

Brázda, Radim

Filozofové ve městě

Filozofové ve městě Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2021

ISBN 978-80-210-9826-8; ISBN 978-80-210-9827-5 (online ; pdf)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9827-2021>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143879>

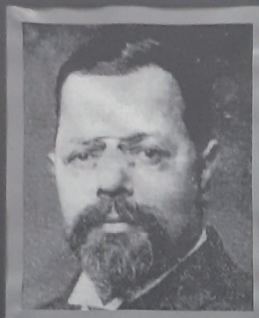
Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI
100

[vedoucí katedry] wt

Otakar Zick
25. 3. 1879 - 9. 7. 1934
1920 - 1924

Mihajlo Rostohar
30. 7. 1878 - 5. 8. 1966
1924 - 1927

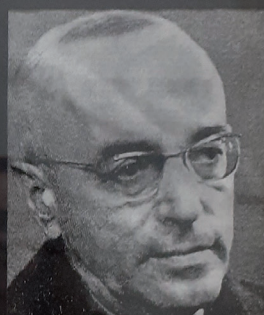
Vladimír Hoppe
19. 8. 1882 - 3. 3. 1931
1927 - 1931

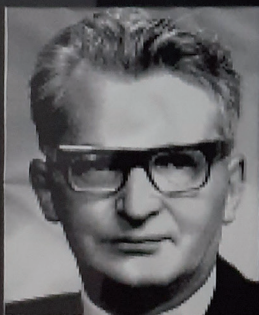
Josef Ludvík Fischer
6. 11. 1894 - 17. 2. 1973
1931 - 1947

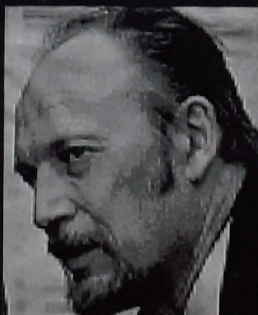
Josef Tvedý
19. 9. 1877 - 13. 3. 1942
1938 - 1939 (spolus J. L. F.)

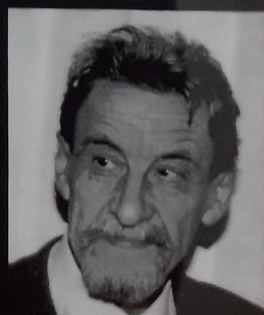
Minko Novák
3. 10. 1901 - 16. 9. 1980
1948 - 1953

Josef Macháček
4. 12. 1917 - 12. 7. 1984
1954 - 1963

Jiří Cech
31. 12. 1925 - 22. 7. 2002
1970 - 1990

Lubomír Navj
15. 4. 1930 - 15. 11. 1996
1963 - 1969 / 1991 - 1996

Filozofové ve městě

Radim Brázda

Publikace je součástí ediční řady MUNI ARTS 100, kterou filozofická fakulta vydává u příležitosti 100. výročí založení Masarykovy univerzity.

© 2021 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9826-8

ISBN 978-80-210-9827-5 (online ; pdf)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9827-2021>

Obsah

3 x 3 je devět filozofů	7
Otakar Zich - muž a klavír na počátku	11
Nejen básnický bydlí estetik aneb Z Prahy do Brna a zpět	11
Budování semináře a vědecká výzbroj	13
Filozofové, knihy a klavír	14
Klavír a ticho	15
Zpět a vpřed k ododionu	17
Zich estetik - Mirko Novák o Zichovi	18
Vina jako operní problém	22
Mihajlo Rostohar - experimenty a malé vrtochy velkých mužů	25
Do Brna a v Brně	26
Experimenty v zimě a drobné vrtochy učených mužů	28
Experimentální psychologie na Filozofickém semináři	31
Exkurz: Ernst Mach - filozof z města Brna	33
Osobní peripetie praktikujícího a experimentujícího psychologa	36
Vladimír Hoppe - filozof, který příliš nemluvil	41
Index lectionum a venia docendi	41
Návrh na jmenování mimořádným profesorem	43
Dva mikrovrtochy mlčenlivého muže	44
Niterné otřesy a klíčové události v životě filozofů	45
Pátá procházka samotářského chodce	48
Epilog o mlčenlivosti	51
Josef Ludvík Fischer - deník, Sókratés a skladebná filozofie	53
Z Olomouce do Brna	53
Úskalí počátku a sebezrcadlení	55
Vedoucí semináře ve víru administrativy a reforem	58
Filozofové, ženy a smrt	60
Sókratés aneb Ženy vstupují do dějin filozofie	61
Josef Tvrdý - průvodce filozofií a bytí k smrti	65
Malé knihovni, antikvární a archivní preludium	65
Praha, Brno, Bratislava	66
Josef Tvrdý v první světové válce	68
Filozof na cestách - Oxford 1930 a IX. filozofický kongres v Paříži 1937	71
Sled událostí, který končí smrtí	74
Svědectví a vzpomínky	78
Epilog - cestou světla ze smrti a k humanitě	80

Mírko Novák - estetika, hudba a problém oficiála Tříšky	85
Nahlédnutí do osobní korespondence, politické školení mužstva a kamna.....	86
Estetika jako nauka o krásnu a estetika již ne krásných umění.....	88
Hudba k práci i oddechu, trampoty oficiála Tříšky a sonosféra.....	92
Sonosférický epilog	95
Josef Macháček - učitel v čele filozofického kroužku	99
Navigovat v obtížném ideologickém terénu.....	100
Macháčkův filozofický kroužek	104
Pavel Barša: Vzpomínka na Josefa Macháčka	105
Břetislav Horyna: Filozofický kroužek profesora Josefa Macháčka	107
Exkurs - Collegium Philosophicum	110
Macháčkův Filozofický deník	112
Jiří Cetl - filozofické apokryfy a podzim filozofů	119
Přihlížející filozof aneb kopaná a hokej jako (téměř) teoriá horos	120
Filozofické apokryfy.....	122
Návštěva u Zenóna	123
Návštěva u Hérakleita	124
Stáří, teorie, humor a smrt	125
Lubomír Nový - filozof v neklidné době	131
Skeptická mezihra	132
Nekrology na živé.....	135
Cetlovy teze o Novém (a Marxovy teze o Feuerbachovi)	136
Epilog pro posledního čtenáře	139
Prameny a bibliografie	141
Summary	145
Jmenný rejstřík	147

3 x 3 je devět filozofů

Na chodbě Katedry filozofie FF MU v Brně na ulici Arna Nováka 1 je umístěn zarámovaný obraz složený z devíti fotografií dosavadních vedoucích katedry. Vpravo od něj je další, se stejně velkými fotografiemi dalších dvou vedoucích katedry z poslední doby. Současně je na něm dostatek místa pro ženy a muže dalších desetiletí. Vstřícně bychom si to mohli vyložit tak, že se předpokládá, že se bude filozofie vyučovat ještě dalších sto let. Již nyní je jisté, že se k úctyhodným mužům v čele katedry přidá první žena, Zdeňka Jastrzemska, která vykonává funkci vedoucí katedry od roku 2012.

Připomenout při výročí 100 let od vzniku Masarykovy univerzity filozofy, kteří stáli od jejího počátku v čele katedry, by bylo možné několika způsoby. Jedním z nich by bylo umístit fotografii vedoucích kateder na sociální síť, napsat vzpomínku či krátký komentář. Je možné, že by se takovému statusu dostalo i několika symbolů zvednutých palců a objevila by se řádka osob, kterým by se to líbilo či nelíbilo. Domnívám se, že podobná instinktivní reakce (zdráhám se zde použít slovo reflexe) by byla zapomenuta za několik hodin. Ti, kterým by se to líbilo, by například od uvedených filozofů neznali ani řádku nebo by netušili, čím se zabývali a jakými životními peripetemi prošli. Proto jsem zvolil pro připomenutí způsob tradiční. Zmíněné filozofy se pokusím připomenout s pomocí jejich textů, materiálů uložených v Archivu MU, dopisů, drobných dokumentů, vzpomínek, myšlenek a naznačím, jak by filozofická témata, kterým věnovali pozornost, mohla spojovat minulost s přítomností. Reálně to znamená, že jsem strávil nějaký čas s texty filozofů, kteří působili na téže instituci, pohybovali se ve stejné budově, na stejné chodbě a v případě Josefa Macháčka i ve stejné místnosti, kde mám nyní pracovnu. Některé z nich si pamatuji osobně, s jinými jsem se seznámil díky jejich textům a archiváliím. Vznikne-li připomenutí v podobě textu, mohl by se ten, kdo se zmiňuje o mužích, stojících posledních sto let postupně v čele katedry filozofie, domnívat, že s minulými stále sdílíme mnohá společná témata. O tato témata a otázky, které se nám zdají společné, se mohli i oni dělit s filozofy své a předcházejících generací, stejně jako my filozofické problémy a otázky sdílíme v jiném kontextu s filozofy současnými a předcházejícími. Vědomí této přirozené kontinuity hutně popisují verše Jana Skácela: „*Je včera, bude dnes a bylo zítra...*“¹ S Janem Skácelem se občas někteří z našich filozofů generace 60. let setkávali v někdejší Akademické kavárně, hned naproti Filozofické fakultě MU. Pro nás jsou přítomni již jen prostřednictvím textů, archivu a vzpomínek na ně, které nám mohou zprostředkovat ti, pro které je ještě „zítra“. Uvědomění si této přirozené kontinuity, již se po čase staneme součástí i my, bylo prvním z důvodů, proč sestavit text s názvem *Filozofové ve městě*. Postojíme-li před malými portréty prvních vedoucích Katedry filozofie, vzpomeneme-li na Skácelovy verše, rychle by nás mohlo napadnout, že se neodvratně i my staneme byvšími, a proto bychom mohli těm, kteří budou byvší za dalších 100 let a v počátečních úsecích svého života absolvují studium na naší katedře, zanechat krom jiného i připomínku, že pro nás je stále i „včera“, současně víme, že naše „dnes“ bude byvší, a věříme, že rovněž pro ně i „zítra“ bude nějaké „včera“.

Aby však nezůstalo jen u slovní hříčky, jež je variací na přímé a jasné sdělení, které nám na hřbitovech připomíná: „*Co jste vy, byli jsme i my, co jsme my, budete i vy*“, vyplníme toto mezidobí

1 SKÁCEL, Jan. *Co zbylo z anděla*. Praha: Československý spisovatel 1960, s. 31, báseň má název *Dobré věci*.

připomínkami kousků textů a archiválií filozofů, které budeme s určitostí následovat alespoň v jednom rozměru životu. Vybrané ukázky textů, archivních materiálů, jejich komentáře a doplnění nezdůrazňují vždy pouze odborné kurikulum, úctyhodné knihy, které napsali. Primárně nevelebím badatelskou a výukovou činnost. To vše je nezpochybnitelné, dobře doložitelné a poukázali na to mnozí badatelé v oblasti dějin české filozofie (z naší katedry Jiří Gabriel, Helena Pavlincová, Jan Zouhar). Pozornost je zaměřena i na to, co lze nazvat *parva philosophica*, tedy drobnosti, zmínky, poznámky, odlehčené marginálie filozofů, kteří se pomalu stávají neznámými a cizími i pro studenty naší katedry. Součástí vzpomínek se proto může stát i připomenutí neformálních, organizačních součástí akademického života. K nim náležejí vzpomínky na kontakty s kolegy, odkazy na zájmy, sklony, libůstky, žertování a další oddechové činnosti. U některých ze zmíněných filozofů jsou tyto činnosti a zájmy mnohdy nenásilně promíseny s filozofií, filozofickým pohledem na události a své okolí. A od drobných poznámek a postřehů nemusí být daleko k otázkám tzv. kanonickým či velkým. Úctu našim předchůdcům je možné projevit i s příděchem humoru, protože humor a anekdota nás mohou přivést k podobám intelektuálně netriviálního výkonu rozumu. Tuto dimenzi výkonu rozumu, s jehož pomocí můžeme rozšířit schopnost perspektivního vidění ve prospěch přesnější znalosti, vyjádřil pregnančně a v návaznosti na Rabelaise spisovatel Vladislav Vančura: „*Humor není smáti se, ale lépe věděti.*“²

Vděčnou institucí pro získání informací nejrůznějšího typu je archiv. V tomto případě Archiv MU. A v něm jsou uloženy i doklady o drobných vrtoších prvních devíti mužů stojících v čele Filozofického semináře a posléze Katedry filozofie. Německý filozof Odo Marquard jednou s nadsázkou definoval archiv jako to, co vdova/vdovec nespálí z vaší pozůstalosti. Tato definice byla výsledkem hříčky s definicí někdejšího zvyku zvaného *satí*, kterému se konvenčně rozumí jako upálení manželky zemřelého manžela. Marquardova manželka Edeltraut bystře tuto definici upravila: upalování vdov je upalování pozůstalosti zemřelého manžela prostřednictvím jeho manželky. Poznamenám jen, že dnes je bohatá pozůstalost Odo Marquarda a dalších německých filozofů 20. století již bezpečně uložena v krabicích Deutsches Literaturarchiv Marbach. Stejně jako je mnohem skromnější část pozůstalosti pouze některých filozofů z naší devítky uložena v Archivu MU. Díky tomu v ní můžeme listovat. Některé archivní materiály svědčí o malých vrtoších filozofů. Často jsou spjaty i s předměty jako: piano, pohovka, kamna nebo volná jízdenka na dráhu. V textu se podobně jako v každodenním životě a vzpomínkách na něj postupně skládají věci vážné i drobnosti, které je možné označit jako vrtochy, tedy rozmary, choutky, nálady, roudy, chvilkové nápady, výkyvy, tzv. brykule (z fr. *bricole*, uskočení, vzpínání (např. koně), těž potíže, těžkosti, kapric/umíněnost, ale i starosti). Stejně tak se nevyhneme ani zmínce o smrti.

Základní životopisné údaje a alespoň stručný nárys hlavních odborných zájmů všech zmíněných autorů poskytuje *Slovník českých filozofů*, který je dostupný v on-line verzi.³ Proto základní biografické a bibliografické údaje našich devíti filozofů zpravidla neuvádím. První roky Filozofického semináře, ustaveného současně se vznikem univerzity, zachycuje text Jiřího Gabriela s názvem „Brněnský filozofický seminář“.⁴ Další zmínky o díle filozofů, kteří vykonávali funkci vedoucího někdejšího Filozofického semináře i pozdější katedry filozofie (pochopitelně i jejich kolegů), jsou rozesety v textech k dějinám české filozofie, které publikovali především Gabriel, Pavlincová a Zouhar, rovněž jeden z předchozích vedoucích katedry.

2 BLAHYNKA, Milan, VLAŠÍN, Štěpán (eds.). *Řád nové tvorby. Vladislav Vančura*. Praha: Svoboda 1972, s. 75.

3 Slovník je dostupný na adrese: <https://filozofie.phil.muni.cz/vyzkum/publikace/scf/abecedni-seznam>. Vyšel v roce 1998 a hlavní editor i redakční kruh tvoří členové Katedry filozofie. Hlavním editorem byl Jiří Gabriel a redakční kolektiv Josef Krob, Helena Pavlincová a Jan Zouhar. Proto je také slovník dostupný ze stránek naší katedry.

4 GABRIEL, Jiří. Brněnský filozofický seminář. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1993, roč. 42, č. B 40, s. 71–75.

Při výběru materiálů ilustrujících životy a akademické peripetie prvních devíti filozofů v čele katedry jsem využil Archiv MU. Jednalo se především o části označené AMU, fond A 1, A 2 Filozofická fakulta, AMU, fond B 13, Vladimír Hoppe, AMU, fond B 67, Josef Tvrdý. V textu pak budu pouze odkazovat na příslušné základní umístění v archivu a pak již jen na jednotlivé materiály (např. dopisy), které jsou v příslušných složkách AMU dobře dohledatelné. Pro označení Filozofické fakulty Masarykovy univerzity používám v textu zkratku FF MU, pro Filozofickou fakultu Komenského univerzity v Bratislavě FF KU a pro Filozofickou fakultu Karlovy univerzity FF UK. V citacích dopisů, dokumentů, záznamů ze schůzí a dalších materiálů uložených v AMU ponechávám původní a jazykově neupravenou podobu. Některé zde použité výrazy již neodpovídají současnému pravopisu. Proto se v citacích archivních materiálů vyskytují tvary „filosofie“, „filosofický“ a podobně.

Do textu jsou rovněž vloženy dvě osobní písemné vzpomínky někdejších studentů katedry filozofie, nyní profesorů filozofie Pavla Barši a Břetislava Horyny. Požádal jsem je, zda by pro účel této vzpomínkové knihy napsali krátkou reflexi, v níž by z osobního pohledu někdejších aktivních účastníků připomněli činnost a atmosféru filozofického kroužku, který na katedře dlouhá léta vedl Josef Macháček. Oba byli natolik laskaví, že mé prosbě vyhověli. Oběma jim chci zde za to poděkovat. Také v případě jejich vzpomínek jsem ponechal slovo „filozofie“ v podobě „filosofie“ a do podoby jejich textů jsem nikterak nezasahoval.

Jistě si povšimnete, že fotografie tabla s portréty filozofů nemá profesionální kvalitu. Díky tomu, že nenápadně zachycuje symbolicky a zcela náhodně odraz současné vedoucí katedry, jsem zvolil právě tuto verzi, nikoli verzi dokonalé reprodukce. Autorem pomalu mizejících barevných a již neúplných portrétů filozofů, z nichž ale stále zbývají hlavní identifikační znaky a rysy, je kolega Ivo Pezlar, poděkování náleží i jemu.

Těsně před odevzdáním rukopisu dorazila na katedru smutná zpráva o náhlé smrti filozofa Jiřího Gabriela (1930–2020). Jiří Gabriel byl a zůstává nepominutelnou osobností naší katedry. Náleží mezi *Filozofy ve městě*. S úctou připisuji tuto knihu i jeho památce.

V Brně, Marbachu a na Potštejně
v průběhu roku 2020

Otakar Zich – muž a klavír na počátku

Prvním vedoucím nově založeného Filozofického semináře na Masarykově univerzitě se stal v letech 1920–1924 Otakar Zich (1879–1934). Jeho odborný zájem, přednášky a semináře byly zaměřeny na estetiku, psychologii, dějiny filozofie a logiku. V archivu univerzity nalezneme jeho osobní list s razítkem rektorátu MU z 15. dubna 1921.⁵ V příloženém odborném životopise se dočteme, že Zich byl 10. dubna 1911 habilitován na filozofické fakultě v Praze pro obor všeobecná estetika se zvláštním zřetelem k estetice experimentální. Právě v roce 1911 vyšel tiskem jeho spis *Estetické vnímání hudby*. V tomto i v pozdějších významných spisech (*O typech básnických*, 1918 a *Estetika dramatického umění*, 1931) propojoval znalosti z estetiky a teorie hudby s psychologií a znalostmi Husserlovy fenomenologie. Estetiku Zich v té době již přednášel na filozofické fakultě Karlovy univerzity nepřetržitě od letního semestru 1902. V roce 1921 měl za sebou celkem 19 semestrů, a jak uvádí ve svém odborném životopise, zpravidla v rozsahu 3 hodin týdně. Na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně byl jmenován řádným profesorem filozofie dekretem ze dne 9. srpna 1920.

Zich začal dojíždět z Prahy do Brna již roku 1919. Se zřízením filozofického semináře a s vykonáváním funkce vedoucího bylo spjato množství organizačních úkonů a starostí, které nemají s filozofickou prací příliš společného a jsou o to komplikovanější, když musíte dojíždět z Prahy. Právě u těchto vezdejších starostí se pozastavím nejdříve a díky archivu nahlédneme, jak k těmto nezbytným činnostem přistupuje Zich estetik, psycholog, filozof a logik.

Nejen básnicky bydlí estetik aneb z Prahy do Brna a zpět

Zich zpočátku do Brna dojíždí z Prahy, ale je zřejmé, že únavné cestování by minimalizovalo zajištěné přechodné bydlení v Brně. V dopise ze dne 16. listopadu 1921 píše Zich děkanovi FF MU:

Vážený pane děkane, nemohu ohlásiti počátek přednášek, poněvadž nemám upraveny místnosti seminární tak, abych v nich mohl umístiti filosof. knihovnu a užítí jich pro přípravu přednášek a pro vědeckou práci za svého pobytu v Brně. Jsem hotov ihned dojížděti i v zimním běhu z Prahy do Brna, nabudu-li jistoty, že se mi v dohledné době dostane rodinného bytu. Svrchu řečená podmínka upravených místností seminárních je však conditio, sine qua non, poněvadž bez ní bych pak neměl vůbec možnosti, v Brně vědecky pracovati. Kdybych naopak dostal rodinný byt dříve, než budou moje seminární místnosti upraveny, začal bych přednášeti i bez semináře, protože bych měl podmínky vědecké práce realizovány do jisté míry doma. V hluboké úctě oddaný Dr. O. Zich⁶

Povšimněme si, že ještě na konci roku 1921 není filozofický seminář upraven do optimální podoby pro přednáškovou a seminární činnost, vyřešeno není Zichovo bydlení a doba, v níž je

5 První dokumenty o filozofickém semináři jsou uloženy v AMU, fond A 1 a A 2, D I, kart. 4, Filozofický seminář 1921/22, 1923. Zde jsou umístěny dále citované dopisy.

6 Dopis ze 16. listopadu 1921.

možné si knihovnu brát s sebou v elektronické podobě, je vzdálena ještě téměř 100 let. Zřízení a umístění badatelské knihovny vyžaduje prostorově a logisticky náročnější řešení než např. jeden externí disk, čtečku elektronických knih nebo tablet. V další korespondenci je patrné, jak se uvedený problém částečně vyřešil v období následujících 11 měsíců a požadavek rodinného bytu v Brně metamorfoval do asketičtější žádosti o rozkládací pohovku na katedře. 11. října 1922 píše Zich v dopise Zemské správě politické v Brně:

Podepsaný ředitel filosofického semináře při filosofické fakultě Masarykovy university v Brně žádá, aby mu pro jeho ředitelnu bylo povoleno skládací křeslo/pohovka/. Podepsaný je nucen dojížděti na přednášky z Prahy, a aby se vyhnul ubytovacím obtížím, nejistotám a nepříjemnostem v hotelích, chce přespávat ve své ředitelně. Proto žádá podepsaný o urychlené vyřízení své žádosti.⁷

V této době byl již Zich řádným profesorem filozofie na Masarykově univerzitě. Je pravděpodobné, že Zichova osobní vazba na Prahu (doktorská promoce 1902, habilitace 1911) a Karlovu univerzitu, kde přednášel estetiku od roku 1902, k tomu částečně nepohodlí spojené s dojížděním a chybějící zázemí v Brně, vedly po čase k jeho návratu do Prahy, kde byl v roce 1924 jmenován profesorem estetiky. Na FF UK vedl seminář estetiky a působil zde až do své smrti 1934. Podstatné bylo, že byl ochoten převzít administrativní zátěž spojenou s budováním Filozofického semináře v Brně, byť jen na kratší dobu.

Zichův návrat do Prahy v roce 1924 proběhl za poněkud utajených okolností. Z dopisu profesorského sboru filozofické fakulty, adresovaného Ministerstvu školství a národní osvěty v Praze, vyplývá, že Zichův návrat do Prahy byl pro brněnskou fakultu překvapivý:

Věci by bylo prospělo, kdyby se byl profesorský sbor filozofické fakulty pražské zeptal po našem mínění o věci dříve, než uvedený návrh učinil, když již kolega profesor Dr. Zich sám neuznal za vhodné, aby děkanovi neb profesorskému sboru naší fakulty napřed oznámil, že miní naši fakultu opustiti; že úmysl ten měl a projevil, dokazují některé důvody uvedené v návrhu pražského sboru, jež nemohly býti bez jeho vědomí a souhlasu pražskými navrhovateli do návrhu pojaty.⁸

Tato pasáž je v rukou psaném originále dána do závorky a přeškrtnuta modrou tužkou. Profesorský sbor FF MU reagoval na dopis z Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 4. října 1923, v němž bylo děkanství FF MU v Brně sděleno povolání Zicha z Brna na FF UK. Zdá se, že o tom neměli v Brně tušení, přičemž návrh na povolání Zicha do Prahy na místo řádného profesora estetiky byl dle dopisu z ministerstva projednán a jednomyslně schválen na zasedání profesorského sboru FF UK již 15. června 1923. Komunikace z blíže neznámého důvodu ztuhlá. Problém spočíval v tom, že ze sotva vzniklé univerzity v Brně náhle odchází profesor a ředitel teprve se ustavujícího filozofického semináře, kterému přikládalo vedení fakulty značnou důležitost.

V dopise, který podepsal za profesorský sbor Arne Novák, Julius Glücklich a Antonín Beer, se o Zichovu odchodu do Prahy píše:

[...] jeho odchod jeví se pro nás tedy povážlivým. Ale oč důležitějším pro filozofickou fakultu jest, aby na ní byla zastoupena filosofie vůbec! Zbaviti filozofickou fakultu v Brně jejího jediného, řádně ustanoveného filosofa – oba ostatní kolegové jeho skupiny jsou specialisty, jeden sociolog, druhý pedagog – jest věru na pováženou, zvláště není-li mezi mladším dorostem filozofickým po ruce úměrné náhrady. S hlediska organisace filozofického studia můžeme bez nadsázky prohlásiti, že

7 Dopis z 11. října 1922.

8 AMU, A2, D I, Filozofický seminář 1922/23, dopis z 29. října 1923.

prospěch, který bude mít filosofická fakulta Karlovy university řádným obsazením stolice estetiky, nebude moci vyvážit ztrátu sesterské fakulty brněnské, kde stolice filosofie vůbec zůstane takřka osiřelá.⁹

Lze jen obdivovat diplomatická vyjádření a ars dictaminis, kterým profesorský sbor dává najevo nelibost, současně pochopení a projevuje značnou vstřícnost vůči zřejmě ne zcela transparentnímu jednání profesora Zicha:

A přece přes to přese vše nestaví se profesorský sbor filosofické fakulty Masarykovy university v Brně odmítavě k návrhu pražskému a nemíní znesnadňovati jeho provedení. K tomuto rozhodnutí vede nás vědomí odpovědnosti plynoucí z citu kolegiality. Mezi důvody pražského návrhu jsou některé, které při hlubším psychologickém rozboru se jeví jakožto subjektivní důvody profesora Zicha, který se s nimi patrně pražským navrhovatelům netajil. Úsudek, že pro „... vědeckou a blahodárnou činnost prof. Zicha není brněnská universita vhodným působištěm a že Zich tam není na svém místě“, byl by pronesen jsa osobou druhou, pro našeho kolegu urážkou; lze jej vysvětliti jenom tím, že tlumočí vlastní citění našeho kolegy. Profesor dr. Zich nevyslovil tohoto přiznání jistě bez bolesti, vždyť do Brna šel z Prahy dobrovolně a uvolil se, že, jak služební přísahou sám stvrdil, pracovati k vybudování nové university. Jestliže v době tak krátké, dříve než mohl vybudovati filozofický seminář a vychovati vědecký dorost svého oboru, projevuje své zklamání, jestliže to, co my všichni považujeme za svou nejen přirozenou, ale i za doslova povinnost, shledává, jak návrh praví „vyčerpáváním energie činností didaktickou a administrativní na úkor své práce, k níž je svým založením především způsobilý a již zasvětil celý svůj život,“ pak jeho subjektivní důvody jsou do jista velice vážné, a nám kolegům nepřisluší zvažovati ho jakkoli na místě, kde se cítí tak nešťastným a kde by ho další práce sotva těšila. Nemůžeme vymáhati na svém kolegovi, aby svou individualitu podřídil blahu a prospěchu university, aby proti své vůli konal to, co se mu jeví obtíží, aby setrval tam, kde po svém vlastním soudu není na pravém místě.¹⁰

Na konci dopisu, těsně před podpisy tří zmíněných profesorů, je touž modrou tužkou, která jednou čarou přeškrtnla výše zmíněnou pasáž, výrazně připsáno: „řekněte mě!“. Mohlo by se jednat o korekturu posledního znění dopisu, z něž byla vypuštěna ona pasáž, která by zřejmě byla chápána jako konfrontační směrem k pražské fakultě i Zichovi. Jaké byly skutečné důvody rychlého a utajeně předjednaného návratu Zicha do Prahy, nevíme, ale Brno Zichovi zřejmě k srdci nikterak zvláště nepřirostlo. Současně právě Zich zaštitil svou odbornou autoritou ustavení Filozofického semináře a věnoval část své práce organizačním věcem spjatým s jeho budováním a rozběhnutím. Fakulta i Filozofický seminář se přes tuto neočekávanou událost, která mírně ztížila počátek činnosti semináře, zdárně přenesla a na místo vedoucího semináře byl posléze jmenován Mihajlo Rostohar, jemuž je věnována samostatná kapitola. Než si připomeneme období, v němž stál v čele filozofického semináře Rostohar, představíme si, co pro Zicha obnášelo budování filozofického semináře a čemu musel profesor Zich rovněž věnovat pozornost a svůj čas badatele.

Budování semináře a vědecká výzbroj

Než se Zich vrátí zpět do Prahy, obstarává nezbytné vybavení nově budovaného filozofického semináře. Z prvních archivních dokumentů je zřejmé, že Zich od počátku rovněž pamatuje na výbavu budoucího semináře hudební vědy a estetiky a shání všemožně prostředky pro všechny tři semináře (dva budou zřízeny později). Filozofický seminář tvořila od počátku tři oddělení:

9 Tamtéž.

10 Tamtéž.

filozofické, sociologické a pedagogické. Funkce vedoucího semináře obnášela zpočátku i zajišťování prostředků tzv. vědecké výzbroje. Spojení „vědecká výzbroj“ se objevuje v několika žádostech, které Zich nejdříve sepsal, následně je schválil děkanát, Zich je poslal na Ministerstvo školství, a to oslovilo Zemskou správu politickou. Vědeckou výzbrojí se mínily knihy, vnitřní zařízení semináře, nábytek do poslucháren, blíže nespecifikované učební pomůcky či prostředky na vydání knih. V dopise z počátku roku 1921 žádá v dalším kole vyřizování zástupce ministerstva Zemskou správu politickou o převod peněz na další vědeckou výzbroj. Tentokrát je mezi požadovanou vědeckou výzbrojí rovněž koncertní piano, které bylo zakoupeno u firmy Josef Lídl v Brně. Na účet firmy Lídl odešlo 20 000 Kč a z této částky se měly ještě zaplatit ochranná pokrývka na klavír a elektrická lampa (náklady na tyto doplňující položky neměly přesáhnout částku 1 000 Kč).¹¹ Z pozdějších Zichových dopisů vyplývá, že po ústním jednání s ministerstvem bylo doporučeno vyčkat z úsporných důvodů na příležitostnou koupi. Ta se naskytlá v prosinci 1921, kdy firma Lídl nabídla zánovně a továrnou Petrof znovu restaurované koncertní křídlo za uvedených 20 000 Kč. Ředitel filozofického semináře si přibral k prohlídce koncertního klavíru docenta hudební vědy dr. Vladimíra Helferta a klavírního odborníka pana Kaprála, majitele hudební školy v Brně. Trojice mužů uznala koupi za velmi výhodnou, „*pročež ji podepsaný neprodleně provedl*“. Klavír byl dopraven do přednáškové síně v Zemském muzeu koncem ledna 1922 a „*jest od té doby používán při universitních přednáškách*.“¹² Účet za klavír odevzdal Zich na ministerstvu osobně s upozorněním na nutnost pořídit ochranou pokrývku a elektrickou lampu na pult, takže položka za klavír by činila celkem 21 000 Kč. Z následného dopisu bylo zřejmé, že příkrývku a lampu ministerstvo za vědeckou výzbroj nepovažovalo a vytrvalo u částky 20 000 Kč.

Takto bylo získáno piano, na které bude později hrát ještě další z vedoucích katedry filozofie a rovněž estetik Mirko Novák. Bude si na něj odkládat koženou motocyklistickou kuklu, která ještě sehraje svoji roli ve zmínce o dalším z estetiků v čele filozofického semináře. Mirko Novák je rovněž autorem, který bude reflektovat alespoň část díla jednoho ze svých předchůdců v čele katedry filozofie. Jeho reflexi Zichovy estetiky si zařadíme na závěr této kapitoly.

Filozofové, knihy a klavír

Ve vědecké výzbroji filozofů se klavír ocitl jen dočasně, protože tato součást „výzbroje“ měla posléze připadnout později zřízenému semináři hudební vědy. Proto také musel Zich jako ředitel Filozofického semináře nákup klavíru děkanství FF MU řádně zdůvodnit. V dopise z 23. března 1922 Zich píše: „*Pro přednášky některých oborů (psychologie, estetika, hudební věda) je klavír nezbytný*.“¹³ V uvedeném dopise se rovněž zavázal, že bude o klavír pečovat do doby, než bude zřízen seminář pro hudební vědu. Zich jako první ředitel filozofického semináře podporoval zřízení semináře pro hudební vědu a aktivity a žádosti Vladimíra Helferta, který se posléze stal prvním vedoucím semináře pro hudební vědu. Rovněž ustavení semináře hudební vědy začalo shromažďováním a nákupy knih. Dokumenty o nákupech knih tvoří stabilní součást archivních materiálů po celé období, které vyznačuje působení prvních devíti filozofů v čele Filozofického semináře. Tuto činnost dokládají žádosti o dotace, faktury, seznamy knih a korespondence s knihkupci. Patří mezi ně i první žádosti na Ministerstvo školství a národní osvěty o dotace na nákup knih, které formuluje Helfert a Zich se k nim vždy souhlasně vyjadřuje: „*Podepsaný žádá, aby při knihovně filozofického semináře Masarykovy university v Brně bylo zřízeno oddělení pro hudební vědu a aby byla povolena mimořádná dotace deset tisíc Kč na zakoupení nejnutnějších knih*.“ Knihovna se zde budovala zcela od počátku a do jejího základu se počítala i soukromá knihovna Vladimíra Helferta:

11 AMU, A 2, D I, kart. 4., dopis z 5. dubna 1922.

12 AMU, A 2, D I, kart. 4., dopis z 22. března 1922.

13 AMU, A 2, D I, kart. 4., dopis z 23. března 1922.

Podepsaný má sice svou soukromou knihovnu, ale to přirozeně nestačí, již proto ne, že podepsanému již delší dobu není možno doplňovati ji novými publikacemi, neboť soukromé majetkové poměry podepsaného jsou takové, že je vyloučeno, aby ze svých prostředků kupoval nové knihy. Podepsaný dovoluje si upozorniti, že veškeré jmění své rodiny byl nucen za války věnovati na výživu své pětičlenné rodiny a na studijní cesty, jež na svůj účet podnikal před válkou do Německa a Itálie, takže dnes je odkázán na svůj úřednický plat, jenž ovšem vylučuje možnost sebe menších vydání na knihy.¹⁴

Helfert byl tehdy soukromým docentem a k jím sepsané žádosti ze 13. ledna 1922 připojil Zich plnou podporu z titulu své funkce ředitele Filozofického semináře. Čeho si lze v dopise povšimnout: pisatel automaticky počítá s tím, že soukromá knihovna by sloužila při rozběhu nového semináře, studijní cesty si akademik hradil sám, plat úředníka živícího pětičlennou rodinu sice nedovoluje budování badatelské knihovny, ale v žádném případě to neznamená upuštění od ambice knihovnu budovat i za těchto okolností. Dějiny semináře hudební vědy však již představují jinou linii vývoje. Pokud vím, z dalších vedoucích semináře a posléze katedry filozofie hrával na klavír krom Zicha a Mirko Nováka zcela určitě ještě Jiří Cetl. Původní klavír značky Petrof se vzhledem k omezené životnosti do dnešních dnů nezachoval. Katedra filozofie s ohledem na životaschopnost a replikaci filozofického myšlení ano. Je otázkou, zda pro rozvoj filozofického myšlení může být rovněž dnes účinnou pomůckou a vědeckou výzbrojí klavír nebo spíše elektroencefalograf, dotazník (zosobňující pomstu introspekce, vyloučené bláhové z vědeckých metod zkoumání a navráťivší se mnohonásobně právě v podobě dotazníku) či později funkční magnetická rezonance, která dodává mozkové skeny.

Klavír a ticho

Klavír, tóny a zvuky, které je možné s jeho pomocí vydávat, jsou nástrojem, s jehož pomocí bylo možné mapovat meze spojené s vnímáním hudby. Ve stejném období, kdy se Zich snaží získat kvalitní Petrof pro filozofický seminář, dějí se v hudebním světě v oblasti využití klavíru jako nástroje nejrůznější kousky. Klavír je v různých variacích nedílnou součástí instrumentace hudby k dadaistickému a postkubistickému filmu *Ballet Mécanique* od George Antheila z roku 1924. Základní obsazení hudebního doprovodu k tomuto experimentálnímu filmu bylo: 16 samohrajících pian (tzv. pianolas), 2 klavíry, 3 xylofony, 7 elektrických zvonků, 3 vrtule a sirény, 4 basové bubny a 1 tam-tam. Prozkoumávání hudby, tónů a jejich působení na člověka není vázáno pouze na klavír a dostává se v této době přející hudebním avantgardám do dosud nevídaných konstelací. V přístavu v ruském Baku provedl v roce 1922 zvukový průzkumník Arsenij Avraamov (1885–1944) premiéru *Symfonie pro tovární sirény*. Ve složení orchestru se objevují tovární sirény, baterie dělostřelectva, kulometry, klaksony aut a autobusů, píšťaly posunovacích lokomotiv a mlhové sirény lodí kaspické flotily.¹⁵ Zatímco Zich nakupuje klavír pro filozofické potřeby, Avraamov navrhuje všechny klavíry spálit. Důvod? Klavír s vizualizovanou dvanáctitónovou, na oktávách založenou stupnicí Avraamovi údajně symbolizoval útisk sluchu, zosobněný pevně danou tónovou řadou. Avraamov předložil teorii mikrotonální „ultrachromatické“ hudby a sestavoval nástroje, na které by se tato hudba dala zahrát. Počátkem 20. století se snažil komponovat skladby, v nichž se pokoušel realizovat odlišnou organizaci zvuku symfonického orchestru, včetně využití nejrůznějších zdrojů zvuku, hřmotu a ruchů. Symfonie sirén byla výsledkem jeho činnosti v oblasti topografické akustiky, v níž hledal pro určitá prostředí či urbánní kontexty adekvátní hudební žánry. Součástí hudebních kompozic se stávaly zvuky a ruchy, které v té době byly

14 AMU, A 2, D I, kart. 4., dopis ze 13. ledna 1922.

15 O této epizodě v dějinách hudby píše například ROSS, Alex. *Zbývá už jen hluk*. Praha: Argo 2011, s. 206.

pořizovány přímo v terénu. Dalším z těch, koho zajímala tato možná rozšířená dimenze hudby a obecně tónů a zvuků, byl Dziga Vertov (1896–1954). Do svého slavného filmu *Entuziasmus: Symfonie Donbasu* (1931) nahrál díky tzv. „šorinofonu“ (zařízení, vynalezené Alexandrem Šorinem, které zaznamenávalo zvuk na filmový materiál) zvuky města, průmyslové ruchy přístavu, železnice, tramvají. Součástí filmu byla „hudba“ v rozšířeném modu, který otevíral další zvukovou dimenzi slyšitelného světa.¹⁶

Snahy o narušení a rozšíření tónové škály na samotném klavíru bylo možné ve stejné době sledovat i u nás doma. Alois Hába rozvíjel mikrotonální hudbu, jejíž provádění bylo možné díky speciálním nástrojům.¹⁷ Jedním z nich byl čtvrttónový klavír, na jehož vývoj a výrobu přispěl částkou 24 000 korun i T. G. Masaryk. Celkové náklady na Hábův prototyp čtvrttónového klavíru se pohybovaly kolem 100 000 tehdejších korun. Hábova snaha o rozšíření možností hudby tak byla spjata i s filozofy. V jednom případě jej podpořil Masaryk finančně, duchovní inspiraci obstaral filozof – ezoterik, zakladatel antroposofie a publicista Rudolf Steiner (1861–1925). Hábovu symfonii *Cesta života* inspirovala právě Steinerova christologie, usilující o zprostředkování Krista prostřednictvím nadsmyslového vnímání. Specifický druh klavíru se tak opět stává vědeckou výbavou, o níž referoval Zich v žádosti o nákup klavíru, tentokrát ve volném spojení s antroposofií jako duchovní vědou, která má napomoci pochopit to, co je zprostředkované nadsmyslovým vnímáním (což konec konců znamená pochopit princip působení nadsmyslového vnímání – a to z pochopitelných důvodů dosud není uspokojivě probádáno ani v současné epistemologii).

Cesty hledající od klavíru další rozšíření výrazových možností a překonání hranice stávajících tónových a zvukových škál byly mnohé. Jedna z cestiček hledání neobvyklých výrazových možností vedla i k tichu. S Hábou spolupracoval svého času český skladatel Ervín Schulhoff (1894–1942). V jeho díle nalezneme krom jiného i k dějinám filozofie se přímo vztahující oratorium na text *Komunistického manifestu*.¹⁸ Nás však zajímá zkoumání nových výrazových a tónových možností, a to v jeho díle představuje část *In futurum z Pěti pitoreskních kusů pro klavír* z roku 1919, která se skládá z pečlivě v notovém zápisu uvedených pauz. Je to jeden z případů, kdy se součástí hudební skladby stává ticho. Ve filozofii i hudbě lze mlčet nebo se odmlčet z nejrůznějších důvodů. A důvody pro odmlčení jsou předmětem filozofických i hudebních úvah. Ticho v hudbě vede k limitní skladbě Johna Cage 4:33 pro sólový mlčící nebo skupinu mlčících nástrojů z roku 1952.¹⁹ Tato cesta či linie vývoje hledání ruchů, zvuků (včetně ticha) se rozvíjí neustále. V českém hudebním (lépe snad zvukovém) prostředí ji v současnosti bohatě ilustrují zvukové experimenty Petra Války (např. projekt *Homade Noise Tutorial*), v nichž se vynalézavě vyrábí a agregují zvuky, ve srovnání s nimiž je např. zmíněná *Symfonie sirén* značně konzervativním hudebním dílem. Zvuky často produkují pohybující se důmyslná zařízení nebo předměty rozhýbávané baterií, větrem, pádem, tekoucí vodou či sestavené autorem. Válek sestavil *silentizer*, malý klavír, který by umožnil specifické provedení i Cageovy skladby. Propracovává možnost nakládání s tichem jako prostorem, do něž může vývoj hudby expandovat. *Silentizer* je krom miniaturní klávesnice opatřen několika regulátory, knoflíky a po zapnutí nevydává ani tón a věren svému názvu, vydává pouze ticho. Válek při imaginární video-recenzi představuje a vysvětluje fungování *silentizeru*

16 Využití šorinofonu se zmiňuje rovněž později v případě záznamů hudby v obleženém Lenínradě, in MARKHASEV, Lev Solomonovich a další. Beethoven gegen Hitler: Das Leningrader Radio in der Blockade. *Osteuropa*, Vol. 61, No 8/9, 2011, s. 215–229, o šorinofonu je zmínka na s. 228.

17 Problém však nastával s ovládnutím těchto nových nástrojů i s nastudováním skladeb, které Hába mnohdy komponoval na hranici hrátelnosti. Delší rozhovor s interpretem Hábovy hudby naleznete v delším pořadu v archivu rozhlasové stanice Vltava s názvem: Mikrotonální vesmír Aloise Háby aneb: Vždyť ani sousedův pes Hektor se neomezuje na západoevropskou tónovou soustavu. Vysíláno 1. října 2019. [navštíveno 19. 7. 2020] Dostupné z <https://vltava.rozhlas.cz/mikrotonalni-vesmir-aloise-haby-aneb-vzdyt-ani-souseduv-pes-hektor-se-neomezuje-8083416>.

18 Oratorium *Komunistický manifest*, opus 82 z roku 1932.

19 Až si budete chtít tuto skladbu koupit a stáhnout pro vlastní poslech, nezapomeňte, že má tři části - věty. A nezapomeňte na další Cageovu skladbu z roku 1962 s názvem „0:00“, zdá se, že i Cage ještě našel cestu, jak skladbu zdokonalit.

s vypnutým zvukem, takže pouze vidíme jeho gestikulaci a manipulaci se silentizerem.²⁰ Je otázkou, zda lze na silentizer provést i další Cageovu skladbu 0:00. Do stejné kategorie reflexe zvuků a ruchů řadím různé výzkumné ústavy, které se zabývají možnostmi zvukové modifikace přístrojů, které vydávají při provozu rušivé zvuky (vysavač, motorová pila, sekačka, mixer, klimatizace, ventilátory apod.). Výzkum probíhá tak, že nejprve se experimentálně zjistí, které zvuky jsou člověku libozvučné (šumění lesa, zurčení potoka, poryvy větru ve vysoké trávě, křupání čerstvě napadaného sněhu – zcela určitě ne dětský křik), a následně se zkoumá, zda je za daných technických možností a omezení možná konverze a transformace stávajícího nepříjemného zvuku, který příslušný přístroj produkuje, do akceptovatelné (a v budoucnu snad i libozvučné) podoby. Téma konstitutivního obklopení člověka zvuky v moderní společnosti je předmětem filozoficko-antropologických úvah o sonosféře a fonotopu. Ty budou zmíněny v kapitole věnované Mirko Novákovi a jeho textu o synchronizaci a rušivém vlivu hudby vysílané do veřejného prostoru.

Zpět a vpřed k ododionu

Další překonání hranice, vymezující svět tónů a obecně zvuků, se neodehrává pouze v současnosti a nedaleké minulosti, ale též v jiné zemi, a ještě před založením brněnského filozofického semináře. Najdeme je v německé literatuře a jeho autor má přímou vazbu na dobová filozofická a fyziologická zkoumání. V roce 1871 vyšly povídky *Bis zum Nullpunkt des Seins* německého autora Kurda Lasswitz (1848–1910). V roce 1879 vyšly v rozšířeném vydání pod názvem *Bilder aus der Zukunft – Zwei Erzählungen aus dem vierundzwanzigsten und neununddreissigsten Jahrhundert*. V povídce I. „Das Geruchsklavier“²¹ nalezneme popis nástroje, zvaného ododion neboli pachový klavír či klavír vůní. Lasswitz nechá ve svých verneovsky bohatých a mnohdy opulentnějších představách vynalézt ododion ve chvíli, kdy hudba dosáhla při svém zdokonalování vrcholu, při němž již mohl posluchač uslyšet i téměř neslyšitelné, nebo naopak již nebylo možné při jejím poslechu snést vyšší intenzitu hluku. Jak je v takové situaci možné produkci, poslech a vnímání hudby rozšířit? Pozornost se v této situaci obrátila na opomíjený smysl, jehož orgánem je nos. Čich byl dle Lasswitzova studia i úvah schopen asociací, které jsou spojeny právě s vůněmi, a literární fantazie mohla ustavit zákony harmonie a disharmonie pro vůně, které umožnily vznik ododia a posléze odoratorií neboli prostorů pro provádění vůní, které se staly vedle koncertních sálů a divadel vyhledávaným místem odpočinku.²² Výše uvedení ruští hudební avantgardisté rozšířili hudbu o zvuky, ruchy, atakovali dvanáctitónovou řadu, kterou symbolizuje klavír. Další avantgardisté učinili z ticha součást hudební kompozice, či z něj učinili celou hudební kompozici. Lasswitz zintenzivnil v literární fikci poslech hudby přidáním vůní. Jeho postup byl založen na studiu tehdejší experimentální psychologie (těm, kterým v textu již chybí spojitost se Zichem, připomínám, že Zich se habilitoval v oboru experimentální estetiky, která se v té době zaměřovala, podobně jako experimentální a empirická psychologie, na fyziologii smyslů, psychologii vnímání, psychofyziologii či vnitřní psychofyziku – tedy na témata, která jsou dnes příznačná pro kognitivní neurovědy). Lasswitzův vědecký zájem o uvedená témata lze doložit zpracováním a přípravou kritického vydání díla Georga Theodora Fechnera (1801–1887), který je považován za jednoho ze zakladatelů psychofyziky. Lasswitzova práce *G. Th. Fechner* podrobně a propojeně líčí vědecké pokusy s elektricitou, optické pokusy, psychofyziku, estetiku, zásady poznání a přírodních věd, úvahy o vědomí, morálce i víře, včetně jeho literárního díla, života a vlivu. Vyšla roku 1896 a v roce 1909 za sebou měla již třetí vydání (dotisk vyšel ještě 1910 v nakladatelství

20 Válkova „recenze“ [navštíveno 21. 2. 2020, posléze ještě několikrát]. Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=VqXu9kdw10U>.

21 LASSWITZ, Kurd. *Seifenblasen und Traumkristalle*. Lüneburg: Dieter von Reeken 2012, s. 9–15. Kniha obsahuje nová vydání sbírek povídek *Bilder aus der Zukunft*, *Seifenblasen*, *Traumkristalle* a další povídky z let 1869–1910.

22 Tamtéž, s. 10 a 20.

Fr. Frommanns).²³ Lasswitzova pozornost byla zaměřena rovněž na témata filozofická – připomeňme jeho práci *Die Lehre Kants von der Idealität des Raumes und der Zeit im Zusammenhange mit seiner Kritik des Erkennens allgemeinverständlich dargestellt* (1883). Ododion, který nechal Lasswitz ve své fantazii podepřené vědeckým studiem (vystudoval matematiku a fyziku) vynalézt v roce 2094 Italem Odoratem, byl výsledek pokroku chemie, vyráběn v Německu a vyznačoval se značným rozsahem pachů a vůní, od nejstarších po nově vynalezené. Stisknutím klávesy ododia se otevíral příslušný gasometr a důmyslným mechanismem byla uvolněna vůně, která se rozptýlovala do prostředí.

V období, kdy Zich považuje na Filozofickém semináři klavír za součást nezbytné vědecké výzbroje i pro filozofy, byl klavír předmětem reflexe filozofů, hudebníků a spisovatelů, kteří v návaznosti na úvahy o smyslovém vnímání, především o sluchových a čichových vjemech a jejich rozšíření, zvažovali další možnosti expanze lidského ducha, opírajíce se při tom o tehdejší vědecké poznatky. Zichova tvrzení o klavíru jako nutné vědecké výbavě můžeme díky rozhlédnutí se za hranice Filozofického semináře považovat za opodstatněná. Klavír se může stát objektem, který podněcuje filozofickou představivost stejně intenzivně, jako ji na počátku dějin filozofie podněcovala v oblasti metafyzického tázání například sfaira, jako model univerza. A součástí toho, co reprezentuje sfaira, je to, co německý filozof Peter Sloterdijk označuje pojmem *sonosféra*, prostor vymezený zvuky v dosahu slyšitelnosti – jakési psychoakustické kontinuum, v němž je člověk neustále vnořen a které spoluutváří prostředí, v němž se odehrává jeho život.

Zich estetik – Mirko Novák o Zichovi

Všichni z uvedených vedoucích semináře či později katedry filozofie reagovali nejrůznějšími způsoby na své předchůdce. Jednotlivá vyjádření a komentáře na adresu svých předchůdců včlením průběžně do příslušných kapitol. Někdy je reflexe krátká, anekdotická, úctyhodná, jindy se vyznačuje odstupem, v jiných případech měla reakce či komentář podobu kritické reflexe. Tak tomu bylo i v případě reflexe Zichovy estetiky, kterou předložil Mirko Novák (vedoucím katedry byl v letech 1948–1953). Novák odešel v roce 1953, stejně jako dříve Zich, z Brna do Prahy na post profesora estetiky. Ve své knize *Česká estetika* věnoval pozornost některým aspektům Zichovy estetiky, s níž byl podrobně obeznámen. Jméno Otakara Zicha poprvé zmiňuje v kapitole VI. „Vývoj estetické problematiky ve škole Hostinského“.²⁴ V předchozích kapitolách Novák vyložil nejprve vliv osvícenské estetiky na estetické myšlení u nás, představil Palackého jako filozofa a estetika, mapoval zdroje, z nichž Palacký vycházel a které formovaly jeho estetické úvahy. Dílčí kapitolu věnoval konceptu systematické estetiky Josefa Durdíka. Durdík je znám jako představitel českého herbartismu, darwinismu, se zásluhami v oblasti moderní filozofické terminologie. Zich je v knize poprvé zmíněn v kapitole věnované uměnosloví Miroslava Tyrše (kap. IV). Novák se Zichovým přístupem ke studiu Tyršova díla a se Zichovou interpretací nesouhlasí. Zich se domnívá, že Tyršovu estetiku je nezbytné studovat a interpretovat s ohledem na jeho klíčové myšlenky, za něž považuje u Tyrše koncepci a ideu sokolství. Podobně můžeme z uměleckého díla Bedřicha Smetany vyvozovat jeho estetiku. Podle Zicha oba autoři zanechali málo textů, které by explicitně věnovali estetice. Proto se mohou jejich estetické názory rekonstruovat s přihlédnutím k jejich klíčovému životním a uměleckým dílům. S tímto přístupem Novák nesouhlasí. Nepopírá sice, že z koncepce sokolství a ze Smetanových skladeb můžeme odvodit estetické názory a zásady.

23 Lasswitzův odkaz jako otce německé sci-fi literatury připomněl například sborník WENZEL, Dietmar (ed.). *Kurd Lasswitz: Lehrer, Philosoph, Zukunftsträumer. Die ethische Kraft des Technischen*. Meitingen: Corian Verlag 1987. Reprint Lasswitzova textu G. T. Fechner vyšel naposledy v roce 1995 v ediční řadě *Philosophiegeschichte* nakladatelství Dietmar Klotz.

24 NOVÁK, Mirko. *Česká estetika. Od Palackého po dobu současnou*. František Borový. Bez udání roku vydání (1941).

V jeho pohledu však nelze považovat tyto názory a zásady za výsledek estetického poznání, které by bylo výsledkem vědeckého zkoumání autorů. Novák je považoval za odvozené z uměleckého projevu v případě Smetany a z projektu fyzické a duchovní organizace národa u Tyrše. Odlišný postoj Zicha a Nováka se tedy týkal odlišné interpretace možností a způsobu rekonstrukce estetických názorů Tyrše. Novák rozlišuje mezi vědou a uměním a Tyršovy estetické názory rekonstruuje pouze z těch textů, v nichž si Tyrš kladl z Novákova pohledu estetické a uměnovědné otázky vědeckým způsobem. Estetické podněty a představy o kráse spojené se sokolstvem ponechal stranou. V páté kapitole *České estetiky* Novák poukazuje na podíl Zdeňka Nejedlého, Otakara Zicha a Františka Krejčího při podrobné analýze estetického díla Otakara Hostinského a sám se věnuje kontextualizaci Hostinského díla. Reflektuje zde obecně řečeno moment vztahu centra a periferie, evropského a národního. Zdůraznil, že Hostinský sledoval cíl národní estetické kultury. Současně se Novák domníval, že pomíjení světového estetického a hodnotového kontextu by vedlo k deficitům české kultury. „*Tak vstupuje Hostinský do řad onoho pokolení českých učenců a umělců, kteří na českou otázku dali se vši rozhodností odpověď světovou. Odpověď ta české vzdělanosti ničeho neslevovala, z té příčiny, že je vzdělaností národa malého. Naopak, s důrazem ji proto odkázala k obecným a nejvyšším hodnotám ducha. V boji o ně, v tomto českém boji duchovním, vytkla pak znovu smysl našeho bytí národního.*“²⁵ Příkladem učence, který nejprve vstřebá dosažitelné světové vrcholné myšlenky a podněty, posléze se zaměří na svá hlavní témata a rozpracovává je s ohledem na vlastní tradici a kulturu (což také může znamenat určitou verzi politického konformismu), může být sám Novák: vystudoval filozofii, estetiku a hudební vědu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Po získání doktorátu pokračoval ve studiích v Paříži, Bordeaux a ve Vídni. Posléze působil na filozofickém semináři v Brně a odtud nakonec odchází jako profesor estetiky na Karlovu univerzitu. Otakar Zich na rozdíl od Nováka neměl zkušenost se studiem v zahraničí, vystudoval FF UK, v estetice byl žákem Hostinského (při studiu navštěvoval rovněž přednášky z matematiky a fyziky). Z evropských vlivů jej v oblasti estetiky dostihly podněty vědecké estetiky v souvislosti s Lasswitzem zmíněným Gustavem Fechnerem (1801–1887) a Johannesem Volkeltem (1848–1930). Volkelt ho zaujal jako autor třídílného *System der Ästhetik* (1905–1912) a Fechner zase prosazením empirického přístupu, přesného popisu estetických fenoménů, estetického vnímání, pocitování a tzv. experimentální estetiky – především díky knize *Vorschule der Ästhetik* (1876). Obě knihy se dočkaly značné dobové reflexe.

Nejvíce pozornosti věnuje Novák Zichovi v kapitole věnované dvěma generacím estetické školy Hostinského a jeho žáků. Hostinského estetickou školu vymezuje pomocí tří pravidel, která popisují zaměření estetického výzkumu a jeho metody. „*1. Každé estetické zkoumání vychází ze zkušenosti. 2. Rozebírá estetický celek, daný zkušeností, ve tvaroslovné složky a jejich prvky a 3. Srovnává zjištěné části a prvky tohoto celku s částmi a prvky jiných celků estetických.*“²⁶ Vědecký význam školy poměřuje Novák nejen nově získanými poznatky, ale rovněž formulováním nových problémů s ohledem na cíle, které naznačil učitel. Díky odlišným postupům u jednotlivých žáků se posléze předkládají nové způsoby řešení a problémy bývají explikovány z nových hledisek, což vede k rozmanitosti a obvykle i k odlišným epistemickým východiskům. Podle Nováka zachovává Zich první zásadu, při estetickém zkoumání vychází důsledně ze zkušenosti. Konkrétním předmětem jeho zkoumání není podle Nováka obecný pojem umění, ale hudba. Proto připomíná Zichovy texty věnované hudbě. Nejprve *Několik úvah z theorie hudby*, vydaných v Programu gymnasia v Domažlicích 1904/1905. Zich v úvaze věnuje pozornost tomu, co Novák nazývá fyziologií hudby a autor ke zkoumání hudby přistupuje dle něj jako přírodní vědec. Druhá Zichova práce *Estetické vnímání hudby* (Věstník Král. čes. spol. nauk 1910) se zabývá estetickým vnímáním hudby a složkami hudebního vjemu s důrazem na psychologickou zkušenost. Zdůraznění empirie

25 Tamtéž, s. 97.

26 Tamtéž, s. 126.

a zkušenosti předpokládá vyjasnění estetické zkušenosti, faktů, které jsou předmětem estetické zkušenosti – Novák je nazývá estetickou empirií.²⁷ Zich zpočátku vyšel z faktů fyziologických a psychologických, které neobsahují nic estetického. Novák si klade otázku, zda lze touto cestou dospět k vědeckému poznání estetické hodnoty. Zichův přístup kontrastuje s pochybnostmi, zda lze dospět výzkumem přírodovědných faktů k vysvětlení estetického vědomí a ke specifickým estetické struktury. Tímto bychom se snadno ocitli v trvale přítomné problematice naturalistického redukcionismu, který je diskutován v nejrůznějších oblastech, zřetelně však právě v estetice či etice. Redukcionismus má podobu otázek typu: Můžeme vysvětlit estetické skutečnosti redukcí na zjistitelná a měřitelná fakta? Lze morálku vysvětlit prostřednictvím redukce jednotlivých fenoménů na neurofyziologickou či molekulární úroveň? Podobné otázky si kladl v případě reflexe Zichových úvah i Novák. Téma a svoji pochybnost o možnostech redukce představuje pomocí díla Zdeňka Nejedlého *Krise estetiky*. Nejedlý se domníval, že v pozitivisticky laděné estetice hudby má hlavní slovo fyzika a fyziologie. Podobným snahám vytykal, že chtějí estetické problémy objasnit výpočtem kmitočtu a výkladem rezonanční teorie „na membráně basilaris“. Nejedlý byl vůči ambicím nalézt touto cestou specifika estetické struktury a vůči takto vedenému zkoumání zdrženlivý. Zdržím se zde hodnocení Nejedlého díla, jeho postoj v otázce redukcionismu mě zajímá jen jako ilustrace zdrženlivosti vůči dobovým ambicím nalézt cestou naturalistického redukcionismu specifika estetické struktury a vůči takto vedenému zkoumání, kterého si Novák povšiml. Novák používá pro vyjádření této zdrženlivosti spojení „nečinit si klamných představ“. Což je badatelská ostražitost vůči sebeklamu, posilovanému spolehnutím se na nereflektované a často mechanické používání tzv. vědeckých metod při zkoumání nejrůznějších fenoménů, kterému podléhají zvláště badatelé v humanitních vědách (estetika, etika, religionistika).²⁸ Přesvědčivost takto získávaných poznatků je v současném naturalistickém redukcionismu v těchto disciplínách stvrzována formální úpravou textů, zařazováním tabulek, měření, koeficientů ve snaze prokázat vědeckost vysvětlení s pomocí nástrojového vybavení a odkazováním na využití metod tvrdých věd. Celý tento cirkus je často provozován z důvodu obavy, aby snad někdo neprojevilo pochybnost, že příslušná disciplína není dostatečně „vědecká“. Nejedlý považoval estetickou empirii za skutečnost zvláštní, celistvou, kterou nelze sestavit z částí zkušenosti jiných. Estetická empirie je pro něj jinou empirií, než jakou vymezila pozitivistická estetika a psychologická estetika (pokoušející se určit psychologický typ umělce a recipienta uměleckého díla). Estetická empirie je pro něj krásna a umění je živá zkušenost umělecká – ta je pro něj předmětem estetiky. Stejně zdrženlivý je Nejedlý i vůči experimentu v estetice. Důvodem zdrženlivosti je u něj nemožnost izolovat v oblasti estetiky jev, s nímž se experimentuje. Lze zjišťovat, co se člověku líbí, ale nelze si odmyslit individuální podmínky člověka, protože je experimentátor nezná. Jisté možnosti, které přidávají ke zkoumání „zdola“ a „z vnějšku“ také zkušenost „vnitřní“, nabízí Nejedlému estetika psychologická, estetika uměleckého vnímání a tvorby.²⁹ Dle Nováka se právě tímto směrem, který rozvíjí Hostinského zkoumání estetické empirie (umělecké zkušenosti), vydal Zich. První problém je dán obecností pojmu umělecké zkušenosti. Vědecký přístup k němu popisuje s pomocí analýzy hudebních vjemů – významových představ o hudbě. Estetický vjem hudební je specifický v tom, že není vázán na předmět, slovo nebo jakékoli pojmenování. Libost zde nevzniká z napodobení nebo připodobnění. Jde o specifický útvar, jehož účinnost spočívá pouze v něm samém – je to nezávislý autonomní duchovní význam, jehož podstatou je čistá es-

27 Tamtéž, s. 127.

28 V „Krisi estetiky“ Nejedlý na adresu tohoto typu redukcionismu poznamenává, že elementární původní podmínky uměleckého díla mají pro ně význam jen potud, pokud ono jest také přírodní fakt: hudba jako zvuk, socha jako kámen, malba jako vrstva barev atd. Podrobně viz NEJEDLÝ, Zdeněk. *Krise estetiky. Česká kultura I*, 1913.

29 Dříve by mi bylo těžko představitelné, že podobu racionální kritiky naturalistického redukcionismu, která má své základní oprávnění dodnes, naleznou u Zdeňka Nejedlého, srovnej NEJEDLÝ, Zdeněk. *Hostinského esthetika. Díl I. Všeobecná esthetika*. Praha: Jan Laichter 1921.

tetičnost. Estetický vjem není dle Zicha nutné, postačitelne nebo možné vyjádřit slovem – např. sebelepší průvodce galerií s detailním popisem obrazů nemůže nahradit umělecký vjem obrazu. Nebo z jiné strany: u uměleckých objektů, např. obrazů, se často nedostává při konfrontaci slov, s jejichž pomocí by bylo možné tento vjem zachytit. Přesto máme zkušenost, významovou představu beze slov. Každá naše představa nemusí mít slovní ekvivalent, ale každá se může stát významovou. Hudební výraz přirovnává Zich k básnickosti slova – básnický význam slova není vázán na jeho význam obecný, slovo v básni je prostředkem pro vzbuzení nikoli jedné představy, ale řady představ v naší fantazii, která je podněcována i zvukem tohoto slova. Proto je mu básnickost slova duchovním významem téhož druhu jako hudební výraz, který nesouvisí se slovem a věcí, nebo výraz malířský, který není závislý na slovu a věci. Estetická zkušenost je pak dle Nováka u Zicha nikoli pouhý stav individuálního vědomí, závislý na individuálních dispozicích, ale v sobě úplný, celistvý nadindividuální duchovní význam. Zich posléze chápal estetickou zkušenost jako zvláštní druh skutečnosti, kterou vysvětlil s pomocí tzv. divadelní iluze. Sledujeme-li divadelní představení, můžeme, s aluzí na Hyppolita Taina, být ve zvláštním rozpoložení, kdy kolísáme mezi vědomím skutečnosti toho, co vidíme na scéně, a rozplynutím této víry uvědoměním si pravé skutečnosti, díky němuž víme, že jsme v divadle. Dění na jevišti je pro Zicha jiná skutečnost, odlišná od té, v níž jinak žijeme, nejedná se ani o skutečnost ani neskutečnost – jedná se o skutečnost uměleckou, divadelní, tedy o skutečnost zdánlivou. V čem se však liší pro vnímajícího skutečná a zdánlivá skutečnost, uspokojivě nevysvětluje. Příčinou potíží může být fakt, že vjem je při divadelním představení totožný, ale dojem různý, vjemy jsou tedy různě pojímány. Označení estetické skutečnosti za zvláštní druh skutečnosti však vede k nutnosti jejího odlišení od jiné skutečnosti, od mimoestetických jevů. To vede k pokusu o ustavení estetické funkce, určení estetické hodnoty, estetické normě, což je však již diskuse spíše pro estetiky, byt pro filozofy zajímavá.

Zichovo estetické dílo se stalo součástí diskuse o povaze estetické zkušenosti a možnostech jejího zkoumání. Ta se zaměřila v jeho době na zkoumání povahy estetického objektu a estetické skutečnosti a na popis a analýzu způsobů včlenění estetického objektu do obecného vědomí. Další kroky zde učinil teorií znaku Jan Mukařovský, ale to již náleží do dějin estetiky, jejichž pěstování přísluší badatelům estetického semináře.

Novákovu reflexi Zicha a současně jeho zmínky o Hostinském a Nejedlém jsem zde uvedl proto, abych připomenul a) přítomnost kritické reflexe předchozích badatelů, kteří stáli ve vedení Filozofického semináře, b) kontinuální přítomnost problémů (v tomto případě zásadních problémů estetiky), které profilyovaly specifické diskuse v době Zichově, Novákově i naší. Jinak řečeno: Novák zde prostřednictvím reflexe Zicha starším jazykem a v intencích Fechnerovy *Aesthetik von unten*, která se pokouší dosáti základních přírodovědných faktů, které podmiňují estetický jev, uvádí jedno z dalších dějství opakovaně se navracajících procesů a snah, v nichž se badatelé pokoušejí ozřejmit základy estetiky (nebo etiky) s pomocí empirických, experimentálních a neurovědeckých přístupů. A součástí takových snah byla a je i jejich kritika a poukazování na jejich omezení.

Část textů *České estetiky* vyšla 1963 ve Státním pedagogickém nakladatelství ve výboru Novákových textů *Otázky estetiky v přítomnosti a minulosti*. Druhá část této knihy má dvě kapitoly, přičemž druhá má název „Z dějin české estetiky“. Se šesti kapitolami *České estetiky* bylo naloženo následně. Kapitoly o osvícenství v české estetice a kapitola „Palacký filosof a estetik“ byly sloučeny do jedné pod názvem „František Palacký. Ideje osvícenství a romantismu“. Kapitola o Tyršově uměnosloví nebyla zahrnuta a kapitola „Vývoj estetické problematiky ve škole Hostinského“ byla redukována a rozšířena ve prospěch Zdeňka Nejedlého: „Zdeněk Nejedlý a teorie umění“. Tyto transformace a úpravy by mohly svědčit o nesnadném balancování při publikování textů v problematice době, protože v poslední kapitole již není zmínka o následovnicích Hostinského. Mezi ně Novák v dřívějším vydání řadil Jana Mukařovského, Františka Kovárnu a Otakara

Zicha a v textu *České estetiky* je kontrastoval s Nejedlým. Pro deskripci celkového vývoje české estetiky bylo původní vydání přehlednější a obsažnější. V tomto vydání na ně již nezbylo místo, zda z pohybu osobního teoretického vývoje nebo jiných důvodů, lze usuzovat stěží.

Vina jako operní problém

Otakar Zich nebyl pouze prvním ordináři na brněnské stolici filozofie, své vědecké zájmy v oblasti estetiky, psychologie, teatrologie, literatury a hudební vědy doplnil aktivní skladatelskou činností. Jedním z výsledků tohoto úsilí byla opera *Vina*, která měla premiéru v Národním divadle 14. března 1922, tedy v době, kdy se Zich zabývá žádostmi o získání prostředků na knihy, objednávkami židli pro filozofický seminář, otázkou bydlení v Brně. Zich ji však komponoval již v letech 1911 až 1915. Opera vznikla na motivy stejnojmenné divadelní hry Jaroslava Hilberta z roku 1896, která exponovala téma utajované a sžirající individuální morální viny. Dočkala se 15 repríz a na programu divadla se udržela tři sezóny. Dobové reakce na uvedení opery naznačují, že v oblasti umění je oblast tvorby a její teoretická reflexe nesnadno propojitelná. Lze to přirovnat k situaci, v níž například politolog založí politickou stranu nebo shodou okolností stane v jejím čele. Nebo k situaci, kdy si ekonom založí vlastní firmu. V tu chvíli se ocitne jako aktér v prostředí, které dosud bylo předmětem teoretické reflexe nebo součástí jeho běžných občanských aktivit. V oblasti umění, estetiky, ekonomie i politiky není úspěšné propojení ničím garantováno a kombinace možností, jak mohou pokusy o takové propojení vypadat a dopadnout, si lze představit. Zichova *Vina* byla přijata vlídně (tak ji přijal např. Jaroslav Ježek) i velmi kriticky (v recenzích padly zmínky o diletantismu apod.). Posledního provedení *Viny* se Zich dočkal v roce 1929 při příležitosti svých padesátých narozenin. K obnovené premiéře došlo 9. června 2018 a pro tuto příležitost byla opera upravena do podoby scénického koncertu pro dva klavíry. V brněnském divadle Reduta jej uspořádala Masarykova univerzita ve spolupráci s Národním divadlem Brno a Ensemble Opera Diversa.³⁰ Je možné, že odlišnosti teoretických postojů v oblasti hudební vědy (reprezentované například dlouhodobým sporem mezi zastánci smetanovské a dvořákovské koncepce hudby) se promítly i do teoretické a kritické reflexe praktických aktivit Otakara Zicha – v případě *Viny*. Počátek Zichova působení v Brně a jeho podíl na založení a budování filozofického semináře připomíná téměř anekdoticky žádost o klavír jako součást vědecké výzbroje a rok před stým výročím založení Masarykovy univerzity a devadesát let po posledním provedení *Viny* pak její zpracování pro klavíry dva. Katedra filozofie v současnosti nemá v péči žádný klavír.³¹

30 Informace o brněnském provedení opery přinesl časopis *Harmonie* ([cit. 26. 5. 2020]. Dostupné z <https://www.casopisharmonie.cz/aktuality/zapomenuta-vina-otakara-zicha-v-brne.html>).

31 Ukazuje se, že klavír může vstoupit jako doprovodný nástroj do oblasti pozornosti politické filozofie. V září 2020 se díky shodě okolností staly klavíry značky Petrof nechtěnou součástí i maloformátové politické rozmišky, v níž hrál roli protičínský politický afekt u dílčí části politického spektra. Díky pozastavení odběru nasmlouvané dodávky klavírů Petrof do Číny (v reakci na návštěvu aktuálně opoziční delegace z ČR na Tchaj-wanu) však vybrané školy v Česku získaly do své vědecké výzbroje darem od mecenáše 11 klavírů v hodnotě 5,3 milionu korun.

Mihajlo Rostohar – experimenty a malé vrtochy velkých mužů

Fakulta se přes neočekávaný návrat Otakara Zicha do Prahy zdárně a důstojně přenesla a na místo vedoucího Filozofického semináře byl jmenován Mihajlo Rostohar (1878–1966), profesor filozofie a psychologie. Filozofický seminář vedl v letech 1923–1926 a v letech 1934–1935 převzal funkci děkana FF MU. Rostoharovo teoretické zázemí se opíralo o studium medicíny, přírodních věd a psychologie. Studoval ve Vídni (1901–1903) a ve Štýrském Hradci (1903–1905), kde získal tzv. seminární vysvědčení od filozofa a psychologa Alexia Meinonga (1853–1920). Promoval v roce 1906 ve Vídni. Další studium Rostoharovi doporučil Friedrich Jodl (1849–1914), jehož známe především jako autora zevrubných dvousvazkových *Geschichte der Ethik als philosophischer Wissenschaft* (dotisk 3. vydání vyšel ještě v roce 1965), jež jsou bohužel dnes přehlíženy. V dalším studiu filozofie a psychologie pokračoval Rostohar v Praze. Navštěvoval přednášky Masaryka, Drtiny, Čády a Krejčího. Habilitoval se na Karlově univerzitě v roce 1911. Z Prahy se vydal studovat psychologii do Lipska, které tehdy bylo centrem experimentální psychologie. Pracoval zde ve slavné psychologické laboratoři Wilhelma Wundta (1832–1920), kterou prošla celá řada předních experimentálních psychologů tehdejší doby.³² Po habilitaci krom vedení přednášek z logiky spoluzakládal v Praze první českou psychologickou laboratoř při Fyziologickém ústavu LF UK, který v té době vedl František Mareš. Laboratoř byla v roce 1924 přenesena do Brna a toto institucionální úsilí posléze vyvrcholilo v roce 1926 založením Psychologického ústavu FF MU, jehož vedením byl Rostohar pověřen. Založení Psychologického ústavu předcházelo Rostoharem iniciované rozdělení Filozofického semináře na dvě oddělení (viz dopis z 25. června 1924 a dopis MŠANO ze dne 9. července 1924).³³ Po schválení Ministerstvem školství a národní osvěty byla od počátku studijního roku 1924/25 realizována cvičení ve všeobecném oddělení filozofickém a ve speciálním oddělení psychologickém. Ustavení Psychologického ústavu stvrdilo posléze ministerstvo v dopise z 25. června 1925 „Přihlížejíc k podanému návrhu svoluje ministerstvo školství a národní osvěty, aby oddělení pro experimentální psychologii při filozofickém semináři se osamostatnilo a aby se jmenovalo „psychologický ústav““³⁴ Dodejme, že Rostohar spolupracoval v 50. letech rovněž při institucionálním budování psychologie ve Slovinsku, kde také v roce 1966 zemřel.³⁵

32 Institut für experimentelle Psychologie založil Wundt v roce 1879 na univerzitě v Lipsku. Jednalo se o první psychologickou laboratoř s programem systematického, experimentálně psychologického výzkumu. Psychologové z evropských zemí i USA, kteří ústavem prošli, zakládali posléze podobné laboratoře a ústavy ve svých zemích.

33 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1925, kart. 8.

34 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1925, kart. 10.

35 O jeho životě a díle podává v poslední době přehled např. GABRIEL, Jiří. *Filosof Mihajlo Rostohar*. Brno: vl. n. 2016; ŠVANCARA, Josef. *Mihajlo Rostohar (1878–1966) v tradici celostní a experimentální psychologie*. Brno: Masarykova univerzita 1999.

Do Brna a v Brně

Tato etapa Rostoharova života začíná 9. května 1921, kdy byl navržen na jmenování mimořádným profesorem experimentální psychologie na FF MU v Brně. Rostohar byl v té době soukromým docentem FF UK v Praze. Návrh na jmenování (ze dne 9. května 1921) byl datován v Praze a mezi podepsanými navrhovateli byli Antonín Beer a Arne Novák. Je možné, že profesura právě z experimentální psychologie mohla být důvodem zdržení Rostoharova jmenování. Otakar Zich spolu s germanistou Beerem posléze navrhli v roce 1921 Rostohara na jmenování mimořádným profesorem v tradičním oboru systematické filozofie. Jmenování bylo v tomtéž roce potvrzeno. Rostohar se v Brně na semináři uvedl v roce 1923 přednáškami o Lockově *Zkoumání o rozumu lidském* a o psychofyzice jako metodě experimentální psychologie. V době jeho působení na Filozofickém semináři v letech 1923–1939 byli jeho kolegy Otakar Zich, Inocenc Arnošt Bláha, Karel Svoboda, Josef Tvrđý, Vladimír Hoppe, Josef Ludvík Fischer a Mirko Novák. Z této generačně nepřilíš rozptýlené skupiny – nejmladší Novák byl o 19 let mladší než nejstarší Otakar Zich – byli vedoucími semináře nebo se později stali vedoucím katedry filozofie Zich, Hoppe, Fischer, Tvrđý i Novák.

V roce 1931 stvrđil Masaryk svým podpisem Rostoharovu řádnou profesuru a Rostohar se stal prvním profesorem psychologie na FF MU. Proces jmenování začal v roce 1928 a jeho součástí byl posudek týkající se povahy jeho vědecké práce. Dokument je v archivu uložen s datem 2. prosince 1928 a strojopis začíná rukopisným dodatkem „*O rázu vědecké práce dra. M. Rostohara do roku 1928 byl podán podrobný referát při návrhu na jeho jmenování profesorem mimořádným*“.³⁶ Vyjádření adresované profesorskému sboru filozofické fakulty podepsali pedagog Otokar Chlup, filozof Vladimír Hoppe (Rostoharův nástupce ve vedení Filozofického semináře), sociolog a filozof Inocenc Arnošt Bláha a bohemista a romanista Prokop Miroslav Haškovec. Z dokumentu je zřejmé, že jeho autoři z dobrých důvodů nesdíleli nadšení pro experimentální orientaci v humanitních vědách, což však nebránilo ocenění Rostoharovy vědecké práce. Předmětem jejich pozornosti a hodnocení je nejprve Rostoharův spis *Studie z vývojové psychologie* (1928). Jeho první, filozofickou část hodnotí autoři posudku následně:

Přihlížíme-li k první části studie, neubráníme se dojmu, že pisatel v dnešní krizi psychologie pohybuje se v začarovaném kruhu logické nedůslednosti a protichůdných idejí. Dovojuje na základě psychologické literatury jednostranně německé že dnešní psychologie na svůj prospěch opouští své mechanické, atomistické hledisko a v závěru přijímá atomistiku jako jedinou metodu, kterou musí psychologie projít, aby mohla přikročiti k jednotné syntesi. Stylisace autorova budí dojem, že odmítá a přijímá psychologickou analýsu. Přijímá tedy onu metodu, proti níž horují jeho oblíbení autoři, jejichž pojetí psychologické metody hájí. Opouští totalitní aspekt a pojem struktury a vrací se k starší systematické psychologické, k psychickým prvkům. Nevymezení pojmů novější psychologie, jejích metod, pojmu struktury, elementu, psychogenese, psychologie přírodovědecky orientované, biologicky orientované a jiných nutných předpokladů filosofického postžení základů psychologie způsobily, že studie nemá vnitřní architekturu, že je obtížno postřehnouti hlavní myšlenkové soubory idejí. [...] Závažnou vlastností filosofického úvodu jest i okolnost, že úvod není skutečným úvodem vlastní psychologické stati „Vývoj zrakové představy z původního dojmu“. Pojmosloví, principy, tесе úvodu neprobírají se proto, aby byly psychologickou studií verifikovány, nýbrž mají být i jenom povšečným úvodem o moderní psychologii. Pohřešujeme větší zřetel k psychologii neněmecké. [Poslední věta je v textu dopsána rukou a škrtnuta je věta *již okolnost, že není tu téměř stopy po psychologii francouzské, americké, anglické, ba ani po ruské, ač je v překladech německých hojně zastoupena*]

36 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1931, kart. 28.

První část knihy nebyla hodnocena nikterak superlativně. Představme si, jak by mohla vypadat variace na tuto poslední poznámku dnes: pohřešujeme pohříchu větší zřetel k literatuře neanglicky psané, která jako by snad ani neexistovala. Současně víme, že pouhé, byť impozantní a opulentní uvedení množství cizojazyčné literatury ještě nikterak negarantuje kvalitu samotného textu – tehdy i dnes. Úvodní části současných studií, které se formálně snaží naplnit vizáž vědeckého textu, obsahují různá pro zpracovávané téma příznačná sousloví se jmény autorů a rokem vydání díla, aniž by z následného textu bylo zřejmé, zda je autor nového textu vůbec použil nebo zda je skutečně podrobně zná. Z textu samotného pak lze často vyčíst, že o obsahu těchto, pomocí takové ostentativně chlubitivé zkratky jen ikonicky zmiňovaných textů, toho autor příliš neví, natož aby to v textu jakkoli použil. Díky této stylové manýře, která se snaží napodobit především formální prvky vědeckého textu, se např. nafoukne v závěru studie příložený seznam titulů o řádný počet položek, který má pak dodat textu zdání důvěryhodnosti a vědeckosti. V bizarní zkratce pak lze o takových textech říci: je to věda, protože to formálně jako věda vypadá. Vraťme se však k Rostoharovu textu. Hodnocení druhé části uvedeného textu *Vývoj zrakové představy z původního dojmu* již působí vstřícněji.

Zde se ocitá auktor, nehledíme-li ještě k některým úvodním slovům o psychologickém vývoji, na vlastním poli vědecké práce experimentální. Již v „Metodickém postupu pokusů“ opouští rázem spekulaci úvodu a podává zdařilý obraz metody, kterou zkoumal vývoj zrakové představy. Aby dovedl ohodnotit jednotlivé fáse vývoje zrakové představy, předkládá, po předchozích pokusech na sobě, geometrická schemata dětem různého věku, kombinuje počet názorů a sleduje vývoj představy těchto schemat. Metoda interpretace kreslířských znázornění, vznikajících po každém jednotlivém vjemu, tvoří základ metody těchto zkoumání. Během pokusů přesvědčil se auktor, že se naše představa nekryje s naším vjemem, že není hotova po prvním vněmu, že dojem nevystihuje. Proto je otázka, kdy a za jakých podmínek se představa stává dokonalou, koincidentní s původním vjemem /str. 80/. Výsledky pokusů dosvědčují, že představa pozorovaného předmětu není stacionárním stavem vědomí, stabilní podobou vněmu, nýbrž že si představujeme předmět graficky tak, jak jsme jej postupně vnímali. [...] Výsledky, k nimž experimentátor dospěl, jsou následující: Zdárný vývoj představy nezávisí na době vnímání, nýbrž na způsobu vnímání. Rozhodujícím činitelem jest věk a duševní vyspělost, a auktor shledal jistý psychologický obrat ve způsobu pozorování žáka v době mezi desátým a patnáctým rokem, obrat, který jest případně charakterizován jako způsob konstruktivní proti pasivnímu vnímání na věkovém stupni nižším. Za cenný výsledek zkoumání Rostoharova považujeme stanovení typických způsobů vývoje představ. Stanovil způsob kumulativní /93/, při němž se struktura představy vytváří ze zcela nepatrného tvarového základu, kolem něhož se kupí další části. Další způsob typický jest vývoj představy „z vůdčího motivu“ /93/ a třetí konečně jest typický způsob vývoje z obrysu. Existence těchto typů jest prokázána připojeným materiálem obrázkovým.

Navrhovatelé udělení řádné profesury oceňují zpracování jednotlivých odychlek od vyobrazení, které interpretují jako možný diagnostický prostředek pro hodnocení individuální představivosti. V návaznosti na zmínku o chybějící neněmecké literatuře je navrhovatelům líto, že Rostoharovy závěry nebyly srovnány s dalšími autory, kteří se podobným problémem zabývali. Proto dle nich nelze určit, v čem studie navazuje na práci předchůdců, čím doplňuje starší poznatky. Zmiňování jsou v této souvislosti autoři: Wundt, Meumann, Lobsien, Nečajev, Müller, Schumann, Binet, O’Shea, Jud, kteří se dle navrhovatelů zabývali otázkou představ. Právě ve srovnání s jejich poznatky by dle mínění posuzovatelů vynikl případný Rostoharův přínos.

Závěr návrhu však hovoří jasně:

Prof. Rostohar soustředil svoji vědeckou literární činnost hlavně na obor psychologie; od svého jmenování mimořádným prof. dne 3. VII 1923 účastnil se psychologických sjezdů přednáškami u nás i v cizině, a založil při filosofické fakultě psychologický ústav, vybavený moderními prostředky výzkumnými. Ježto se prof. Rostohar takto svou vědeckou prací specialisoval v oboru psychologie, zvláště experimentální, žádá podepsaná komise profesorský sbor filosofické fakulty, aby byl předložen ministerstvu školství a národní osvěty návrh na jmenování prof. Rostohara řádným profesorem psychologie na filosofické fakultě Masarykovy university v Brně [a dále je rukou připsáno:] s dodatečnou žádostí, aby vzhledem k dlouhé době docentské /od 9/VII 1911 do 17/IV 1924 tj. 13 let/ vzhledem k pokročilému věku /nar. 1878/ i vzhledem k jeho postupu, by jmenováním nebyl snad zkrácen, byl mu přiznán druhý stupeň řádného profesora.³⁷

Brno získalo v roce 1931 prvního profesora psychologie (kterým byl Slovinec).

Experimenty v zimě a drobné vrtochy učených mužů

V archivních materiálech filozofického semináře můžeme nalézt rozhořčený Rostoharův dopis adresovaný Děkanství filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně:

Podepsaný ředitel oznamuje, že 28. prosince odpoledne vůbec nebylo topeno v ústavě, pročež jsem nemohl pracovat a musil z ústavu odejít. Žádám, aby děkanství zakročilo na příslušných místech, aby mi takovým způsobem nebyla ztěžována učitelská a vědecká činnost. Podotýkám, že bude-li se to nadále opakovat, že bych byl nucen přerušit své přednášky pro nemožnost pokračovat v práci. V Brně, dne 29. prosince 1926. Razítko, podepsán Dr. M. Rostohar.³⁸

Rozhořčení má nádhernou kadenci, nejdříve ředitel stroze oznamuje fakta, pak v první osobě žádá a končí varováním. Povšimněme si data: 29. prosince – badatel neustává v experimentální činnosti ani dva dny před koncem roku. Bylo by zajímavé zjistit, zda těsně před koncem roku pobýval na fakultě i někdo jiný než právě Rostohar. Pokud ne, pak by bylo pochopitelné, že vedení již nedalo pokyn k vytápění prostor fakulty. Podobně bývá na přelomu roku opuštěna fakulta i v současnosti. O osamocení doktora Rostohara na sklonku roku 1926 na fakultě by možná svědčilo i to, že se v dané chvíli nemohl na nikoho obrátit a požádat o zatopení v kamnech, kterými tehdy bylo na filozofickém semináři zajišťováno vytápění. K problematice vytápění se vyjádřil ještě jednou dochovanou stížností v dopise ze 27. září 1930. Dopis obsahuje praktický návrh k zabezpečení tepla a Rostohar jej napsal (s výhledem na nadcházející podzimní období) již jako ředitel Psychologického ústavu a adresoval jej Zemské správě politické: „*Podepsaný ředitel Psychologického ústavu Masarykovy university žádá, aby v ředitelně byla postavena plynová kamna, jelikož pracuje v ústavě v hodiny i dny, v nichž se v ústředním topení rektorátní budovy nezatápí. To se týká zejména dnů nedělních a svátečních, kdy je možno v ústavě klidně pracovat. Podotýkám, že plyn je už v ředitelně zaveden; bylo by tedy jen třeba připojit na vedení kamna.*“

Můžeme jen obdivovat zánícenost, s níž zřejmě Rostohar vykonával badatelskou činnost o svátcích i v neděli a chtěl, aby drahé přístroje, jejichž nákup pro laboratoř experimentální psychologie zajistil z Německa, nezahálely ani těsně před koncem roku.

37 Tamtéž.

38 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1926, kart. 13.

Po přechodu z Prahy pracoval Rostohar ještě určitou dobu rovněž v Ústavu fyziologie na Lékařské fakultě jako laboratorní asistent a toto místo zastával po nějakou dobu i jako profesor: „*Ministerstvo školství a národní osvěty svoluje, aby mimořádný profesor filosofické fakulty, Dr. Mihajlo Rostohar, jmenován byl laboratorním asistentem bez nároku a remuneraci a naturální emolumenty se speciálním určením pro oddělení pro theoretickou neurologii při tamním fyziologickém ústavě na dobu od 1. dubna 1924 do konce března 1925.*“³⁹ Je možné, že byl v té době vytížen a zaujat svými pokusy natolik, že reagoval podrážděně, jestliže mu někdo připomínal vykonávání jiných běžných pracovních činností. Mezi ně patřila účast u rigorózních zkoušek, která experimentátorovi v plném nasazení mohla připadat jako nevídané vyrušení. Díky archivu víme, že se ohradil proti tomu, že mu byla účast u rigorózních zkoušek ohlášena pouhých 48 hodin předem a v dopise upozornil děkana, že potřebuje alespoň týden, aby si mohl uspořádat výuku:

„*Jelikož musím připravovati jak přednášky tak cvičení a konati mnoho předběžných cvičení a pokusů, nucen jsem učiniti si příslušné dispozice nejméně týden předem. Nemaje vždy k dispozici pokusných osob a jsa vázán na jejich ochotu a čas, v který jsou mi k dispozici, jest zřejmé, že nemohu souhlasiti s tím, abych byl zván k rigorózním zkouškám pouhým oznámením doby zkoušky. Proto si dovoluji oznámiti, že by se mohlo státi, že bych z uvedených důvodů ke zkoušce rigorózní dostaviti se nemohl. V dokonalé úctě M. Rostohar mř. prof. filosofické fakulty.*“⁴⁰

Děkan v písemné odpovědi Rostohara upozornil na patřičné nařízení, dle něž může v případě doktorských zkoušek činit příslušné dispozice. Oznámení o zkouškách s předstihem 48 hodin považoval děkan za postačující „*tím spíše, když bylo předem zjištěno, že v tu dobu rigorosa nemáte ani cvičení ani přednášek.*“⁴¹

Nákup přístrojů pro experimentální činnost dokládá Rostoharova žádost o přidělení prostředků v dopise Ministerstvu školství a národní osvěty z 8. října 1924.⁴² Z roční dotace 1 200 korun nelze dle Rostohara pokrýt předplatné odborných časopisů, natož nákup přístrojů pro experimentální činnost. Proto žádá zvýšení dotace na 5 000 korun. V žádosti využívá jako psycholog účinně komparaci s náklady experimentujících ústavů na přírodovědecké a lékařské fakultě. Jejich dotace dle jeho slov převyšují i 10 000 korun, a přesto ještě žádají o dotace dodatečné. Z dopisů je zřejmé, že součástí výuky na Filozofickém semináři byla praktická cvičení z experimentální psychologie. V jejich průběhu se měřící přístroje používaly a Rostohar poskytl k těmto účelům rovněž své soukromé přístroje. Zmiňuje rovněž náklady na jejich údržbu a náklady na práci mechanika. Později požadoval zřízení mechanické dílny, v níž by se přístroje udržovaly a opravovaly. Zřízenec Filozofického semináře dle Rostoharových slov „*s těmito přístroji neumí zacházeti a přísluhovati při provádění pokusů.*“ Posléze napadne Rostohara dílčí řešení, které by zajistilo provoz alespoň některých nově zakoupených přístrojů. Na scénu semináře díky tomu vstoupili topič rektorátní budovy pan Jan Řeřucha⁴³ a kinooperatér Jan Richtr. V současné době audiovizuálně vybavených poslucháren zde máme k dispozici připomínku technického vybavení v roce 1925. Zpravuje nás o něm dopis z listopadu 1925, který začíná poněkud krkolomnou hlavičkou. „*Věc: ustavení kinooperaterem při kině a epidiaskopu topiče rektorátní budovy Jana Řeřuchy a zaučení téhož do*

39 AMU, A2, D I, Filozofický seminář 1924, kart. 8.

40 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1926, kart. 13.

41 Tamtéž, dopis ze 26. března 1926.

42 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1925, kart. 10.

43 Kdyby tehdy vycházely univerzitní noviny typu *Magazín M*, dozvěděli bychom se o panu Řeřuchovi v rubrice „Nepostradatelní“.

oboru kinooperatérského Janem Richtrem.“ Představme si situaci, že hodláme dnes promítnout studentům doprovodnou obrazovou dokumentaci, písemné materiály, teze, ukázkou z filmu nebo záznam rozhovoru s filozofem nebo jeho přednášku. Zapnete příslušné vybavení v posluchárně dle přiloženého návodu a pustíte, co je třeba. Než jsme se dostali do této situace, začínalo se skromněji. Funkci a služby Centra informačních technologií obstarával proškolený topič. Profesorský sbor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity jednomyslně schválil na své schůzi 12. října 1925 návrh profesora Rostohara, Chlupa a dalších, aby topič pan Řeřucha „byl ustaven kinooperaterem a manipulátorem při epidiaskopu zřízeném ve velké posluchárně v novostavbě filozofické fakulty. Ježto p. Řeřucha není v tomto oboru vyučen, schválil profesorský sbor další návrh shora jmenovaných, aby zřízenec firmy Tomáše Švanhala, Jan Richter, byl pověřen zaučováním topiče Řeřuchy v operování kinooperatérem a epidiaskopem, a to na dobu 6 měsíců /asi 300 hodin/ za odměnu celkem 1800 Kč“.⁴⁴ Tento dopis s usnesením profesorského sboru odešle děkan Ministerstvu školství a národní osvěty a doporučí jej k příznivému a brzkému vyřízení. A za nějakou dobu může pan Řeřucha v jedné místnosti fakulty promítat.

Další přístroje byly využívány ve výuce i pro vědecké účely. V návaznosti na zřízení speciálního oddělení pro experimentální psychologii při Filozofickém semináři Masarykovy univerzity píše Rostohar 11. října 1924 další žádost o mimořádnou dotaci 50 000 Kč na zakoupení vědeckých přístrojů z Německa a Francie. „Aby bylo možno cvičení psychologická udržeti na vědecké úrovni a aby posluchači methodicky vedenými cvičeními mohli býti uvedeni do vědeckých metod psychologie, je třeba dokoupiti další nejnezbytnější přístroje, jich cena bohužel dnes je značně vysoká, jelikož doma lze pouze něco málo získati.“⁴⁵ Rostoharovy ambice na vybudování reprezentativního ústavu lze vyčíst rovněž z dokumentu, v němž žádá stavební komisi FF MU, aby v přístavbě rektorátní budovy byly v průběhu stavby upraveny prostory určené pro Psychologické oddělení filozofického semináře. Terasa nad místnostmi měla být upravena tak, „aby se mohla používat pro opticko-psychologické pokusy při plném volném slunečním osvětlení“.⁴⁶ Náklady na takovou úpravu by dle Rostohara byly v této probíhající dostavbě nepatrné, kdežto dodatečné úpravy terasy značné. Rostohar žádal o mimořádné dotace na přístroje opakovaně (1925: 80 000 korun; 1926: 23 000 korun). V archivu jsou uloženy dopisy, díky nimž víme, že přístroje byly objednány u firmy Zimmermann v Lipsku a firmy Spindler & Hoyer v Göttingen. Firma Spindler & Hoyer se specializovala na výrobu optických zařízení a měřících přístrojů. Nabízela speciální optické přístroje pro experimenty ve vědeckých institucích, dalekohledy, mikroskopy, oftalmometry, optické lavice, sférometry, spektrometry, kompas, magnetometry, voltmetry, seismografy či sextanty. Dovoz objednaných přístrojů zajišťovala z Göttingen speditérská firma Gerstamm & Linder Brno (tehdy s centrální kanceláří na Divadelní ulici č. 6). Stejná firma zajišťovala stěhování pian a pro Leoše Janáčka⁴⁷ a Janáček byl, jak známo, prvním čestným doktorem filozofie, který byl jmenován na Masarykově univerzitě. Zdá se, že při procházení archiválií z prvních let existence filozofického semináře narazíme dříve či později na zmínku o klavíru nebo pianu, byť cesta k této zmínce je v tomto případě spjata se speditérskou společností.

44 Tamtéž, dopis z listopadu 1925.

45 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1924, kart. 8.

46 AMU, A 2, D I, Filozofický seminář 1925, kart. 10, dopis ze dne 8. května 1925.

47 Srovnej: CUMMINS III, George M. *Janáček's Eternal Love*. Bloomington 2015.

Experimentální psychologie na Filozofickém semináři

9.–13. dubna 1929 se Rostohar zúčastnil sjezdu pro experimentální psychologii pořádaného ve Vídni. Referuje o tom v krátké zprávě ze dne 25. května 1929. Díky tomu víme, kdo se jednání ve Vídni účastnil a jakým tématům se experimentální psychologové věnovali ve svých přednáškách. Rostohar vkládal do experimentálního zaměření psychologie značné naděje. Jeho pozornost vzbudilo vystoupení rakouského vývojového psychologa Heinze Wenera (1890–1964), který v té době působil v Hamburgu a posléze zde byl do roku 1933 vedoucím psychologické laboratoře. Werner referoval na sjezdu o výsledcích svého experimentálního zkoumání pocitů. V knize *Die Ursprünge der Lyrik. Eine Entwicklungspsychologische Untersuchung* (Verlag von Ernst Reinhardt, München 1924, reprint 1971) se Werner věnoval vývojové psychologii umění. Svá zkoumání v této oblasti začal analýzou „primitivního“ umění, pokračoval zkoumáním poetických formátů, vývoje poetického opakování, pozornost zaměřil na výzkum vývoje rýmů a aliterace u domorodých jazyků z oblasti Patagonie. Werner byl rovněž autorem knihy *Grundfragen der Sprachphysiognomik* (Verlag von Johann Ambrosius Barth/ Leipzig, 1932). Pokusil se v ní o deskriptivně-psychologicky zajištěné zkoumání fenoménu vyjadřujícího jazyka pomocí exaktních prostředků (za které bylo tehdy považováno pozorování a experimenty), s cílem zjistit a určit jeho základní principy. Nazýval je fyziognomickými formami jazyka, přičemž fyziognomii jazyka chápal jako část obecné fyziognomiky. Co to znamenalo: zkoumal například, zda slova mohou vyjadřovat substanci toho, co představují, vlastnosti a materiál, či tělesnou strukturu předmětů a objektů. Tázal se respondentů, s jakými představami a vjemy mají spojena některá slova, a ve výpovědích pokusných osob se mu dostávalo různých přirovnání. Ve slově „Wolle (vlna)“ se dle jeho záznamů odpovědí projevuje něco poddajného, měkkého, jemného a tato vlastnost se spojuje s písmeny, kterými je toto slovo zapsáno, nezřídka doplněno kresbou. Že se mu místy dostávalo bizarních odpovědí, které například oblost písmena „o“ spojovaly s pocitem opticko taktilní oblosti, bylo nasnadě. Není zcela jasné, jak by se tato metoda dotazování mohla považovat za metodu pracující s pomocí čistě empirických prostředků, s nimiž se pokouší proniknout do světa tzv. fyziognomických slov, v nichž se optické sdružuje s taktilním. Je-li například na kartičce vytištěno slovo „Holz (dřevo)“, pak v jeho interpretaci fyziologické náhle „obživne“ a materiál se stane v optické oblasti tělesně živoucím. Je vidět, že nadšení pro experimentální zkoumání v zásadě čehokoli bylo v tomto období téměř bezbřehé a mnohdy s podobně rozpačitými výsledky jako například dnes v oblasti experimentujících sociálních a humanitních věd. Rozdíl snad spočívá pouze v tom, že tehdejší experimentální činnost nevedla k ostrakizaci čistě teoretických přístupů a nebyla automaticky považována za kritérium vědeckosti, nad které není. Současně však Wundtovy reflexe mezi experimentálními metodami v psychologii svědčily o intenzivním promýšlení nejrůznějších omezení a neduhů experimentálního výzkumu v humanitních a sociálních vědách. V současné době by se mohlo po pečlivém studiu některých publikovaných výsledků experimentů v oblasti humanitních a sociálně vědních oborů (v experimentální filozofii, experimentální ekonomii a neuroekonomii, experimentálním výzkumu náboženství apod.) zdát, že vystavování výsledků experimentů má spíše marketingovou funkci, jejímž cílem je rozptýlit podezření, že tyto disciplíny nejsou vědou ve stejném slova smyslu, jako jsou vědou třeba fyzika nebo chemie. Sebe prezentace s patřičnými „vědeckými“ doplňky, přístroji, mediální pokrytí, formálně „vědecky“ vypravené publikace nemohou při pozorném čtení zakrýt podezření, že zevrubná filozofická spekulace dokáže problém často interpretovat, vyložit a pochopit mnohem barvitěji a obsáhleji. Ale kdo by měl v 21. století odvahu veřejně sázet na metafyziku. V době, kdy Rostohar nakupoval a vyráběl přístroje, však experimentální směr vývoje v těchto vědách zdaleka nebyl mnohdy jen vynucenou manýrou nebo karikaturou experimentální vědy, která předkládá své dotazníky studentům na seminářích.

Ve zprávě ze sjezdu se Rostohar zmiňuje o přednášce rakouského psychiatra a psychoanalytika Paula Ferdinanda Schildera (1886–1940), který je společně s Josephem H. Pratterem a Triggantem Burrowem znám jako jeden ze zakladatelů skupinové analýzy. Stejně jako Werner odcestoval Schilder před válkou do USA, kde však na vrcholu své kariéry zemřel v prosinci 1940 v New Yorku při autonehodě. Vracel se z návštěvy porodnice od své manželky a právě narozené dcery. Na zmíněném setkání experimentálních psychologů byli hojně zastoupeni psychologové, kteří se věnovali problémům „pedopsychologie“, speciálně problémům sociálních a reaktivních funkcí dítěte. V asketické zprávě o kongresu zmiňuje Rostohar ještě vystoupení vývojové psycholožky Charlotte Bühlerové (1893–1974), která byla právě v roce 1929 jmenována mimořádnou profesorkou ve Vídni. Bühlerová se provdala v roce 1916 za významného psychologa Karla Bühlera (1879–1963), představitele Gestaltpsychologie a tzv. Würzburger Schule, která byla spjata s počátkem psychologie myšlení. Bühler se dostal do sporu s Wilhelmem Wundtem, který kritizoval jeho akcentaci introspekce a metody dotazování.⁴⁸ Současně mělo jeho dílo v Německu vliv na představitele fenomenologie, filozofie existence a zřejmě nejvýraznější vliv na filozofii jazyka a psychologii dítěte. Rostohara zaujaly právě Bühlerovy práce, které se zabývaly psychologií dítěte. Bühlerovy knihy se dočkaly v krátké době několika vydání, jako tomu bylo v případě jeho *Abriss der geistigen Entwicklung des Kleinkindes* z roku 1918, která měla v roce 1958 za sebou již 8. vydání. Bühler na něm spolupracoval s vývojovou psycholožkou Lotte Schenk-Danzingerovou (1905–1992). Kniha je komplexním představením zkoumání vývoje dětí a představením metod používaných vývojovou psychologií. Bühler zkoumal vývoj malých dětí, opíraje se o poznatky srovnávací biologie a výzkumy primátů. Ty dle uvážení doplňoval příspěvky z duchovně a zaměřil pozornost především na výzkum procesů utvářejících osobnost. Ve zkratce lze říci, že popsal komplexním způsobem drama dětí, které se stávají dospělými – od sledování tělesného růstu, zděděných sklonů, instinktů, asociativního učení až po procitnutí intelektu. Pro Bühlera bylo základní bázi pro zkoumání vývoje člověka zkoumání jazyka.⁴⁹ Nezřídka se odvolává na Piagetovy poznatky a výzkumy, předkládá a navrhuje experimenty, které lze s dětmi vykonávat, zkoumá spontánní chování kojenců, emocionální vývoj, osvojování si mateřského jazyka, formální myšlení a schopnost odvozování. V souvislosti s analýzou spojení mezi jazykem a kresbou zkoumal a interpretoval dětské kresby v mezikulturní komparaci (výzkum kreseb dětí z Owa Raja, dětí inuitů a paleopolitických kreseb zvířat). Údaje o německých účastnících kongresu uvádím proto, aby bylo zřejmé, že Rostohar mohl získat dobrý přehled o dění v tehdejší špičkové psychologii. Tím pochopitelnější je umanutost, s níž postupně budoval základy Psychologického ústavu. Ve své době prošla drtivá většina experimentujících psychologů nebo těch, kdo se o experimentální psychologii zajímali, právě Wundtovým ústavem v Lipsku, který měl světové parametry.

Rostohar zmiňuje ve zprávě v samostatném odstavci vystoupení, která se věnovala aplikované psychologii neboli „užití psychologie v praktických povoláních“. Zaznamenal přednášky Walthera Moede (1888–1958), německého psychologa práce, spoluzakladatele psychologie ekonomie a psychotechniky. Psychotechnika bylo dobové označení pro další oblasti aplikované psychologie a psychologicky založené vědy o práci. Moede jako jeden z prvních psychologů zkoumal člověka nejen jako producenta, ale i jako konzumenta. Zabýval se psychologií zboží, reklamy a prodeje. Spoluzaložil časopis *Praktische Psychologie*, který se později jmenoval *Industrielle Psychotechnik* a reprezentoval v Německu do poloviny 40. let oblast aplikované psychologie. Moede byl rovněž autorem úvodu k německému vydání slavné knihy Gustave Le Bona *Psychologie der Massen* (orig. 1895, v Německu v roce 1939 u Kröner Verlag již 6. vydání). V souvislosti s přednáškami o psychotechnice zmiňuje Rostohar rovněž psychologa a neurologa Walthera Poppelreutera (1886–1939).

48 Na adresu metod introspekce a dotazování se trefně vyjádřil Odo Marquard, když označil dotazníkový výzkum za mnohonásobnou pomstu introspekce za vyloučení ze skupiny exaktních metod.

49 Dokládá to rovněž jeho obsáhlá kniha reprezentující komplexní představení zkoumání jazyka *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Gustav Fischer Verlag 1934.

Podobně jako se později experimentální psychologové zabývali zkoumáním osob s různě poškozenými či deformovanými mozky, zkoumal Poppelreuter v nemocnicích vojáky, kteří utrpěli v první světové válce poranění hlavy a mozku. Většina z psychologů, které Rostohar zmiňuje, prošli kolem přelomu století studiem experimentální psychologie, neznámka měli vystudovanou rovněž medicínu, dva z nich byli členy NSDAP a zůstali v Německu, ostatní emigrovali do USA.⁵⁰

Rostoharova reflexe experimentální psychologie a vlastní experimentální činnost mohla být kromě zvědavosti poháněna stejně dobře nedůvěrou a zdrženlivostí vůči interpretaci získaných výsledků a úvahami o tom, co jsme měřením získali a v jaké relaci to je ke komplexním mentálním fenoménům. Ilustruje to poznámka z jeho knihy *Psychologické základy počátečního čtení*, kde v souvislosti s analýzou pojetí čtení u pedagoga a spisovatele Josefa Kožíška Rostohar napsal:

Behaviorismus se svou základní tezí, že psychické zážitky lze vystihnout pojmy biologických nebo fyziologických reakcí, je největší omyl, jaký se kdy ve vědě vyskytl. Kmitočet vzduchové vlny není tón a zlomek elektromagnetické vlny není barva: my slyšíme tóny, ne kmitočty, a vidíme barvy, nikoli miliontinový zlomek elektromagnetické vlny. Stejně tak nelze pojmy fyziologických reakcí vystihnout naše představy, myšlenky, akty volní nebo nějaký jiný psychický zážitek.⁵¹

Archivně doložitelný je jeho dřívější výjezd na mezinárodní sjezd experimentálních psychologů v Bonnu v roce 1927. Byl pro něj schválen jednorázový příspěvek na cestu ve výši 1 600,- Kč. V dopise, vyhovujícím jeho žádosti o příspěvek na účast na konferenci, je přijetí částky podmíněno faktickou účastí, ohlášením se na konzulátu v Kolíně nad Rýnem a podrobnou zprávou o konferenci, kterou měl předložit na ministerstvo nejpozději do 1. srpna 1927. Reference z konference však tentokrát v archivu uložena nebyla. Z kongresu vyšla obsáhlá zpráva pod názvem *Bericht über den X. Kongress für experimentelle Psychologie in Bonn vom 20.–23. April 1927*. Editoval ji Erich Becher, 200 stránková brožura vyšla v Jeně 1928 v nakladatelství Gustav Fischer. Becher je dnes dávno zapomenutý německý filozof a psycholog. Patřil do velké skupiny naturalisticky orientovaných filozofů, kteří intenzivně refletovali Darwina, koncipovali psychovitalistické či pandynamické hypotézy, zvažovali možnosti experimentálního přístupu k problémům a zabývali se filozofickými předpoklady exaktní přírodovědy. V prvním díle *Die deutsche Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen* (Leipzig: Verlag von Felix Meiner 1921) je zařazen po bok filozofů jako Paul Barth, Hans Driesch, Karl Jöel, Alexius Meinong, Paul Natorp, Johannes Rehmke a Johannes Volkelt. Pravidelné psychologické kongresy pořádala německá *Gesellschaft für experimentelle Psychologie* od roku 1904. Experimentální psychologie v Německu navazovala na vědeckou činnost fyzika a fyziologa Hermanna von Helmholtze (1821–1894), Ernsta Heinricha Webera (1795–1878), kterého Wilhelm Wundt označil za otce experimentální psychologie, a Gustava Theodora Fechnera a rovněž dílo Wundta samotného.

Exkurz: Ernst Mach – filozof z města Brna

Fanoušci experimentálního výzkumu v psychologii a duchovědách měli počátkem 20. století k dispozici i jiné teoretické reflexe a úvahy o experimentální činnosti. Představovalo je dílo brněnského rodáka Ernsta Macha (1838–1916). Mach za svého života pečlivě sledoval dílo a experimentální činnost již zmiňovaného Fechnera, byť se později např. v *Die Analyse der Empfindungen*

50 Pro doplnění kontextu připomenou, že v roce 1929 se *Gesellschaft für experimentelle Psychologie* přejmenovala na *Deutsche Gesellschaft für Psychologie*, což bylo některými psychology chápáno jako odklon od striktně vědeckého zaměření psychologie a její otevření se tzv. duchovědné psychologii nebo striktně řečeno jako konec experimentálně vědeckého výzkumu a úpadek vědeckosti psychologie a její podřízení se požadavkům národního socialismu. Psychologie se opět na nějaký čas stala „vědou o duši“.

51 ROSTOHAR, Mihajlo. *Psychologické základy počátečního čtení*. Brno 1934, s. 27.

(orig. 1886, 9. vydání Jena 1922, s. 67) vyjadřoval kriticky o jeho metodách měření. Zpočátku však byl z jeho díla nadšen. 14. ledna 1861 napsal Fechnerovi dopis, v němž píše:

Vážený pane profesore!

Již delší čas se zabývám matematickou psychologií; usiluji o nalezení podobných metod experimentování a pozorování pro psychologii, jaké jsou již déle známy ve fyzice. Pro své myšlenky jsem ale nemohl nalézt správný základ, až se konečně objevila Vaše Psychofyzika. [Jedná se Fechnerův spis *Elemente der Psychophysik*, Leipzig 1860.] Knihu jsem četl se zalíbením a shledal jsem, že dalece předčila má očekávání.

Dle mého mínění se dají Vaše metody ještě značně rozšířit; např. při [...] v přísném slova smyslu, provádění estetických experimentů, a jistě budou ještě rozšířeny na „pohyb představ“. Částečně jsem se o to již pokusil.

Na základě psychofyziky jsem právě dokončil několik prací např. o pozorování polohy a zakřivení (ohnutí) pohybem oka, kteréžto pojednání vám pošlu, jakmile vyjde ve zprávě ze zasedání Vídeňské akademie (věd). [Jedná se o práci *Über das Sehen von Lagen und Winkeln durch die Bewegung des Auges – Ein Beitrag zur Psychophysik, Wiener Sitzungsberichte*, 43 (1861), s. 215–224] [...] Pro pokračování mé práce by bylo nyní přínosem, kdyby byly zveřejněny Vaše metody měření, což toužebně očekávám. Pro mě jako pro začátečníka by také bylo dobré, pokud bych od Vás mohl příležitostně získat nějaké rady.

V očekávání přívětivé odpovědi zůstávám ve vysoké úctě Váš oddaný služebník.⁵²

V roce 1905 vyšla v Lipsku v nakladatelství Johanna Ambrosia Bartha slavná Machova kniha *Erkenntnis und Irrtum*. Měla podtitul *Skizzen zur Psychologie der Forschung*. Mach se v ní zabýval nejruznějšími aspekty a možnými problémy experimentálního výzkumu. Studujeme-li podrobně design současných experimentů v oblasti experimentální filozofie, religionistiky, části humanitních a sociálních věd, můžeme si položit otázku, zda si současní nadšení výzkumníci jsou vědomi i těch úskalí, omezení a pochybností, které systematicky vyjmenovává Mach v práci vydané před bezmála více než sto lety. Stačí se začíst do jeho textu. Mach považoval experiment za samostatné vyhledávání nových reakcí, popř. nových souvislostí téhož. Fyzický experiment mu představoval přirozené pokračování myšlenkového experimentu. A fyzický experiment následuje tam, kde s pomocí myšlenkového experimentu nelze rozhodnout, nebo rozhodnout nedokonale nebo je rozhodnutí nemožné.⁵³ Nedílnou součástí experimentů jsou jejich variace, při nichž se mění podmínky experimentů. Při psychologických experimentech, které prováděl Rostohar, Mach a které provádějí současní experimentátoři, zůstává celá řada problémů – a ty Mach po-

52 *Verehrter Herr Professor! Seit längerer Zeit beschäftige ich mich mit mathematischer Psychologie; mein Streben ging dahin, für die Psychologie ähnliche Methoden des Experimentes und Beobachtung ausfindig zu machen, wie sie in d(er). Physik längst bekannt sind. Ich konnte aber meine Ideen keine rechte Basis finden, bis endlich Ihre Psychophysik erschien. Mit Liebe las ich das Buch und fand meine Erwartungen weit übertroffen. Meiner Meinung nach lassen sich Ihre Methoden noch viel weiter ausdehnen; so z.B. beim [...] im strengsten Sinne des Wortes, aesthetische Experimente anstellen, und noch die Art der „Bewegung der Vorstellungen“ gewiss aufgebläht wird. Theilweise habe ich dies schon versucht. Auf Grundlage der Psychophysik habe ich bereits einige Arbeiten ausgeführt z.B. über das Sehen von Lagen und Winkeln durch die Bewegung des Auges, welche Abhandlung ich übersende sobald sie in den Sitzungsberichten d(er). Wiener Akademie (der Wissenschaften) erscheint. [...] Für die Fortsetzung meiner Arbeit wäre es nun sehr vorteilhaft, wenn Ihre Messmethoden, die ich mit Sehnsucht erwarte erscheinen würden. Auch wäre es für mich als Anfänger gut, wenn es mir erlaubt wäre, zuweilen mich bei Ihnen Rath zu erholen. In Erwartung einer gütigen Antwort verbleibe ich mit besonderer Hochachtung Ihr ergebenster Diener.* BLACKMORE, John, HENTSCHEL, Klaus (eds.). *Ernst Mach als Aussenseiter*. Wien: Braumüller 1985, s. 1. Výbor obsahuje celkem 128 dopisů (korespondence s Ludwigem Boltzmannem, Richardem Avenariem, Friedrichem Adlerem, Albertem Einsteinem a dalšími), ale korespondenci s Fechnerem zde zastupuje pouze tento jediný dopis.

53 Srovnej: MACH, Ernst. *Erkenntnis Und Irrtum: Skizzen Zur Psychologie Der Forschung*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth 1905, s. 199.

drobně popsal. Jedním z nich je otázka zkoumání množství mnoha na sobě závislých prvků. Jestliže si to uvědomíme, pak máme podle Macha pro zkoumání těchto závislostí k dispozici jedinou metodu: metodu variací.

Nezbývá nám než pozorovat změnu jednoho každého prvku, která je vázaná na změnu každého dalšího prvku, přičemž příliš nezáleží na tom, zda k nim nakonec dochází „samovolně“ nebo jsou způsobeny naší „vůlí“. Vzájemné závislosti budou vypátrány „pozorováním“ a „experimentem“. I kdyby na sobě byla závislá pouze dvojice prvků, které by byly na ostatních nezávislé, bylo by systematické zkoumání již těchto závislostí věru namáhavou úlohou. [...] Přírodovědný výzkum se podobá rozpletení složitě propletených vláken, přičemž šťastná náhoda je téměř stejně důležitá jako dovednost a přesné pozorování. Práce badatele je podobně vzrušující jako je pro lovce pronásledování málo známého zvířete za nepříznivých okolností.⁵⁴

A dále: „*Kontinuita variací okolností odpovídá kontinuitě očekávání s ohledem na experimentální výsledky. [...] Variace jevu při variaci podmínek vzbuzuje přání seznámit se s prvními i při extrémních hodnotách posledních. Proto se zkoumá chování těles při nejvyšších a nejnižších dosažitelných teplotách s ohledem na tvrdost, elasticitu, galvanický odpor, vodivost atd.*“⁵⁵ Variace mohou být modifikovány restrikcemi, specializací, individualizací, můžeme sdružovat účinky a zvažovat protiúčinky. Zkoumané fenomény jsou podle Macha jen velmi zřídka v jednoduchých, čistých a bezprostředních souvislostech. A právě variace tuto skutečnost připomínají. Experimentální činnost Mach vedle variací doplňuje dalšími metodami (např. metodou změn). A Mach připomínal i roli experimentů s negativními výsledky – dějiny vědy nás podle něj učí, že experimenty s negativními výsledky nesmíme nahlížet jako definitivně rozhodnuté.

Tento exkurz k reflexi experimentální činnosti uvádím z toho důvodu, aby bylo zřejmé, že k nadšenému experimentování v oblasti psychologie u badatelů, kteří prošli Wundtovým ústavem v Lipsku – tedy i Rostohar – náležela zcela samozřejmě podrobná reflexe samotného provádění experimentů. Právě filozofická reflexe Machova typu dokázala spojovat nadšení pro experimentální činnost s odstupem od příliš rychlého zobecňování výsledků experimentů, které ještě neprošly množstvím variací. V reflexi Machova typu dnes pokračuje filozofie neurověd. Filozofie neurověd či přesněji vědecká teorie neurověd je disciplína, která pojednává o metodologických, epistemologických a ontologických problémech neurověd. Například při neurovědeckém zkoumání morálního jednání a rozhodování poukazuje na zásadní a dosud uspokojivě nepřekonaný problém neuronální komplexnosti a v návaznosti na ni určení kauzálních souvislostí v rozmezí od molekulární roviny po kognitivně behaviorální psychickou rovinu jednotlivých individuí a psychosociální rovinu individuí jako částí společenství. Dnes toto rozmezí pokrývají disciplíny jako je molekulární neurověda, buněčná neurověda, počítačová neurověda, systémová neurověda a sociální neurověda. Pokud hodláme na základě měření elektrických impulsů několika studentů vypustit do světa své obecné závěry např. o rozdílech chování či hodnocení chování

54 *Es bleibt uns nichts übrig, als die Veränderung eines jeden Elementes zu beobachten, welche an die Veränderung jedes anderen gebunden ist, wobei es einen geringen Unterschied macht, ob die letztere „von selbst“ eintritt, oder durch unsern „Willen“ herbeigeführt wird. Die Abhängigkeiten werden durch „Beobachtung“ und „Experiment“ ermittelt. Selbst wenn die Elemente nur paarweise voneinander abhängig, von den übrigen aber unabhängig wären, würde eine systematische Erforschung dieser Abhängigkeiten schon eine recht mühsame Aufgabe sein. [...] Der Naturforschung hat Ähnlichkeit mit der Entwirrung kompliziert verschlungener Fäden, wobei der glückliche Zufall fast ebenso wichtig ist, als Geschicklichkeit und scharfe Beobachtung. Die Arbeit des Forschers ist ebenso aufregend, wie für den Jäger die Verfolgung eines wenig bekannten Wildes unter störenden Umständen. Tamtéž, s. 15.*

55 *Der Kontinuität der Variation der Umstände entspricht eine Kontinuität der Erwartung in Bezug auf die experimentellen Ergebnisse. [...] Variation einer Erscheinung bei Variation der Umstände erregt den Wunsch, die erstere auch bei den extremen Werten der letzteren kennen zu lernen. So untersucht man das Verhalten der Körper bei den höchsten und tiefsten erreichbaren Temperaturen in Bezug auf Härte, Elastizität, galvanischen Leitungswiderstand u. s. w. Tamtéž, s. 213 a 214.*

ateistů a věřících, měli bychom s jistotou znát přemostovací pravidla, která nám bezpečně určí kauzální souvislosti v rozpětí nějakých 13–14 úrovní, které je nutné překonat na cestě od jednotlivých neuronů k lidskému mozku a sociálnímu chování. To znamená od úrovně nervových buněk, neuronálních souborů, přes neuronální mapy, moduly až po jednotlivé oblasti mozku. A to ponecháváme stranou problémy neuronálních sítí, komplexnosti, mezistupňů či modularizace.⁵⁶

Osobní peripetie praktikujícího a experimentujícího psychologa

Žádné prostředí, v němž se pohybují a pracují lidé, není ušetřeno vzájemných nevráživostí a animozit, kterými si mnozí lidé zpestřují vlastní životy. Mohou mít podobu klevet, pomluv, lživých obvinění i udání. Akademická sféra není těchto kratochvílí ušetřena. Těchto kratochvílí se měrou společnou účastní akademici i studenti, kteří se domnívají, že nebyl rozpoznán jejich génius či se jim nedostalo, dle jejich mínění, dostatečného uznání nebo se jim udála domnělá křivda nebo mají neurčitě pnutí, které je vede k aktivním výkonům v oblasti dehonestací. Tato bohužel a život otravující činnost bývá často skrývaná za morální ohledy, nejlepší úmysly, ideovou a mravní čistotu či starost a péči o blaho lidstva. Jedno udání, založené v opise v archivu MU, se týkalo i Rostohara a bylo adresováno redakci Svobodných novin. Podnětem k podání udání byla nedramatická, věcná drobná zpráva v kulturní rubrice, kterou by čtenář přehlédl a nevěnoval jí pozornost: „Prof. Rostohar přednášel v Lublani. Profesor Masarykovy university v Brně dr. Rostohar, který čtyři léta bojoval mezi jugoslávskými partyzány, přednášel v Lublani na pozvání tamnějších odborů o problémech experimentální psychologie“.⁵⁷ Tato zpráva stačila, aby v reakci na tuto informaci jedna ze čtenářek příslušných novin napsala na Rostohara následující udání:

K těm 4 rokům jeho bojů upozorňuji Vás na toto: Jugoslavie byla obsazena Němci v dubnu 1941 a osvobozena koncem roku 1944. Nemohl proto p. dr. Rostohar bojovat 4 roky ni v případě, kdyby byl po celou dobu v Jugoslavii. Jmenovaný byl však většinou zde a ve Slovenii ztrávil pouze kratší dobu a to především proto, aby zachraňoval svůj majetek. Kdo má zájem na tom, aby z něho takovým nehorázným způsobem dělal jihoslovanského národního hrdinu? Není přece myslitelné, že by to byli profesori filozofické fakulty Masarykovy university. Vždyť p. prof. Trávníček /a jistě i jiní/ tyto věci velmi dobře znají a mohli by Vám přesně říci, jak dlouho v uvedené době byl jmenovaný ve Slovenii, což by se konečně zjistilo i na policii, příp. v zásobovacím referátě. Jde mi pouze o zjištění pravdy. Vaše [podpis] v.r.⁵⁸

Nebudeme pátrat po tom, kdo, zda, kde a jak dlouho byl partyzánem. Na dopise zaujme poslední věta, v níž jde pisatelce pouze o zjištění pravdy – v situaci, kdy se domnívá, že je jí pravda již známa. Trnem v oku je pisatelce z jejího pohledu nesprávný časový údaj, k němuž přidává nikterak doložené tvrzení o pravém důvodu pobytu Rostohara ve Slovinsku za války.

Rostohar se při vedení filozofického semináře, budování Psychologického ústavu a experimentování dostal i do vážnějších sporů. V jednom případě vyústily do disciplinárního řízení. O jeho ustavení rozhodla disciplinární komise pro profesory MU a vyšetřujícím komisařem byl profesor právnické fakulty. Ten si dopisem na děkanství FF ze dne 7. července 1936 vyžádal protokol usnesení mimořádné schůze profesorského sboru FF ze dne 29. dubna 1936. Dopis nese

56 Základní problémy filozofie neurověd mapuje alespoň ve zkratce např. LOHSE, Simon, REYDON, Thomas. *Grundriss Wissenschaftsphilosophie: die Philosophien der Einzelwissenschaften*. Hamburg: Meiner 2017.

57 Svobodné noviny ISSN 1802–6273, 14. 1. 1947, číslo 11, ročník 3, s. 5.

58 Udání je založeno v AMU, A 2, Rostohar, osobní spisy, kart. 12/1.

razítka „Důvěrné“. Bohužel se zde explicitně nezmiňuje, o jaký přestupek se jednalo. Určité vodítko by mohl naznačit dopis Krajského soudu trestního v Brně, adresovaný děkanství FF (zavedován 5. října 1939), v němž se zmiňuje událost, která mohla v roce 1936 vést až k disciplinárnímu řízení:

V trestní věci proti Elišce Rostoharové a spol...udávají obviněné: Prof. Rostohar za svůj život vedl procesy a soudy nejen se svojí první manželkou, pí. Langeovou, kterou také nespravedlivě obviňoval, podezřívá a osočoval, jak dále uvádíme, nýbrž obviňoval a osočoval nepravdivě řadu jiných osob. Podal na tři profesory filosofické fakulty Masarykovy university udání na ministerstvo školství, že tito nekonají svoje povinnosti. Když se obvinění profesori bránili, vyšlo najevo, že udání prof. Rostohara nejsou správná a prof. Rostohar měl z toho velké nepříjemnosti. Podepsaný soud žádá za sdělení, zda se okolnosti tvrzené obviněnými zakládají na pravdě.⁵⁹

Důvodem pro disciplinární řízení by tudíž mohlo být ono „udání“ směřované na ministerstvo školství. Přesně nevíme. Příspěť k tomu mohl i další důvod: neplacení výživného. O tom by svědčily dotazy pražské advokátní kanceláře, které byly směřovány na děkanství FF a dotazovaly se na místo Rostoharova pobytu a výši jeho příjmů. Krajský soud trestní v Brně posléze dne 26. 7. 1940 informuje dopisem děkanství FF, že trestní řízení proti Rostoharovi bylo usnesením soudu ze dne 26. 7. 1940 zastaveno.

Jméno Rostohara se objevuje ještě v dopise zaslaném z Ředitelství knihovny Národního muzea v Praze na Děkanství FF MU. Správce výpůjčního protokolu žádá 4. listopadu 1945 na děkanátu sdělení místa jeho pobytu, protože veškeré urgencye o vrácení jedné knihy byly dosud bez úspěchu. Jednalo se knihu se sign. 82 a 53. Pozoruhodné je, že Rostohar si půjčil vlastní knihu s názvem *Uvod v znanstveno mišljenje* (1909). Je pravděpodobné, že kniha se do knihovny Národního muzea již nikdy nevrátila.

Rostoharův badatelský život doplňovaly další osobní peripetie. Jednu z nich dokládají dva oficiální dopisy. Autorem prvního je akademik Bohuslav Havránek (1893–1978), tehdejší ředitel Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd. 13. listopadu 1963 jej adresoval rektorovi Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně Theodoru Martincovi. Je patrné, jak se v něm proplétá rovina starosti o osud jednotlivce s politickým vyzněním a obrazem.

Vážený soudruhu rektore, dovoluji si Vás upozornit na jednu nesrovnalost, která nám v Jugoslávii a zvláště na Slovinsku způsobuje určité nepříjemnosti. V Jugoslávii v Goleku u Krška žije v důchodu prof. brněnské university Michailo [*ponechávám text v původním znění*] Rostohar, kterému je nyní 85 let; má však ještě několik nezaopatřených dětí. Prof. Rostohar působil v Československu od r. 1911, kdy se habilitoval na Karlově universitě v Praze a na brněnské universitě působil jako docent takřka od jejího počátku od r. 1923 a od r. 1924 jako její profesor až do r. 1948, tedy do svého 70. roku. Byl také tuším asi dva roky rektorem vysoké školy sociální, přechodně v Brně založené po r. 1945. Žije poměrně v značně stísněných poměrech, protože od nás má velmi malý důchod, jak to vyplývalo ze známých tehdejších politických vztahů mezi Jugoslávií a ČSSR. Podrobnosti o jeho důchodu a jistě i působení by rektorátu ochotně sdělil člen koresp. Fr. Chmelař, prof. filosofické fakulty Vaší university [*jedná se o profesora psychologie Viléma Chmelaře, nikoli Františka Chmelaře, který působil na Vysoké škole zemědělské v Brně. Vilém Chmelař byl s Rostoharem v kontaktu a byl děkanem FF v období 1949–1950 a 1952–1954*]. Soudím, že v rámci úpravy nových vztahů mezi našimi státy bylo by na čase upravit tuto záležitost a jistě důchod aspoň v normální výši tj. 1 600.- Kč by byl spravedlivý a v dané situaci velmi prospěšným politickým řešením.

59 Tamtéž.

Rukou je v závěru dopsáno: „* v r. 1926 založil psychologický ústav university“. Dle razítka byl dopis zaevidován na rektorátu 14. listopadu 1963 a hned 25. listopadu 1963 odchází na Ministerstvo školství a kultury v Praze dopis tehdejšího děkana FF, který se týká návrhu na zvýšení vypláceného důchodu Rostoharovi. Zvýšení důchodu je v něm zdůvodněno následně:

Vzhledem k velkým zásluhám prof. Rostohara o vybudování brněnského psychologického pracoviště i vzhledem k tomu, že pečuje o pět dosud nezaopatřených dětí, navrhuji, aby mu byla stanovená nejvyšší možná částka vyplácená jako důchod. Zvýšení důchodu je nutné i z hlediska mezinárodních vztahů s Jugoslávií, neboť nízké stanovená částka vrhá nedobré světlo na náš stát, který by měl prof. Rostoharovi za svědomitou tvůrčí práci, věnovanou naší vědě, zajistit důstojné prožití stáří... Zatím však prof. Rostohar žije ve značně stísněných poměrech. Doc.dr. Milan Jelínek, CSc. děkan filosofické fakulty.⁶⁰

Povšimli jste si? V 85 letech má experimentální psycholog se zájmem o vývojovou psychologii 5 dosud nezaopatřených dětí. Zdá se, že problém odkládaného rodičovství se netýká pouze dnešních vysokoškoláků. Peripetie s vyplácením důchodu se protahovaly již od roku 1949. O úpravu výše penze žádal nejprve sám Rostohar. Svědčí o tom dřívější dopis z 27. listopadu 1957, který adresoval tehdejší děkan FF Státnímu úřadu důchodového zabezpečení v Praze. Dopis zmiňuje, že Rostohar se dožívá 80 roků a má šest nezaopatřených dětí.⁶¹ Poznamenejme, že na MU působil Rostohar v letech 1910–1949. Důvody pro úpravu výše penze jsou v dopise formulovány následně:

Vybuďoval u nás ústav pro experimentální psychologii na filosofické fakultě v Brně. Zasloužil se o rozvoj české psychologie, a o vydávání časopisu Psychologie, jehož byl hlavním redaktorem. Aktivně se zúčastňoval ve vedení Společnosti pro výzkum dítěte jako její dlouholetý předseda a ve výboru Společnosti pedagogického musea, budoval psychologické oddělení na vysoké škole sociální v Brně, jejíž byl spoluzakladatelem. Byl předsedou Slovanského výboru pro uspořádání sjezdů pro výzkum dítěte. Spolupracoval s Českou zemskou péčí o mládež v Brně. Svou činností si získal trvalé zásluhy o rozvoj psychologické vědy u nás. Vstoupil do Komunistické strany Československa. Byly to jen změněné politické vztahy mezi Československem a Jugoslávií, které způsobily, že se mu od r. 1949 nevyplácí jeho pense, která mu byla náležitě úřady vyměřena. Poněvadž nynější dohody mezi Československem a Jugoslávií umožňují obnovení výplaty pense, má filosofická fakulta za to, že by mu měla vzhledem k jeho zásluhám, rodinným poměrům a pokročilému věku výjimečně pense zvýšena a poukazována do nynějšího bydliště v Jugoslávii. V roce 1952 podal prof. Rostohar prostřednictvím „závodu pro sociální pojištění v Lublani“ žádost o vyplácení peněz. Žádost nebyla dosud vyřízena. V roce 1956 podal novou žádost o vyplácení pense prostřednictvím děkanátu filosofické fakulty v Brně ministerstvu školství v Praze, které jeho žádost s doporučením ke kladnému vyřízení zaslalo Státnímu úřadu pro důchodové zabezpečení v Praze; žádost je dosud v řízení. Poněvadž jeho pense byla mu vyměřena v částce 678,-Kč, má filosofická fakulta za to, aby mu byla výjimečně zvýšena tak, aby mohl uživit manželku a 6 dětí, z nichž nejstarší studuje v Praze.⁶²

60 AMU, A2, Rostohar, osobní spisy, kart. 12/1.

61 Pořízení „pomůcek“ pro experimentální psychologický výzkum v oblasti vývojové psychologie nemusí být vždy nákladné, v některých případech (vlastní děti) je však nákladná jejich dlouhodobá „údržba“.

62 AMU, A2, Rostohar, osobní spisy, kart. 12/1.

Rostohar zemřel v roce 1966. Zda do té doby došlo k úpravě výše důchodu prvního profesora psychologie v Brně, vedoucího Filozofického semináře, zakladatele Psychologického ústavu, děkana Filozofické fakulty a rektora Vysoké školy sociální v Brně, nelze z archivních materiálů zjistit. Podrobný nekrolog napsala pro *Paedagogika Psychologica* 2/1967⁶³ Ludmila Kolářiková, psycholožka, první docentka na FF v Brně, která krom latiny a řečtiny vystudovala i filozofii na Filozofickém semináři FF MU. Její pohnutý osud by však náležel do budoucí knihy od zatím neznámého autora s názvem *Filozofky ve městě*.

63 KOLÁŘIKOVÁ, Ludmila. Profesor Mihajlo Rostohar zemřel. *Paedagogika Psychologica* 2/1967. [cit. 19. 7. 2020]. Dostupné z https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/112769/1_PaedagogicaPsychologica_02-1967-1_11.pdf?sequence=1.

Vladimír Hoppe – filozof, který příliš nemluvil

Vladimír Hoppe (1882–1931) byl ředitelem Filozofického semináře ustaven 28. února 1927 a funkci vykonával do své smrti v roce 1931. Jeho osobnost si připomeneme poznámkami o létech studií, o období, kdy byl jmenován profesorem na FF MU v Brně, a epizodickými zmínkami z doby, kdy byl ředitelem semináře. Posléze se s pomocí textové ukázky pozastavíme u role a významu událostí a silných prožitků pro filozofické postoje. Hoppeho zmínky zde porovnáme s jednou z mnoha zaznamenaných epizod z dějin filozofie.

Index lectionum a venia docendi

Díky archivu můžeme sledovat Hoppeho první kroky v akademickém prostředí. Zpočátku, tedy v dětství, na základní škole a během studií na šestiletém gymnáziu, se mladistvý Hoppe zajímal o přírodní vědy. Jeho bratr studoval zoologii a jeho přítel Julius Suchý studoval později matematiku a fyziku a stal se profesorem teoretické fyziky. Díky němu se mohl Hoppe záhy dostat k textům Ernsta Macha, jehož byl Suchý žákem. Po přechodu na další studia do Prahy studoval farmacii, ovšem měl zájem i o studium řecké a římské klasické literatury a svým zájmem inklinoval ke klasické filologii a filozofii. Toto životní období a zájmy částečně dokumentuje dochovaný *Index lectionum*.⁶⁴ V něm jsou uvedeny všechny přednášky, které si Hoppe zapsal jako řádný posluchač. Do vzniku informačního systému elektronické evidence studia mohli studenti do své budoucí pozůstalosti zařadit i tzv. index, v němž měli zaznamenány veškeré přednášky, které v průběhu všech semestrů absolvovali. K tomu získávali vlastnoruční podpisy těch, kdo jim po dobu studia přednášeli. Listujeme-li v indexu budoucího profesora Hoppeho, vidíme, že byl zapsán na fakultě filozofické c. k. české univerzity Karlo-Ferdinandovy v Praze dne 29. 9. 1903. Prostudováním indexu zjistíme, že Hoppeho učители byli přední reprezentanti české filozofie. Díky indexu můžeme srovnat skladbu studia filozofie dnes a studia více než před sto lety. Nejzřetelnější odlišností je důkladné školení v latině a v řečtině, které dnes již není považováno za nutnou a nepostradatelnou součást studia. Studium těchto jazyků se dnes zpravidla posouvá do volitelných přednášek a do období doktorského studia u těch studentů, pro které je to důvodu odborného zaměření nezbytné.

První zapsanou položkou v *Index scholarum et nomina magistrorum* je cyklus Masarykových přednášek s názvem *Filosofie dějin*, a to v rozsahu 5 hodin týdně. V ZS 1903/1904 měl u Masaryka zapsána ještě *Cvičení v semináři filozofickém* (2 hodiny týdně). V letním semestru 1904 navazoval Masarykův *Seminář filozofický* (2 hodiny týdně). U Masaryka Hoppe navštěvoval v ZS 1904/1905 *Dějiny filozofie* (2 hodiny). Na s. 14 je v indexu v ZS 1905/1906 zaznamenána další Masarykova přednáška: *Konkrétní logika* (5 hodin), další *Cvičení v semináři filozofickém*, v letním semestru 1905/1906 pak *Dějiny nové filozofie* v rozsahu 5 hodin týdně. V ZS 1906/1907 si Hoppe zapsal Masarykovy přednášky *Dějiny ruské filozofie* a *Praktická filozofie* (4 hodiny) a další *Filozofický seminář* (2 hodiny).

64 AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1. Zde jsou uloženy i další, zde dále zmíněné dokumenty, na které odkazují dále v textu.

Vstup na fakultu znamenal dle indexu rovněž začátek intenzivního školení v řeckých a římských dějinách a v literatuře, a to po celou dobu studia. Svědčí o tom přednášky *Státní starožitnosti řecké* (Král, 5 hodin; pokračovaly se stejnou hodinovou dotací i v letním semestru 1904), *O životě, povaze a literární činnosti Cicerona* (prof. Novák, 3 hodiny), *Řecké starožitnosti scenické* (Vysoký, 2 hodiny), *Slohová cvičení latinská a výklad X. knihy Quintil [iana]* (Novák, 2 hodiny), *Aischylovi Peršané* (Novák, 1 hodina), řecký a latinský proseminář, *Historie řeckého dějepisectví, Dějiny římské tragedie, Rozbor Euripidova Kyklopa* (2 hodiny). *Feidias a jeho doba* (2 hodiny), *Výklad vybraných ód Horatiových* (2 hodiny), *Dějiny bukolického básnictví řeckého a římského* (4 hodiny), *Výklad Plautovy komedie Menaechmi* (1 hodina), *Gramatika attického nářečí* (5 hodin), *Dějiny římského řečnictví* (3 hodiny), *Pompeje* (2 hodiny), *Římské dějiny za republiky* (2 hodiny) a další přednášky. S takovou studijní průpravou se zcela jistě mnohem lépe proniká do dějin řecké a římské filozofie.

Hoppe měl zapsané rovněž *Dějiny estetiky empirické a formální* (2 hodiny týdně) u prof. Hostinského, *Základy psychologie u Čády* (3 hodiny), *Dějiny literatury české* u Vlčka (3 hodiny) a *Historii německé literatury* (3 hodiny).

V roce 1907 předložil Hoppe dizertační práci s názvem *Nástin sociologického pojetí světa*, pozitivní posudky na jeho práci napsali Masaryk a Drtina. V době, kdy Masaryk vykonával funkci prezidenta, mu Hoppe posílal své knihy. Z prezidentské kanceláře se mu vždy dostalo zdvořilé odpovědi. Odpovědi prezidentské kanceláře jsou v archivu uchovány dvě. První z 5. února 1919: „Vážený pane doktore, pan prezident mi uložil, abych Vám vyřídil jeho nejsrdečnější díky za laskavé zaslání a věnování Vašeho spisku ‚Příroda a věda‘, který zařadil do své knihovny. V plné úctě Jaroslav Císař, tajemník prezidenta republiky.“ A druhý, z období, kdy Hoppe byl již vedoucím semináře v Brně, je ze dne 17. ledna 1929. V adrese nadepsané v úvodu dopisu je uvedeno oslovení „pan prof. Dr. Vladimír Hoppe“, ale dopis začíná: „Vážený pane doktore, Vaši knihu *Úvod do intuitivní a kontemplativní filosofie*, kterou jste panu prezidentovi republiky laskavě věnoval, jsem mu odevzdal. Pan prezident byl opravdově potěšen Vaší pozorností a nařídil mi, abych Vám jeho jménem srdečně poděkoval. V dokonalé úctě“ a dále ne příliš čitelné jméno knihovníka.

V archivu uchovaném *Osobním listu*, vyplňovaném při nástupu do zaměstnání na brněnské univerzitě, uvedl Hoppe v rubrice *Náboženství* údaj „bez vyznání“. Osobní list obsahuje údaje o předchozím vzdělání a osobních zájmech: gymnázium v Kroměříži (prospěch prostřední). Dále: „složil filosofická rigorosa na Karlově universitě v Praze a od svého mládí věnoval se odbornému studiu filosofie“. Mezi dotazovanými zvláštními vědomostmi a zručnostmi, které by byly významné pro tento typ státní služby, uvedl Hoppe svým úhledným rukopisem: „Složil odborné zkoušky lékárnické po odbyti 3 letě lékárnické praxe.“ Co se poměru vojenského týče: *nebyl odveden*.

Při procházení Hoppeho pozůstalosti zaujme konspekt žádosti o udělení *venia docendi* (povolení pro přednášení na vysoké škole) z oboru dějin filozofie na filozofické fakultě Karlovy univerzity. Je adresovaná profesorskému sboru Filozofické fakulty České univerzity Karlovy v Praze. Hoppe se v ní představuje následujícím způsobem:

Žadatel zabývá se již přes dvacet let filosofií a jest dokonale obeznámen se všemi hlavními filosofickými klasiky, jejichž spisy několikrát prodělal a se všemi hlavními filosofickými směry. Mimo to ovládá do podrobností eksaktní vědecké metody bádání, jichž studiu věnoval jak v laboratořích, tak i soukromě několik let. Jakožto filosofický spisovatel a kritik, mimo publikaci dvou příložených odborných spisů z oboru přírodovědného poznání [Jedná se o spisy *Podstata, dosah a hodnota přírodovědného poznání*. Praha, Řivnáč 1914 a habilitační spis *Příroda a věda*. Praha 1918] a habilitačního spisu z oboru *noetiky*, jakož i přispívá podepsaný do časopisů „Naše doba“ a „Ruch filosofický“, kdež uveřejnil řadu článků. Za hranicemi došly názory žadatele povšimnutí při soutěži

vypsané anglickou společností „The Walker Trust“ u university v St. Andrews ve Skotsku, kdež práce žadatele pod názvem „Duchovní obrození jako základ obnovení světa“, nyní uveřejněná v Naší Době, byla oceněna čestným uznáním. Uvedené pojednání bude vydáno s jinými významnými essayi anglicky. [Hoppe to dokládá přiloženým dopisem od The Walker Trust z university St. Andrews.] Žadatel slibuje, bude-li mu udělena venia docendi, že se vynasnaží, aby svými přednáškami, v nichž použije svých všestranných vědomostí, nabádal a vzdělával své posluchačstvo k další vědecké a filosofické práci.⁶⁵

Návrh na jmenování mimořádným profesorem

Pro kontrast sebehodnocení a hodnocení druhými si uvedeme vybrané pasáže z návrhu na jmenování Hoppeho mimořádným profesorem filozofie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně ze dne 16. ledna 1925. Jedním z podepsaných pod textem návrhu byl předchozí vedoucí semináře Mihajlo Rostohar, kandidaturu podpořil i Arne Novák, který byl s Hoppem již dříve v korespondenčním kontaktu. Návrh zmiňuje Hoppeho farmaceutická studia, zakončená tzv. tirocinální zkouškou před komisí lékárenského grémia. Hoppe v jejich průběhu navštěvoval přednášky z fyziky, chemie a botaniky na české univerzitě v Praze. Zájem o přírodovědné obory byl u Hoppeho fundován počátečním studiem farmacie a vedle studia filozofie rozšiřoval svůj přírodovědný zájem studiem spisů fyziků Tyndalla, Helmholtze a Macha, byl obeznámen s přednáškami fyziologa E. du Bois-Reymonda i s *Geschichte des Materialismus* od F. A. Langeho. Návrh na jmenování zdůrazňuje Hoppeho studium Comta, Jevonse a Stalla a neopomene se v něm zdůraznit navštěvování přednášek a cvičení T. G. Masaryka (viz zmínka o Hoppeho indexu výše), z nichž navrhovatelé zdůrazňují Masarykovy semináře věnované filozofii A. Comta, J. S. Milla (především jeho logice), ale i filozofii Dostojevského a sociálním teoriím 19. století.

Absolvovav osm semestrů na vysokém učení Karlově a dosáhnuv tamtéž r. 1907 hodnosti doktorské, odebral se na rok do Berlína, kde na tamnější universitě navštěvoval přednášky profesorů: Dielse, Stumpfa, Simmela a Paulsena. Mimo to navštěvoval psychologický seminář jakož i laboratoř prof. Stumpfa a filosofický seminář prof. Paulsena. Poněvadž nenalezl veškeré prameny, jichž nutně potřeboval ke svému dílu v býv. berlínské královské knihovně, odebral se do Paříže, kde po 4 měsíce v Bibliothèque nationale studoval klasiky exaktních věd a filosofie. Z Paříže se vrátil opět do Berlína, kde pokračoval ve svých studiích v bývalé královské knihovně.⁶⁶

Návrh zmiňuje rovněž Hoppem uvedenou účast v soutěži na téma „*Duchovní obrození jako základ obnovení světa*“, vyhlášené organizací *The Walker Trust* při univerzitě v St. Andrews v roce 1923, i získané čestné ocenění. Hoppe zmiňuje při studiu v Berlíně návštěvy přednášek Georga Simmela (1858–1918), který v té době krom jiného přednášel o umění a metafoře a uměleckým dílům přiznával heuristickou hodnotu metodologického nástroje. Působivá a současně nepřekvapivá je zmínka o soukromém studiu v Paříži – v Berlíně neměl k dispozici všechny prameny, tedy navštívil příslušnou knihovnu v Paříži. V tomto období se ale Hoppe pomalu odklání od pozitivismu, nemá příliš kladný postoj k německé filozofii a inklinuje k teoriím intuitivního poznání.

Ze spisů Hoppeho věnuje návrh na jmenování pozornost textu *Podstata, dosah a hodnota přírodovědeckého poznání*. Navrhovatelé oceňují úsilí, s nímž se autor snaží přesně vymezit rozdíly mezi poznáním intuitivním a diskursivním (logickým), uvážit jejich dosah a hodnotu, a oceňují

65 AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1, dopis z 3. května 1921.

66 AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1.

originalitu Hoppova filozofického myšlení. Dále zmiňovaný Hoppeho spis *Základy duchovní filosofie* je hodnocen jako navazující na epistemologické (v návrhu „noetické“) základy spisu předchozího:

[...] autor se snaží nalézt základ poznání skutečného světa v naší osobnosti tím, že za podstatu pravého a úplného poznání pokládá prostoupení předmětu skutečného nitrem naší osobnosti, vcítěním se do skutečnosti, jest to intuice s tvořivou obrazností. Tenorem spisu jest názor, že věda svými schematickými pojmy a fragmentárními poznatky se nehodí k reorganizaci života, neboť neposkytuje nám potřebného pevného základu pro dokonalé pochopení světa a všech záhad života. Tytéž myšlenky rozvinul autor v svém pojednání „Duchovní obrození jako základ obnovení světa“. I tato práce vyniká originálními filosofickými myšlenkami.⁶⁷

Závěr návrhu je dokladem akademického respektu k názorům a stanoviskům, které navrhovatelé sice nesdílejí, ale současně je považují za dobře zdůvodněné, a proto legitimní. Podobně jsme mohli být svědky tohoto přístupu v návrhu na jmenování Mihajlo Rostohara. Nesouhlas s dílčími stanovisky nebránil tomu, aby byl návrh podán.

Komise sice nepřijímá za své všechny názory, k nimž dr. Hoppe došel svými úvahami o poměru filosofie k vědám a zvláště o významu vědeckého poznání skutečnosti, jakož i o pojetí intuice i jejího noetického významu, avšak uznávajíc jeho neobyčejný rozhled filosofický a schopnost k filosofické koncepci, dokázanou jeho dosavadní literární činností, podává komise návrh, aby dr. Vladimír Hoppe byl jmenován mimořádným profesorem filosofie na filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.⁶⁸

O tom, že tato jednání a postupy nebyly pravděpodobně z důvodů názorového nesouhlasu zcela hladké a že by někteří akademici rádi viděli v čele Filozofického semináře někoho jiného, svědčí i poslední poznámka návrhu: „*Prof. Bláha a Chlup se nepřidávají k tomuto návrhu z toho důvodu, poněvadž jsou toho mínění, že by se při obsazování stolice filosofie neměli předem vylučovati jiní docenti filosofie, kteří by mohli eventuálně přijít v úvahu.*“⁶⁹ Je možné, že měli na mysli Josefa Tvrdého. Profesorem byl Hoppe jmenován v roce 1927. Ovšem od roku 1929 byl vážně nemocen a v roce 1931 nemoci podlehl v pouhých 49 letech.⁷⁰

Dva mikrovrtchy mlčenlivého muže

14. ledna 1927 byl Vladimír Hoppe jmenován mimořádným profesorem filozofie na FF MU. Díky tomu se stal ředitelem Filozofického semináře (po nějakou chvíli ještě současně s Mihajlo Rostoharem). Mezi první povinnosti vedoucích seminářů náležela starost o knihovnu. V tomto období stále ještě starost o její budování. V prvé řadě to znamenalo žádat o prostředky na nákup knih. Je pozoruhodné, jak lze tuto všední příležitost využít k nepatrnému kritickému komentáři na adresu svých předchůdců. Posuďte sami – vybírám z dopisu Vladimíra Hoppeho, ze dne 1. listopadu 1927:

67 Tamtéž.

68 Tamtéž.

69 AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1.

70 Zevrubnou informaci o životě Vladimíra Hoppeho na základě znalosti všemožných archivních materiálů předložila v poslední dekádě např. Lenka Kouřilová Hořínková ve studii Vladimír Hoppe (1882–1931). *Studia Philosophica* 59, 2012, s. 43–61.

Poněvadž dosavadní ředitelé filosofického semináře, prof. Dr. Otakar Zich a prof. Dr. Rostohar, pečovali hlavně o získání vědeckých pomůcek jejich vědnímu oboru (esthetice a psychologii nebo logice) blízkých, seminární knihovna má posud velmi značné mezery v tom oboru, v němž pracuje podepsaný, t.j. ve filosofii soustavně a v dějinách filosofie. Ježto pak řádná dotace Kč 1.200.- ročně stačí sotva na předplatné několika vědeckých časopisů u oboru filosofie, podepsaný žádá zdvořile, aby mu ještě na rok 1927 byla povolena mimořádná dotace částkou Kč 7 000, z níž by pro seminární knihovnu zakoupil jednak díla filosofických klasiků, kterých v ní posud není, jednak některé pozoruhodné knihy nové, bez nichž se vědecký pracovník v oboru filosofie soustavně neobejde.⁷¹

Dopis byl adresován Ministerstvu školství a národní osvěty. Podobné zdůvodnění žádosti o dotace na knihy, jejichž součástí je hodnocení „knihovnické činnosti“ předchůdců ve vedení semináře, nalezneme později i u J. L. Fischera nebo J. Tvrdého. Všichni tři se shodují v tom, že knihovna má mezery. A nedostatky v knihovním fondu jsou zapříčiněny sledováním dílčích odborných zájmů jejich předchůdců. Filozofům vždy nějaké nezbytně nutné knihy v knihovně chybí – vždyť je také psali a píší po více než 2 500 let.

V archivu je uložena krátká korespondence Hoppeho a děkanátu, která se týká legitimace opravňující k cestování vlakem zdarma. V dopise z 12. XII. 1927 žádal Hoppe děkanství „*by mu laskavě podalo žádost na ministerstvo vyučování a nár. osvěty za příčinou udělení legitimace na dráhy (t.zv. roční lístek) na celý rok 1928*“. Žádost poněkud neprozíravě zdůvodnil tím, že roční lístek na rok 1927 příliš nevyužil, protože byl nemocen a v letním semestru měl zdravotní dovolenou, takže lístek využil pouze ve 3 posledních měsících roku 1927. Přitom počátkem roku 1927 vypadalo ještě vše nadějně. Hoppe oznámil listem z Prahy ze dne 25. ledna, že se přijede představit na děkanství 27. ledna po 11 hodině a v dopise oznámil na letní semestr četbu a interpretaci Kantových Prolegomen. Následně však dlouhodobě onemocněl a čerpal zdravotní dovolenou. K přednáškám o Kantově filozofii, Prolegomenám a k přednáškám o pozitivismu se vrátil až v zimním semestru téhož roku. Obšírně a krásným slohem mu odpověděl tehdejší děkan František Chudoba listem ze 14. prosince 1927, jehož konspekt je uložen v archivu. Připomenul Hoppemu, že při jmenování bylo navrhovateli zmíněno, že Hoppe bude po jmenování v Brně bydlet (Hoppe v té době bydlel v Praze) a že on sám se k tomu zavázal čestným slovem. Zmiňuje, že je mu známo, že Hoppe si pronajal pokoj v Brně na Lerchově ulici, a i kdyby zde bydlel jen poloviny času celého roku, děkanství jeho žádost o volný lístek nemůže doporučit, protože by to dle děkana vrhalo divné světlo na výše zmíněné čestné slovo. Uvádí dva podobné příklady, kdy nebylo žádosti o jízdenku vyhověno ze stejných důvodů, a proto nelze vůči akademikům, kteří si cestovné mezi Prahou a Brnem platí sami, postupovat odlišně. Rovněž Hoppemu sděluje, že v případě delší nemoci by býval udělal lépe, kdyby volný lístek včas vrátil, aby jej ministerstvo mohlo přidělit někomu jinému, ještě než lístku vyprší platnost. S odstupem času se jeví děkanovy argumenty a zdůvodnění odmítnutí podané žádosti o volnou jízdenku zcela jednoznačné.

Niterné otřesy a klíčové události v životě filozofů

Hoppe se domníval, že věda může poznávat pouze dílčí části světa, který je celistvý. Proto je nezbytné zapojit do poznání i vnitřní prožitky a duševní život. Učiníme-li, to můžeme svět nejen „propočítávat“, ale také mu porozumět. Pravá pozitivní filosofie směřuje podle Hoppeho právě k tomuto cíli, ale nikdy nedosáhne onoho stupně exaktnosti jako jednostranná přírodní filozofie. Pozitivní filozofie v jeho pojetí používá duševní, intuitivní a tvořivou syntézu místo drtivé analýzy. Úkol pozitivní neboli duchovní filosofie předložil Hoppe rozpracovaný v *Základech duchovní*

71 AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1.

filosofie. V pozdějších textech z roku 1925 a 1928 toto téma dále rozvíjí. Metodou duchovní filozofie je pro něj intuice a s ní spojené intuitivní poznání. Intuitivní neboli názorné, obrazné poznání, jakožto aktivní tvořivou činnost našeho ducha, klade Hoppe do opozice k poznání pojmovému neboli diskurzivnímu. Intuitivní poznání dle něj sestupuje k předmětu samotnému, proniká jím, chápe jej absolutně, v obrazech. Intuitivní poznání je na rozdíl od abstrahujícího poznání pojmového, analytického, poznáním syntetickým. Podle Hoppeho intuitivní poznání vyniká nad diskurzivním poznáním tím, že prostřednictvím obrazů překonává formální hranice položené logikou našeho utváření pojmů. Na rozdíl od příliš teoretického poznání pojmového by mělo být intuitivní poznání spojeno s poznáním praktickým a experimentálním. Přes všechno Hoppeho vyzvedávání hodnot intuitivního poznání nejsou pojmové a intuitivní poznání v protikladu, ale navzájem se doplňují. Metoda intuice podle něj tvoří pojítko mezi duchovní filozofií a náboženstvím.

Filozofové mnohdy dojdou ke svým přesvědčením, ideám, postojům a prozřením díky zdánlivě nahodilým příhodám, událostem, jevům nebo zážitkům, které zpětně zpracují a s jejich pomocí vysvětlí okolnosti, důvody a cestu, po níž došli k příslušným přesvědčením, odborné orientaci, tématům, problémům či jejich řešení nebo je s jejich pomocí ilustrují. Čteme-li pozorně *Přirozené a duchovní základy světa a života*,⁷² mohli bychom k této skupině filozofů přiřadit i Vladimíra Hoppeho.

Ve *Druhé knize* tohoto díla zaznamenal prožitek z 15. května 1897, který následně využil pro popis odlišností empirické a transcendentální dimenze osobnosti.

Každému, kdo prodělal hluboký niterný otřes neb smutek ztrátou jemu blízké bytosti, neušel nepochybně tento jedinečný fakt: Zatím co truchlíme nad ztrátou oné bytosti, pozorujeme svou osobnost truchliti z vyššího, povýšeného hlediska. Ona druhá osobnost, jež vyvstává nad námi z našeho nitra, jest naprosto nesúčastněna na onom bolu: sklání se toliko k nám v útěše; což působí dojmem, jakoby onen žal, který naprosto zaujal jednu část bytosti, se naprosto nevztahoval na onu povýšenou druhou osobnost, jež nás potěšuje v našem bolu.

Uvedený nezvratný zážitek, jímž jsem byl velmi překvapen při úmrtí svých nejbližších, prodělal jsem ve svých patnácti létech (15.V.1897) za zcela zvláštních okolností.

Jednoho nádherného květnového dne, kdy šeříky všech odstínů byly v plném květu, kdy se louky oděly ve vonné roucho květů, kdy kaštiny, obalené lososově zbarvenými květy, dotýkaly a zrcadlily se v hladině jezera parku, pojaly mne při jásavém zpěvu ptactva a slunečním svitu nesmírný smutek a tesknota nad pomíjejícími nádherné přírody, jež již ve svém zárodku nese neodolatelné znamení zániku a smrti. Tento nesmírně ponurý a bolestný okamžik, v němž jsem odkryl v sobě totožný osud, který byl údělem drahé mi přírody, v němž mi bylo patrné, že mne málo let života odlučuje od chvíle smrti, byl pro mne okamžikem osvěcení prostřednictvím jedinečného, nedefinovatelného zážitku. Zatím totiž, co jedna část mé osobnosti tonula v bolu nad pomíjejícími všeho, druhá oblast skláněla se nad onou truchlící s nesmírnou něhou a našeptávala jí, aby nepřikládala příliš velké váhy sféře, již zachycují smysly mé empirické osobnosti.

Ono nezapomenutelné květnové odpoledne, v němž jsem bezpečně zjistil, že se neskládám toliko z hmatatelného těla, a v němž mi bylo patrné, že příroda nekončí tam, kde končí naše smyslové vjemy, bylo doplněno pozoruhodnými dojmy, když jsem se ubíral ulicí k domovu: nepostřehoval jsem totiž lidí v jich původní důležitosti, již na sebe brali vzhledem k svému postavení, nýbrž jakožto jakýsi druh masek neb pomíjejících útvarů onoho neznámého, jež jest za nimi a nad nimi. Tytéž dojmy jsem pak měl doma, když jsem listoval ve svazcích ilustrovaných světových dějin, Caesar, Brutus, Napoleon, Wellington, Blücher, Voltaire, Rousseau, Goethe, Byron byli mi tehdy

72 HOPPE, Vladimír. *Přirozené a duchovní základy světa a života: od života sub specie temporis k životu sub specie aeternitatis*. Praha: nákladem Miloše Procházky 1925.

toliko stělesněnými představiteli neznámé vůle, jež byla vlastní podstatou jich efemérní lidské přirozenosti. Nejpodivuhodnějším zážitkem bylo mi naprosté zmizení toku času. Nedlehl jsem v čase, nýbrž mimo čas. Dějiny byly mi přítomností.

Od té doby kdykoli jsem kráčel místy, jež se vztahovaly k empirickému životu, jehož jsem se zřekl, pozoroval jsem jakoby rozdvojení své osobnosti: Svou bývalou osobnost spatřoval jsem kráčeti místy, jež mi působila kdysi nesnáze a žal, zraky osobnosti povznesené nad tok času a tudíž k mým prožitkům zcela indiferentní. Tehdy mi bylo neobyčejně patrné, v čem spočívá neinteresované, objektivní nazírání, jež naprosto není vlastností naší empirické osobnosti, nýbrž nadindividuální osobností transcendentální.

Nejbezprostředněji podařilo se mi poznati transcendentální oblast své osobnosti po dvakrátě v těžkých chorobách, kdy mne již opouštělo vědomí empirické osobnosti, takže jsem byl zdánlivě vydán nelítostnému osudu. V těchto těžkých chvílích, v nichž jsem se loučil se životem, měl jsem několikrát tak silné zážitky své transcendentální osobnosti, jež mi dala trpělivě snášeti veškeré strasti choroby, že jedině tomuto nadindividuálnímu zasáhnutí mám co děkovati, že jsem z tři léta trvajících choroby vyvázl nejen zdravější, než jsem byl před tím, nýbrž i duševně naprosto znovu zrozen. Za své těžké choroby učinil jsem jedinečný poznatek, že jedině léčení těžkých chorob, má-li býti účinné, bude spočívat mimo odstranění fyzického neb fyziologického nedostatku v tom, že lékař seznámí pacienta s transcendentální oblastí jeho osobnosti, již pak dá působiti v meditaci, sugestivním zasáhnutím na naše povrchové já; naše transcendentální podvědomá oblast má nezvratný vliv na pozdvižení sil pomíjející empirické osobnosti. Jedině tímto náležitým poznáním vlastního těžiště lidské osobnosti a přenesením smyslu života do něho lze vyléčiti každou chorobu až do vlastních kořenů, lépe řečeno, jen takto lze předejít každé nemoci.

Uvedené poznatky vedly mne poněmáhle k přesvědčení, že vlastní podstata lidské osobnosti tkví v subtilní oblasti transcendentální osobnosti, jež jest nepomíjející a věčná, kdežto její stín v podobě empirické oblasti osobnosti jest nutně k tomu určen, aby po dohrání úlohy byl zkosen smrtí. Tyto nezvratné zážitky vedly mne dále k přesvědčení, že transcendentální oblast osobnosti a nikoli empirická jest vlastní aktivitou, vlastním hyblem, jež udržuje při životě nedokonalou osobnost empirickou a jí určuje směr života v podobě inteligibilního, pomyslného charakteru. Nalezení mé transcendentální oblasti, jež vymezovala v tiché meditaci a kontemplaci cíle mé osobnosti empirické, nebylo u mne toliko totožné s naprostým vyléčením, nýbrž především s nalezením smyslu života. Při tom jsem učinil jedinečné pozorování, jež jest základním kamenem mé filozofie: že při skutečném léčení neb vzrůstu naprosto nezasahuje vůle. Skutečné pokroky v našem vnitřním životě dějí se toliko častým opakováním přání a tužeb, jež si přejeme uskutečniti. Kdežto realizace naším vědomím, volným činitelem, jest sice rychlá, avšak nesnadná, uskutečnění našich tužeb podvědomou oblastí, sílenou opětováním našich přání, nestojí nás žádné námahy při nezvratném výsledku, jenž se dostaví po několika letech.⁷³

Hoppe dále uvádí, že tyto zážitky mohou stupňovat estetické nebo historické dojmy. Podnětem může být návštěva klášterní zahrady, parku, památných budov, chrámů. To vše mu umožnilo prožívat pomíjejícnost lidského života a aktivizovat transcendentální oblast vědomí, která převyšovala a zastírala pomíjející vědomí obvyklé empirické osobnosti. Hoppe tyto zážitky líčí jako důkaz spojení s něčím tvořivým, co mohl mít společné se všemi tvůrci těchto podnětů, s tím, co měli tito tvůrci společné a co umožnilo založení parku, stavbu budovy či chrámu. K vrstvě tvořivé oblasti, Hoppemu nyní již známé části osobnosti, jej podněcovala rovněž hudební a básnická díla – uvádí Beethovena, Danteho *Božskou komedii* – zážitky estetických vjemů krajiny (zvlněný horizont, výhled na krajinu z výšky). Tyto prožitky mu reprezentují prožitky chvílí života *sub specie aeternitatis*. Tento typ transcendentálních zážitků s odrazy nekonečna a věčnosti pak spojoval se životem, který díky těmto zážitkům stojí za to žít. Máme-li věřit Hoppeho líčení, pak

73 Tamtéž, *Kniha druhá. Empirická a transcendentální oblast osobnosti a záhada myšlení a tvoření*. IX., s. 67–69.

právě výše popsaná příhoda a následné úvahy jej přivedly ke studiu filozofie a náboženství, přičemž věda jej v této oblasti zcela neuspokojila. Oblast mravní, estetická, transcendentní podle něj zůstávala vědě nepřístupná, respektive podle Hoppeho nemůže nic říci o podstatě transcendentální osobnosti. V době, v níž Hoppe uvažuje o této cestě, však byla dle jeho slov filozofie ovládána subjekt negujícím vědeckým duchem. Proto se vydal cestou vlastní a cestou jemu blízkých myslitelů, u nichž objevil konstatování prožívané transcendentální osobnosti. Znamenalo to pečlivé studium Platóna, Kanta, Fichta, Schellinga, Schopenhauera, Lacheliera či Bergsona. Takto Hoppe popisuje svoji cestu od původního filozofického zážitku k rozpoznání empirické a transcendentální oblasti osobnosti a následně rozlišení dvou oblastí, které z něj vyplývají: řádu fyzického a řádu metafyzického (estetického a mravního). Své úvahy pak v uvedeném díle, z něhož pochází naše ukázka, upřesňuje.

V ukázce, obsahující vzpomínku na procházku zámeckým parkem v Kroměříži, padne zmínka o J.-J. Rousseauovi. Hoppe rovněž zmiňuje výrazné uvědomění si naprostého zmizení toku času „*Nedlel jsem v čase, nýbrž mimo čas.*“ Právě stav jakéhosi bezčasí často připomínají filozofové, kteří si podobné stavy rovněž zaznamenávali. Učinil tak i zmiňovaný Rousseau. Záznam podobného stavu prozření nalezneme v *Páté procházce* jeho díla s poeticky přeloženým názvem *Dumy samotářského chodce* (1776, zmiňovaný český překlad je z roku 1913). Rousseauovo líčení události páté procházky spojuje s Hoppeho vzpomínkou společné komponenty: procházka, jezero, prožitek ustání plynutí času, subjektivní prožitky duchovní povahy a lze je číst jako deskriptci stavu absolutní svobody. Tak by se dalo interpretovat i Hoppeho poznání podstaty lidské osobnosti, její transcendentální oblasti, nalezené v tiché kontemplaci.

Pátá procházka samotářského chodce

Preludium k *Páté procházce* J.-J. Rousseaua představují události z roku 1765, k nimž se v *Dumách* s odstupem času vrací. V tomto roce pobýval Rousseau v Môtiers, ve švýcarském kantonu Neuchâtel. V noci ze 6. na 7. září zaútočili místní obyvatelé kameny na dům, kde poněkud excentricky se projevující Rousseau bydlel. Rousseau tento čin popisuje v *Páté procházce* jako *lapidation*. Po tomto napadení se na čas uchýlil na malý ostrov St. Pierre uprostřed Bielersee ve Švýcarsku. Dny, které zde strávil od 12. září do 25. října, zmiňuje později v *Dumách samotářského chodce*. Nejprve ukázka z původního překladu, která navozuje atmosféru úvah.

[...] Břehy Bienneského jezera jsou divočejší a romantičtější než břehy jezera Ženevského, protože skály a lesy tam dosahují blíže k vodě, nejsou však o nic méně půvabné. Je-li tam méně obdělávaných polí a vinic, méně měst a domů, je tam zas více přírodní zeleně, více luk, háji zastíněných koutů, častější kontrasty a nerovnosti. Ježto na těch blažených březích nejsou velké a pohodlné silnice pro vozy, je tento kraj cestovateli jen málo navštěvován, je však o to přitažlivější pro přemítavé samotáře, kteří se rádi do sytosti opájejí přírodními půvaby a rádi rozjímají v tichu, jež ruší jen křik orlů, přerývané štěbetání několika ptáků a hukot bystřin padajících z hor.

Právě na tento ostrov jsem se uchýlil po kamenování v Môtiers. Pobyt na něm se mi zdál tak půvabný, vedl jsem tam život tolik blízký mé povaze, že rozhodnut dožít tam své dny, neměl jsem jinou starost, než že mě nenechají tento záměr uskutečnit – neslučoval se totiž s jejich úmyslem odvléci mě do Anglie, jehož účinky jsem už začínal pociťovat.

Kvůli předtuchám, jež mě znepokojovaly, bych si býval přál, aby mi z toho útočiště udělali doživotní vězení, aby mě tam zavřeli navždycky, aby mě připravili o veškerou možnost a naději se z něj dostat, a znemožnili mi jakékoli styky s pevninou, a tím, že bych nevěděl, co se na světě děje, zapomněl bych, že existuje, stejně jako by lidé zapomněli, že existuji já.

Nenechali mě na ostrově déle než dva měsíce, ale strávil bych tam dva roky, dvě století, celou věčnost, aniž bych se na okamžik nudil. Tyhle dva měsíce považuji za nejšťastnější období svého života a bylo tak šťastné, že by mi stačilo až do konce mých dnů, aniž by má duše, byť jen na okamžik, zatoužila po něčem jiném.

Jaké tedy bylo to štěstí a v čem spočíval jeho požitek? Nechal bych hádat všechny lidi svého století, aby popsali život, jaký jsem tam vedl. Drahocenné nicnedělání bylo tím prvním a nejdůležitějším z požitků, které jsem si chtěl ve vši sladkosti vychutnat, a vše, co jsem během svého pobytu dělal, bylo vlastně jen rozkošným a nutným zaměstnáním muže, jenž se oddal nečinnosti.

Protože jsem už nechtěl dělat nic, co by souviselo s prací, potřeboval jsem něco zábavného, co by mě zaujalo a dalo mi jen tolik námahy, kolik jí rád vydá člověk líný. Rozhodl jsem se vytvořit Floru Petruscularis, tedy jakýsi soubor flóry na ostrově svatého Petra a bez vynechání jediné popsat všechny rostliny na ostrově tak podrobně, abych se zabavil až do konce svých dnů. Říká se, že nějaký Němec napsal knihu o citrónové kůře, já bych jí byl napsal o každé luční travině, o každém lesním mechu, o každém lišejníku obrůstajícím skály, nechtěl jsem totiž vynechat jediné stéblo trávy, jedinou rostlinnou částičku, aniž bych je podrobně popsal. Kvůli tomuto krásnému plánu jsem každé ráno po společné snídani vyrážel s lupou v ruce a s knihou Systema Naturae pod paží, abych navštívil některý z koutů ostrova.

Dopolední pohyb a dobrá nálada, jež s ním souvisí, mi zpříjemňovaly polední odpočinek; když se však příliš prodlužoval a krásné počasí mě lákalo, nemohl jsem už déle čekat, vytratil jsem se od plného stolu a sám jsem se uchýlil do loďky, na níž jsem, když byla voda klidná, dovesloval doprostřed jezera, natáhl se v ní a s očima směřujícíma k obloze, jsem sebou nechal pohupovat a směřovat tam, kam mě voda nesla, někdy i po několik hodin, ponořen do tisícerého zmateného, ale rozkošného snění, které mi i bez přesně určeného či stálého cíle bylo stokrát příjemnější, než to nejsladší, co jsem poznal v takzvaných rozkoších života. Když mě západ slunce upozornil, že je čas návratu, nacházel jsem se často tak daleko od ostrova, že jsem byl nucen veslovat ze všech sil, abych dorazil před úplnou tmou.⁷⁴

Text se nezdá být nikterak dramatický. Přesto se v něm dle pečlivých čtenářů – filozofů – skrývá diskrétní a téměř nepozorovatelný velký třesk subjektivistické poezie, která metamorfovala do jedné z mezních podob filozofie svobody. Rousseau v textu popisuje klidnou idylu, kterou zažíval na vyjížděčkách loďkou. Popisuje, jak se, ležící na dně loďky, oddával tiché kontemplaci, „snění“. Jeden z pečlivých čtenářů Rousseaua, německý filozof Peter Sloterdijk, popisuje tuto aktivitu jako nepředmětnou meditaci.⁷⁵ Taková meditace nemá žádný určitý ani stálý předmět. Rousseau toto rozpoložení popisuje jako milejší než cokoli, co mu v dosavadním životě působilo či přinášelo radost: „Přál bych si, aby tento okamžik trval stále.“⁷⁶ Právě pečlivý čtenář Sloterdijk se domnívá, že v Rousseauově popisu se odkrývá čisté psychické trvání, v němž mizí obvykle uplyvající čas se vzpomínkami a očekáváními a uvolňuje se místo volně proudícímu přítomnému momentu, který není podříván žádným nedostatkem a není rušen žádnou představou v daném okamžiku nepřítomného. Sloterdijk chápe tento popis jako *sebe-objevování* na prahu mezi *sebe-ztrátou* a *sebe-uchopením*.⁷⁷ Snad jako vhled a pocit získání sebe sama. Popis, který v *Páté procházce* předkládá Rousseau, by v tomto Sloterdijkově pohledu vyjadřoval hutné vyjádření extrémního moderního pojetí svobody. Vázalo by se k následující pasáži.

74 ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Dumy samotářského chodce: na desíti procházkách*. Praha: Sokol 1913.

75 Páté procházce věnuje podrobnou pozornost v knize SLOTERDIJK, Peter. *Stress und Freiheit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2011.

76 ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Sny samotářského chodce*. Praha: K+D Svoboda 2002, s. 91.

77 Srovnej SLOTERDIJK, Peter. *Stress und Freiheit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2011, s. 26.

Čeho prožíváme v takovém rozpoložení? Ničeho, co by bylo vně nás, ničeho, leda sebe sama a svého vlastního bytí; pokud tento stav trvá, stačíme si sami sobě jako Bůh. Pocit bytí, zbavený jakéhokoliv jiného hnutí, je sám o sobě vzácným pocitem uspokojení a míru, jenž sám o sobě by stačil, aby učinil toto bytí drahým a sladkým tomu, kdo dovede oddálit od sebe všechny smyslové a pozemské dojmy, jež neustále k nám přicházejí, aby nás od něho odváděly a kalily zde na zemi jeho slast.⁷⁸

V těchto nikterak senzačních slovech, popisujících svobodu snícího v bdělém stavu, podle Sloterdijka uvedl Rousseau na scénu moderní individuum, které se představuje jako nový subjekt svobody. Rousseau popisuje takovou zkušenost svobody, při níž se subjekt svobody odvolává výhradně na svoji pocíťovanou existenci. A činí tak bez ohledu na jiné výkony a závazky, bez ohledu na jakékoli možné požadavky na uznání druhými. Můžeme si všimnout, že Rousseau tento stav nepopisuje jako blízký Bohu či něčemu nebo někomu jinému – krom sebe sama. Je to stav sebezobrazení, objevení a nahlížení sebe sama. Sloterdijk to popisuje jako „*extázi z odhalení bytí u sebe sama, k níž není co říci*“,⁷⁹ jako zážitek pocitu čisté existence, v níž subjekt může věřit, že dosáhl titulu suverénního bytí. Ve Sloterdijkově interpretaci odkryl Rousseau jaksi mimochodem či nedobrovolně (aniž by to on sám zamýšlel) moderní přístup ke šťastnému vědomí. Bezděky vyložil další význam svobody, který byl jiný než ty stávající (svoboda jako právo na neobtěžování panstvím libovůle, svoboda jako náležitá příslušnost k polis, svoboda jako individuální autarkie, svoboda jako osvobození se od kultu, svoboda jako privilegium pána, svoboda křesťana apod.). Sloterdijk jej označuje jako stav vynikající neužitečnosti, v níž je jedinec zcela u sebe sama a současně je na hony vzdálen své každodenní identitě. Jedinec pocíťující stav podobný volnému plynutí a nepředmětné meditaci Rousseaua na dně loďky je vzdálen společnosti, vlastní osobě vpletené do sociálních vztahů, je vzdálen vlastním i kolektivním starostem, nechápe sebe sama jako součást těchto vztahů. V tomto smyslu dosáhl bezstarostnosti, je ve stavu vznešené vnitřní nezaměstnanosti. Dle Sloterdijka je klíčovým rysem tohoto stavu nepřítomnost jakékoli referencie k jakémukoli výkonu. Takto svobodný subjekt nemá co říci, nemá žádné mínění, nic nemanifestuje, není konající, nemá politické ambice, nevyjadřuje se, nemá ani žádný projekt nebo akční plán, není kreativní, progresivní ani k ničemu ochotný. Pozastavíme-li se u toho, pak Sloterdijk popisuje při interpretaci Rousseauova denního bdělého snění extrémní pojetí svobody člověka, která se projevuje ekstatickou⁸⁰ neužitečností vůči všemu. Otázkou pro Sloterdijka by pak bylo, jak naložit s objevem, který učinil svobodný člověk: že je v tu chvíli zcela neužitečný, nepoužitelný, bezcenný a vůči světu cizí, a shledává to naprosto v pořádku. Spíše než o vylíčení maximálního oprostění od všech skutečností, které mohou omezovat individuum maximální svobody, se v případě Sloterdijkovy interpretace jedná o deskripci čisté subjektivity, která by potěšila fenomenology. Protože takové pojetí svobody je spíše postrachem pro moderní společnosti, které se všemožnými způsoby snaží zabránit právě takovému uniknutí subjektů ze svého dosahu.

Úskalí dosažení takového příjemného stavu, který by člověk nechtěl opustit, popsal Rousseau v textu na jiném místě než na tom, které zaujalo Sloterdijka, a které navazuje na výše uvedené ukázky.

Ale většina lidí, zmítaných ustavičnými vášněmi, zná málo tento stav, a zakusivše jej jen nedokonalé na několik málo okamžiků, chovají o něm jen nejasnou a zmatenou představu, a necítí proto jeho kouzla. Za přítomného stavu věcí nebylo by ani dobře, aby si, lačnice po těchto sladkých extasích, znechutili proto činný život, jehož nutnost jim předpisují jejich stále nové a nové potřeby. Ale

78 ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Sny samotářského chodce*. Praha: K+D Svoboda 2002, s. 92–93.

79 „*Das erste Wort des Subjekts ist eine Selbstanzeige. In dieser gibt es bekannt, dass es sich in einer Ekstase des Bei-sich-Seins selbst entdeckt hat – und dass es darüber hinaus nichts zu sagen hat.*“ SLOTERDIJK, Peter. *Stress und Freiheit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2011, s. 26.

80 Rozumějme zde extází mimořádný citový stav, jenž je spojen s nevnímáním okolí.

nešťastník vyvržen z lidské společnosti, který už nemůže zde na zemi vykonávat nic užitečného a dobrého ani pro sebe, ani pro bližního, může najít v tomto stavu odškodnění za všechny blaženosti lidské, jichž ho nezabaví ani štěstěna, ani lidé [*Tento stav není popsán jako naprostý klid, ani přílišné zmítání, nýbrž jednotvárný a umírněný pohyb, který by neměl otřesů ani přestávek. Pohyb, který nepřichází z vnějšku, děje se při tom uvnitř nás.*]⁸¹

Rousseauova úvaha končí pak popisem možnosti vracet se ve snění na místo, kde prožíval vyličené snivé stavy nebo možností příjemně snít, že je opět na onom místě. Snění podle něj oživuje snivé obrazy, které mohou být díky abstrakci ještě živější: „*Jsem často více uprostřed nich, a to ještě příjemněji, než kdybych tam byl opravdu. Neštěstí je, že jak se obraznost ochlazuje, dostavuje se to pracněji a netrvá to tak dlouho. Běda! Právě když začínáme opouštět svou schránku, jsme jí nejvíce zaclánění.*“⁸² Rousseau sám – na rozdíl od Sloterdijkovy interpretace – popisuje snění spíše jako variantu eskapismu (činí to ve Třetí procházce a zřejmě s ohledem na zkušenost s kamenováním stavení): lidé, kteří člověka donutili k samotě, odstranili vše, co jej činí nešťastným, a tak vykonali pro jeho štěstí více, než by kdy dovedl sám.

Epilog o mlčenlivosti

V předchozí části jsme mohli být svědky, jak ze zážitku situace s podobnými parametry dokáží filozofové tří různých generací vyzískat odlišné podněty pro své uvažování a vždy s ohledem na své zaměření. Závěrem kapitoly krátké vysvětlení označení Hoppeho jako mlčenlivého filozofa. Vycházím ze vzpomínek jeho manželky paní Marie Hoppe-Trinitzerové, které jsou uloženy v archivu. Ve strojopisu z 6. března uvádí: „*V deseti letech byl s matkou a bratry o prázdninách na Šumavě. Před odchodem do jiného světa, na který se připravoval svýma velikýma, do šíře přímo zirájícíma, krásnýma otevřenýma očima, vzpomínal s vnitřním nadšením a touhou, na čistotu šumavských vodních bystřin... často, asi třikrát vzpomínku opakoval, a to je u mlčícího myslitele mnoho.*“ Právě paní Marie vzpomínala na Hoppeho oblíbené dlouhé a mlčenlivé pozorování přírody v okolí Jindřichova Hradce a Kamenice nad Lipou, na to, že nenáviděl spěch a doporučoval denně alespoň dvě hodiny kontemplance, kterou mu byly rovněž dlouhé procházky. Svě vzpomínky na manžela ukončila následně: „*Jak těžkým byl život člověka, který udržoval ticho ve své duši a spěl k mlčení Tao-tse, kterému byla i Golgota pochopitelnou a který zůstává, jeho život, stále zavřenou a ještě ‚nerozřezanou‘ knihou – jak těžkým --- tak heroickým.*“⁸³

Škoda, že Hoppe již nestihl napsat zamýšlenou knihu o „umění žítí“, kterou zmiňuje paní Marie. Zdá se však, že materiál k ní měl již shromážděn ve své klidné mysli.

81 ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Sny samotářského chodce*. Praha: K+D Svoboda 2002, s. 93 a 94.

82 Tamtéž, s. 95–96.

83 Vzpomínky paní Marie Hoppe-Trinitzerové jsou uloženy v AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1, i. č. 38 a jsou datovány rokem 1938.

Josef Ludvík Fischer – deník, Sókratés a skladebná filozofie

Josef Ludvík Fischer (1894–1973) byl vedoucím katedry v letech 1931–1947. Nejprve si prostřednictvím Fischerových vzpomínek přiblížíme jeho cestu do Brna a na katedru filozofie, posléze nahlédneme do administrativních kratochvílí již ve funkci vedoucího katedry. V další části nabídnou propojení Fischerova textu o Sókratovi s aluzí k tématu filozofové a ženy. Fischer byl filozofem, který ve 30. letech 20. století formuloval základy své skladebné filozofie. Při retrospektivních reflexích Fischerova díla bývá koncept skladebné filozofie dáván do souvislosti s pozdějším francouzským či v sociologii americkým strukturalismem. Ve skladebné filozofii se pokusil pomocí pojmů funkce, funkcionální racionalismus, struktura, část, celek, funkcionální objektivismus, řád, hierarchie, kvalitativní realismus vyložit svět v jeho strukturálně kvalitativní rozrůzněnosti a různých způsobech existence.⁸⁴ Do konceptu skladebné filozofie vkládal naději při řešení jím diagnostikované společenské krize moderní doby.

Z Olomouce do Brna

Do Brna přišel Fischer z Olomouce, kam před tím dorazil zpočátku s ne přílišným nadšením z Prahy na post knihovníka. O důvodech a skutečnostech, které ve dvacátých letech předcházely přesunu do Brna, píše ve svých vzpomínkách s názvem *Listy o druhých a o sobě* (2005). Fischerův postupný přechod do Brna začal kontaktem s Bedřichem Václavkem (1897–Osvětim 1943), který tehdy působil jako knihovník Studijní knihovny v Olomouci. Václavek byl vystudovaný germanista a bohemista. Je znám především jako estetik a literární teoretik. Fischer s Václavkem spolupracoval, pojilo je přátelství a Václavek jej hned při prvních společných cestách do Brna seznámil s Františkem Halasem, kterého v těchto letech Václavek existenčně podporoval. Fischer se rozhodl, že se pokusí habilitovat právě na Masarykově univerzitě. Navázání kontaktů s Brnem a příprava habilitace mohly být u Fischera ovlivněny sledem několika událostí. Profesor germanistiky brněnské univerzity Antonín Beer požádal Fischera, zda by pro vědeckou revue *Naše věda* napsal recenzi na knihu Inocence Arnošta Bláhy *Filozofie mravnosti* (1922). Fischerova recenze byla zdrženlivá a Bláhovu knihu vystavil mírné kritice. Jakkoli se Bláha mohl cítit dotčen, dle Fischera to pozdější kolegiální vztahy příliš nenarušilo a Bláha svůj vstřícný postoj vůči Fischerovi nezměnil. Jak píše Fischer, pracovali: „v přátelské shodě v brněnské Jednotě filozofické a později

84 Nahlédneme-li do vydaného prvního dílu soustavy skladebné filozofie (FISCHER, Josef Ludvík. *Soustava skladebné filozofie na podkladě zkušenosti. Kniha první, Základy poznání*. V Praze: Melantrich, 1931), všimneme si, že Fischer ve svém osobitěm stylu psaní necituje a neuvádí žádné poznámky pod čarou. Netrpěl současným afektem totální protokolizace každé věty a nenechal se k němu ani donutit. Vydání dostupné v Masarykově knihovně na FF MU pochází z pozůstalosti brněnského filozofa Ludvíka Tošenovského a je naplněno jeho rukopisnými poznámkami a podtrženými. Autoři píšící tímto stylem tvoří skupinu, která si může klást řečnickou otázku, kterou položil Laurence Sterne ústy blahorodého Tristrama Shandyho: „*Copak budeme pořádkem nově knihy, jako robí lékárníci nově mixtury, a to tak, že z jedné nádoby ulévají do druhé?*“ (STERNE, Laurence. *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho*. Praha: Odeon 1985, s. 271). U textů, které vznikají právě proto, aby připomenuly původní nádoby, je však snad toto rozlévání přijatelné.

v *Sociologické revue*.⁸⁵ V té době měli dle Fischera rozhodující vliv v profesorském sboru filozofické fakulty Arne Novák, František Novotný a Antonín Beer. Fischer je ve svých vzpomínkách charakterizuje jako konzervativce s averzí vůči Masarykovi. V komentáři k dění na Filozofickém semináři má ve svých vzpomínkách Fischer určitou nesrovnalost. Uvádí, že právě díky vlivu uvedených profesorů se podařilo po smrti Otakara Zicha obsadit místo vedoucího Vladimírem Hoppem. Po Zichovi však byl vedoucím ještě Mihajlo Rostohar. Z Fischerových vzpomínek je zřejmé, že on sám uvažoval jako o možném nástupci vedoucího spíše o Bláhovi. Ale z jeho perspektivy a dle jeho hodnocení situace nebyl Bláha u zmíněných profesorů oblíben natolik, aby jej na post vedoucího semináře prosadili či podpořili. Fischer se rovněž domníval, že díky přátelství s Bláhou by jeho habilitace nemusela dopadnout úspěšně, pokud by se jí nedostalo podpory ze strany profesora Beera. S Beerem se krátce znal z jeho návštěvy v Olomouci, ale domníval se, že s jeho podporou při habilitačním řízení příliš počítat nemůže a průběh řízení byl dle Fischera nejistý.

Když jsem – někdy v roce 1926 – předložil svou habilitační žádost, mohl jsem se složením komise – jejímž druhým členem byl profesor Otokar Chlup – být docela spokojen. Nevím již, byla-li komise se svým posudkem (který vypracoval profesor Bláha) hotova již do příštího nebo až do přespříštího sboru (od odevzdání mé žádosti). Víím jen, že v to odpoledne, kdy měla má záležitost být projednávána ve sboru, profesor Beer hrál kulečnick v Akademické kavárně, místo aby se účastnil sborového jednání. A spatřoval jsem v tom špatné omen. Celkem právem. Podával jsem žádost o veniam docendi z filozofie. Profesor Rostohar v poslední chvíli vznesl námítky proti tomu s odůvodněním, že má habilitační práce je z oboru sociologie, a trval na tom, aby s ohledem na to byla pozměněna i moje žádost.⁸⁶

Na Rostohara vzpomíná Fischer poněkud chladně:

Byl původem Slovinec, ještě Masarykem habilitovaný z logiky, a přešel do Brna jako profesor psychologie. Neznal jsem ho vůbec a vlastně nikdy jsem se v něm dobře nevyznal. Nevynikal nijak vědecky a nejevil se zrovna nejsympatičtější ani po lidské stránce, a to nejen pokud šlo o jeho poměr ke mně. Byl by se rád choval protektorsky, při tom se však necítil nejbezpečněji, i přes svůj zvýšený sebecit. Podléhal silně Beerovu vlivu a v mém případě to bylo – tuším – nezbytné, aby byl získán pro mou habilitaci. Přesto si neodepřel, aby nezpůsobil menší komplikace.⁸⁷

Zdá se, že habilitační komise Fischerovi řízení příliš neusnadňovala, ale výsledek celého řízení byl nakonec kladný. Oficiální jmenování docentem sociologie došlo po určitých průtazích (tedy více než po tehdy obvyklých 3 měsících) z ministerstva školství v roce 1927 a Fischer při této příležitosti pronesl přednášku s názvem „Budoucnost evropské kultury“. Fakticky to v jeho odborném kurikulu znamenalo přechod z Olomouce (o pobytu v Olomouci tehdy hovořil jako o olomouckém vyhnanství)⁸⁸ do Brna. V roce 1930 se v Brně habilitoval pro obor dějiny

85 FISCHER, Josef Ludvík. *Listy o druhých a o sobě*. Praha: Torst 2005, s. 254.

86 Tamtéž, s. 256.

87 Tamtéž, s. 256.

88 Poznámku dokumentující, že Fischer v Olomouci strádal, nalezneme u jeho vrstevnice Albíny Dratvové. Ve svém deníku přirovnala Fischerovo rozpoložení v Olomouci k vlastní situaci: „...*To je můj lék na smutek, práce. Zase nyní budu se starostmi uléhat, se starostmi vstávat. Zdá se mi, že smrt na mne zase sáhla a že moje životní štěstí už je to tam. Proč to je, že je člověk čím dál tím smutnější? Řídím celý svůj život (např. nákup knih, zařizování bytu) tak, jako bych měla zítra umřít. – Ještě více jsem se zhrzila možného přeložení na venek, když jsem viděla, jak i Fischer, člověk, který si dovede dělat okolí ze svého [...] bohatství, je tak smuten v Olomouci, že by hned utekl, kdyby bylo kam!*“ Záznam ze 20. ledna 1924, DRATVOVÁ, Albína. *Deník 1921–1961 Scientific Diary*. Praha: Academia 2008, s. 69. V roce 1946 se však Fischer do Olomouce vrátí jako rektor.

filozofie, v roce 1935 byl jmenován mimořádným profesorem pro obory sociologie a dějiny filozofie a v roce 1945 pak řádným profesorem FF MU v Brně. Posléze zde byl v letech 1945–1946 děkanem, ale v roce 1946 byl pověřen výkonem funkce rektora nové Palackého univerzity v Olomouci.⁸⁹ Nás nyní zajímá především období jeho působení v Brně a na postu vedoucího katedry.

Úskalí počátku a sebezrcadlení

Jako soukromý docent měl Fischer povinnost přednášet 2 hodiny týdně – docentura tehdy nebyla honorována. Stejně jako nyní nebyla ani tehdy povinnost navštěvovat přednášky. Rozdíl zde však byl – studenti tehdy nesbírali a nepře počítávali kredity. Můžeme se domnívat, že při nižších počtech studentů na oboru navštěvovali přednášky ti, které primárně zajímala témata vypsanych přednášek. Přítomnost na přednášce ne honorovaného mladého docenta neznamena-la s ohledem na průstup studiem žádný benefit. Situace, kdy na přednášku přijdou lidé ze zájmu o téma, nikoli pro kredity a kvůli průstupu studiem, z důvodu pomíjivé a uměle vytvo-řené popularity dočasné „aktuálnosti“ tématu nebo minimálních nároků na ukončení, je pro mnoho přednášejících, a nikoli pouze jejich vinou, spíše neobvyklá. Fischer k tomuto tématu ve svých záznamech uvádí:

Čtení jsem stanovil na poslední dopolední hodiny. Nevěděl jsem vůbec, jak tomu bylo s rozvrhem přednášek a cvičení, nevěděl jsem tedy ani, že profesori, zejména starší, okupovali všechny dopo-lední hodiny, takže nějaký mladý docent s nimi nemohl konkurovat. A tak když jsem, příštího dne či týdne, vcházel do posluchárny – vidím ještě dnes její zavřené dveře před sebou a s nimi se mi vybavuje moje napjaté, poloúzkostné, polosebejisté očekávání -, s velkým smutkem a ještě větším zklamáním jsem zjišťoval, že v posluchárně byli roztroušeni posluchači – čtyři. Těžší ránu mé cti-žádosti bylo těžko lze představit. Celé čtení mi rázem odpadlo od srdce (a slova hořkla v ústech), ke všemu příprava na další hodiny nejen mi měla absorbovat všechn volný čas, ale ani tento čas nestačil, abych mohl zvládnout své téma [*téma pro první semestr zvolil značně obšírné: sociologie evropské kultury – sám v pamětech přiznává, že takto široce formulované téma překračovalo jeho znalosti, schopnosti i časové možnosti pro přípravu*] – jedno ke druhému, nevím ani, vydržel-li jsem až do konce semestru a jak.⁹⁰

Pozdější seminární cvičení, která pořádal pod názvem *Vybrané kapitoly ze současné sociologie*, navštěvovalo již posluchačů více a zdá se, že společná četba a referování o knihách byla i pro stu-denty atraktivnějším typem výuky, která přinášela určité uspokojení i Fischerovi. Fischer v pa-mětech zřejmě neodolal a zařadil do nich pochvalné vzpomínky od svých prvních žáků. Zvláště když se jednalo o vyjádření obdivu od dcery profesora Františka Novotného. Od něj při habi-litačním kolokviu dostal otázku o poměru mezi fysis a nomos v řeckém filozofickém myšlení, o níž s ním dle jeho slov údajně diskutoval natolik, že je přítomný děkan Trávníček vyzval, aby si diskusi dokončili později. Fischer sice neuvádí, jak se k němu vzpomínky Hany Novotné dostaly, ale vůči tomuto typu chvály nejsou zřejmě imunní ani filozofové.

89 Základní údaje o jeho barvitém akademickém a politickém putování naleznete ve *Slovníku českých filozofů*, který je on-line dostupný ze stránek Katedry filozofie FF MU (<http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/fisjl.html>). Obsáhlejší přehled života a díla rovněž v on-line dostupné *Sociologické encyklopedii* (https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Fischer_Josef_Ludv%C3%ADk). Autorem pečlivě vypracovaného hesla akcentujícího jeho sociologické práce a zachycujícího osobnost Fischera (včetně období nizozemské válečné emigrace) je absolvent brněnské katedry Miloslav Petrušek.

90 FISCHER, Josef Ludvík. *Listy o druhých a o sobě*. Praha: Torst 2005, s. 273.

Asi ve druhém roce mého vysokoškolského studia (...) objevilo se jméno docenta J. L. Fischera prvně v seznamu přednášek filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. My, studentky „velké“ filozofie, znaly jsme už klidný a srozumitelný způsob přednášení profesora A. Bláhy, náročné a hluboce prožívané přednášky profesora Hoppeho i velké kouzlo osobnosti zahynuvšího docenta Uhra; v docentu Fischerovi setkaly jsme se s člověkem odlišného osobitého chování i názorů. Přednášel, tuším, Úvod do sociologie (...) a tam jsme jej my, úplní nováčci v té vědě, viděli poprvé. Byl mladý, živý, neformální a velmi přátelský, ale asi nebyl nikdy středoškolským profesorem a neznal možnosti a znalosti průměrných studentů. Jeho sečtělost a znalosti byly ohromující – ale předpokládal totéž u nás. Vracela jsem se z první přednášky se stohem knih anglických, německých a francouzských – ostatním jazykům jsem se ubránila -, které jsem měla prostudovat nebo které jsem už měla znát. Dala jsem se poctivě do práce, s jakým výsledkem, už nevím, ale připravili jsme mu asi my studenti mnohé zklamání, jak jsem poznala v soukromém styku, kdy s námi sedával a hovořil po schůzích redakce Indexu v brněnském Avioně. Přesto se asi za celá dlouhá léta nezměnil, soudím to podle toho, že nedávno (...) přišla si ke mně vypůjčit jedna dálkově studující všechny Platónovy spisy pro dílčí zkoušku z filozofie u profesora Fischera. Jeho náročnost donutila tedy celé generace studentů filozofie nespokojit se pouze studiem skript, nýbrž studovat – třeba s námahou – samy prameny filozofie a sociologie.⁹¹

Na vzpomínce Hany Novotné zaujme to, že za náročné a nesamozřejmé považovala při studiu filozofie studium pramenů, a nikoli pouze skript.

Na přednáškách je vždy přítomno několik druhů a typů posluchačů. Některé zajímá přednášené téma, chtějí se o něm následně dovědět co nejvíce, po přednášce si dohledávají další autory a knihy, související s přednášeným tématem nebo dílčí zmínkou, kterou na přednášce zachytili. Jiní k tomu přidávají i zájem o osobnost přednášejícího. Další se domnívají, že o tématu již ví své, mohou se domnívat, že několik nových článků, které k tématu přečetli, vše posouvá do zcela nového světla. Málokdy při tom na počátku studia (a mnohým tento postoj vydrží např. v případě studia Hegela ještě dlouho po ukončení studia) připouštějí, že na tutéž věc a interpretaci problému nebo poznámku, která je napadne při poslechu přednášky, s velkou pravděpodobností přišlo několik již nemederních a neživých filozofů v dějinách filozofie, kterými se nadšenci nového často pro samé „nové“ a „moderní“ a aktuální příliš nezabývají. Jiní mohou být na přednáškách přítomni z důvodu profesionálního nesouhlasu, některým může připadat, že to souvisí/nesouvisí s předmětem jejich aktuálního zájmu, a jsou ještě další prototypy posluchačů. Včetně těch, kterým připadá přednáška nesrozumitelná (což dle jejich mínění bývá zpravidla vinou přednášejícího, nikoli jejich nedostatečných znalostí), a těch, kteří se v posluchárně věnují zcela jiným aktivitám.

Na počátku svého působení v Brně byl Fischer pověřen vedením Filozofického prosemináře, který byl ustaven vyhláškou Ministerstva školství a osvěty výnosem z 10. října 1929. Jednání se vedla již od června 1929, kdy Děkanství FF podalo k Ministerstvu školství a osvěty žádost o zřízení prosemináře. „Mšano“ posléze v říjnu téhož roku schválilo, aby jej vedl Fischer. Celý postup stvrdila vyhláška, vydaná tehdejším děkanem FF Františkem Novotným dne 24. října 1929, a posluchači si tento nově zřízený proseminář mohli zapsat hned od 4. listopadu téhož roku. Shodou okolností se této nenápadné administrativní procedury vedoucí ke zřízení prosemináře účastnili hned tři filozofové, kteří se později vystřídali ve vedení katedry filozofie: návrh stanov filozofického prosemináře podepsali: tehdejší ředitel Mihajlo Rostohar, dále Vladimír Hoppe (spolu s ním ještě Otokar Chlup a Inocenc Arnošt Bláha) a vedením byl pověřen nově nastoupivší Fischer. Smyslem této aktivity, představované sledem nutných administrativních kroků, bylo zavedení semináře, který by uváděl studenty do studia filozofie. Dle stanov prosemináře je zřejmé, že se jednalo o předmět, jehož následovníkem jsou dnes přednášky tzv. společného základu,

91 Tamtéž, s. 275.

kteře se ne příliš poeticky nazývají *Filozofie pro posluchače nefilozofických oborů*. Téma prvního uvedení do studia filozofie bývá při generačních obměnách na katedře pravidelně nastolováno až do současnosti – kdo má proseminář vést (zda začínající asistent či naopak zkušený přednášející) a co má být jeho náplní. V archivu uložené stanovy se k obsahu a vedení prosemináře v roce 1929⁹² vyjadřují v 11 paragrafech následně: §1. *Účelem prosemináře filosofického jest: 1/ seznámiti posluchače se základními pojmy a směry filosofickými, aby mohli s prospěchem navštěvovati filosofické přednášky a účastniti se seminárních cvičení filosofických. 2/ cvičiti v sestavování referátů o spisech filosofických.* Snadno se řekne, ale hůře provede – nad efektivní, nezjednodušující, dostatečně pestrou, obsáhlou redukcí a podobou zprostředkování základů 2 500 let se rozvíjející disciplíny si lámou hlavu filozofové dodnes, a nejen v Brně. Stejně tak bude toto téma předmětem jednání v budoucnu, protože tento problém nemá univerzální ani jednoznačné řešení. §2. *Řízením prosemináře pověřuje ministerstvo školství a národní osvěty habilitovaného odborníka filosofie, podle návrhu profesorského sboru fakulty.* Zdá se, že v této situaci bylo jasno: byla stanovena minimální kvalifikace, která měla zaručit míru prověřeného rozhledu i dostačujících zkušeností v oboru. Tento postoj ke zprostředkování základů filozofie, včetně vysvětlení, co filozofie je a čím se zabývá, se přiklání k názoru, podle něž se úvod do filozofie píše poučeně až v závěru profesní kariéry, po nasbírání zkušeností, znalostí, praxe v nejrůznějších oblastech akademického života. Titul knihy „co je filozofie“ je vyhrazen pro autory 60+ nebo by mohl být jednou z posledních knih filozofa před odchodem z aktivního akademického života.⁹³ Komparatistika žánru úvodů by se pak zabývala rozdíly v přístupu k základním filozofickým propedeutikám na počátku a konci filozofovy oborové kompetence. Připomínalo by to ve větším rozměru následující situaci. Jeden z dalších dlouholetých vedoucích katedry Jan Zouhar (byl vedoucím katedry v letech 2000–2012) zadával v předmětu *Úvod do filozofie*, určeného studentům prvního ročníku filozofie, seminární práci na téma „Co je a čím se zabývá filozofie“. Seminární práce archivoval a po státních zkouškách na konci studia je studentům daroval při příležitosti ukončení studia. Mnohým postačovalo 5 let na to, aby se posléze zasmáli sami sobě – zasmáli ve smyslu: uzřeli omezenost vlastních představ. U sebereflexe schopných filozofů se těchto 5 let může protáhnout a jejich pousmání v závěru filozofické dráhy, kdy si položí otázku „Co jsem to celý život dělal?“ by mohlo v ideálním případě vyjadřovat totéž a opravňovalo by je k napsání úvodu do disciplíny.

§4. Cvičení proseminární zahrnují: 1/ výklad základních pojmů filosofických, 2/ písemné referáty o vybraných partiích děl filosofických, a/jejich posudky členy prosemináře. 3/diskuse o jednotlivých otázkách filosofických. §6. Členem prosemináře může býti každý posluchač filosofické fakulty. Členové jsou povinni účastniti se jak diskusí, tak písemných úkolů. §7. Členem prosemináře přestává býti ten, kdo z něho dobrovolně vystoupí anebo koho ředitel buď pro nečinnost nebo pro nepřislušné chování z prosemináře vyloučí. (...) §11. Na konci každého studijního roku podává ředitel prosemináře ministerstvu školství a národní osvěty zprávu o stavu a činnosti prosemináře v ulynulém roce.

Studenti navštěvující seminář měli k dispozici příruční knihovnu. Právě k jejímu využívání se vztahovala zvláštní poznámka ve druhé části dokumentu, kterým „Mšano“ rozhodlo o zřízení prosemináře: „Zároveň běře ministerstvo školství a národní osvěty se schválením na vědomí shora cit. tamní zprávou sem zaslaný návrh stanov pro nově zřizovaný proseminář. Toto schválení stanov děje se za předpokladu, že v knihovním řádě, o němž děje se zmínka v §9 stanov, jest pamatováno na ustanovení

92 AMU, A 2, D 1, kart. 48.

93 Podobnými úvahami se v úvodu ke knize *Qu'est-ce que la philosophie* (český překlad *Co je filozofie?* Praha: Oikymen 2001) zabývají Gilles Deleuze a Félix Guattari. Určitou odpověď na otázku, kdy psát úvod, dávají v případě těchto dvou filozofů následující údaje: originál knihy vyšel v roce 1991, Guattari umírá 1992 a Deleuze 1995. Nejednalo se o předčasná nebo tragická úmrtí.

k zamezení ztráty a poškození knih vypůjčených posluchači ze seminární knihovny. Za ministra: Hoffmann.“⁹⁴ Jinak řečeno, jediná věcná poznámka „Mšana“ k problému filozofického prosemináře se týká oprávněné starosti, zda lze zabezpečit knihy před různými typy újmy, které mohou utrpět v rukou studentstva. Digitální éra univerzity taktilního a obrázkového moderního školství minimalizovala atak na fyzické tělo knih, které jsou bezpečně uloženy ve skladech knihoven. Napadá-li vás dvojsmyslný výklad tohoto tvrzení (to znamená „uloženy na věky a bez naděje uzříť denní světlo“), bylo formulováno právě jako dvojsmysl.

Vedoucí semináře ve víru administrativy a reforem

Součástí práce vedoucího semináře je v nepominutelné míře administrativní činnost, která představuje prozaickou část filozofické práce. Technické zajištění provozu, vykazování činnosti, schůze, objednávání knih, nekončící úřední korespondence. V archivu jsou uchovány zápisy ze schůzí Filozofického semináře, úřední dopisy směřované na děkanát, návrhy adresované na ministerstvo školství. Díky uloženým dokumentům ale víme, jaké knihy a časopisy se v daném období objednávaly na katedru a co vše si tehdy mohli filozofové v Brně přechíst. Právě z těchto dokumentů nyní některé vyberu a pokusíme se nahlédnout do událostí na katedře v době, kdy byl Fischer vedoucím. Hned 3. prosince 1931 píše Fischer na Ministerstvo školství a národní osvěty:

Při přejímání filozofického semináře po prof. Vl. Hoppeovi zjistil jsem, že zůstal (vedle drobnějších nedoplatků) neuhrazený účet u firmy Minerva v Brně v částce Kč 2.420,20, slovy dva tisíce čtyři sta dvacet Kč dvacet haléřů. Protože uhrazením tohoto účtu z řádné dotace by byl znemožněn nákup nových knih, zejména doplnění klasických textů filozofických, vykazujících velmi značné mezery, žádám, aby ministerstvo školství a národní osvěty laskavě uhradilo tento účet. V Brně, dne 3. prosince 1931. J. L. F. ředitel filozofického semináře.⁹⁵

Fischer vyřizoval předchozí pohledávky nejen s nakladatelstvím Minerva, ale rovněž s nakladatelstvím F. Topiče ještě v červnu roku 1932 – tentokrát se to týkalo Hoppeho objednávky a dodání dvou svazků Bolzanových *Wissenschaftslehre*. Nezaplacené účty se týkaly dodávek knih v období 1930–1932. Nakladatelství Topič velmi zdvořile upomíná děkanství FF, že na jejich žádosti o uhrazení částky Filozofický seminář nereagoval. Korespondence nepostrádala místy úřední poetiku:

V posledním svém listě, datovaným 30/3.32., který Vám byl zaslán doporučeně stěžovali jsme si, že nám nebylo Filozofickým seminářem filosof. fakulty Masarykovy university odpověděno ani na jediný z mnoha dopisů, jež jsme v záležitosti zaplacení svého účtu v r. 1930–1932 správě téhož ústavu zaslali. Jaké však naše překvapení, když ani Děkanství nevyřídilo nikterak náš uct. dopis, ač od doby jeho zaslání uplynulo již devět neděl. Prosíme, račte lask. pro vyřízení naší žádosti uvolnit nějakou minutu svého vzácného času, neboť je nám třeba věděti, kdy obdržíme peníze, abychom byli chráněni před zákonem o promlčení pohledávek, které musí býti do 3 let buď zaplacený, neb trvání závazku písemně uznáno. Prosíme proto, račte připojený slož. lístek v náš prospěch použít, nebo sdělit, jakým způsobem máme o zaplacení pohledávky zakročit. Poroučíme se Vám v účtě veškeré: p. p F. Topič.⁹⁶

Korespondenční výměna s knihkupectvím Topič se vlekla delší dobu. Svědčí o tom dopis Hoppeho, adresovaný již dříve knihkupectví. Zmiňuje se v něm o tom, že zaslal do komise pět

94 AMU, A 2, D 1, kart. 48, dopis z 10. října 1929.

95 AMU, A 2, kart. 48, dopis ze 3. prosince 1931.

96 AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1, dopis ze 6. června 1932.

exemplářů svého díla *Přirozené a duchovní základy* v roce 1928 a současně žádá o vyúčtování, protože „přiložené vyúčtování mi naprosto nestačí“. Když nahlédneme do Hoppeho úhledně psaného dopisu, je z jeho zašmodrchanosti zřejmé, jak mohla situace vzniknout, zvláště, když do situace vstoupila Hoppeho nemoc a posléze úmrtí:

Pokud jde o můj roční účet u Vás odebral jsem na účet brněnského filosofického semináře dvě díla: 1.) Bolzano: Wissenschaftslehre (dosud vyšly 2 svazky). 2.) Philosophischer Anzeiger (III. Jahrgang). Bolzano jest na mém účtu, Prosím, by byl z něho vyškrtnut a byl poznamenán na účet filosof. semináře Masarykovy university. Prosím, by tamtéž přišel Philosophischer Anzeiger. Účet na filosofický seminář mi laskavě zašlete na mou pražskou adresu. Ježto pravděpodobně odeberou na seminární účet ještě některé knihy, prosím, by mi byl seminární účet zaslán až v říjnu. Prosím, by mi byl můj účet po vyškrtnutí oněch knih poslán na mou adresu (Praha VII.). V dokonalé účtě Dr. Vlad. Hoppe. P.S. Prosím, byste obnos za prodané 4 exempláře mého díla: „Přirozené a duchovní základy“ poznamenali na mém účtu k dobru.⁹⁷

Z uložených archivních dokumentů je zřejmé, že v roce 1936 nebylo snadné získat pro Filozofický seminář byt jen psací stroj. Ilustruje to výměna korespondence, která začíná u vedoucího semináře. Ten napíše na děkanství žádost, děkanství ji postoupí Ministerstvu školství a národní osvěty, a to posléze sdělí výsledek. Vše se odehrává v časovém horizontu od počátku roku 1938 do konce října 1938. Připomeňme si dikci úředních dopisů, jejichž cesta začala někdo na jaře 1938 u J. L. Fischera:

Děkanství filosofické fakulty Masarykovy university zasílá k dalšímu jednání žádost ředitele filosofického semináře prof. Dra J. L. Fischera o cyklostil Greif-Rapid v ceně 1 150 Kč a o psací stroj s psacím stolkem v ceně 3 150.—Kč. Ministerstvo školství a národní osvěty oznámilo výnosem ze dne 16. května 1938, čís. 61.849/38-IV/1, že je ochotno povolit pro filosofický seminář žádané stroje. Zároveň Mšano oznámilo, aby se ředitel semináře obrátil v této věci prostřednictvím zdejšího děkanství na hospodářskou správu provozu vysokých škol v Brně. Vyřízení žádosti doporučuji, pokud možno brzo. t.č. děkan.“

Po nějakém čase věc postoupila do další fáze a v prvním dopise zmiňované „Mšano“ odpovídá 21. října 1938 dopisem:

„Hospodářské správě provozu vysokých škol v Brně. K tamnímu podání sděluje ministerstvo školství a národní osvěty, že sice projevilo ochotu svým vynesemím ze dne 16. května 1938, č. 61.849/38, adresovanému děkanství filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, zakoupiti pro filosofický seminář psací a rozmnožovací stroj, vzhledem k současným poměrům a nutným úsporám ve státní správě nemůže však té doby žádosti vyhověti; povolení jest proto nutno odsunouti na dobu hospodářsky příznivější. Za ministra Dr. Maule, v. r.⁹⁸

Dopis dorazil a byl zaevidován na děkanství FF MU 21. listopadu 1938. Je pochopitelné, že vyřizování těchto vlekloucích se a mírně nepřehledných pohledávek mohlo být chápáno jako odvádění od soustředěné akademické práce. Jako ředitel semináře nemohl Fischer úřednímu vyřizování a administrativě uniknout, stejně jako vedoucí před ním a po něm.

97 AMU, B 13, Vladimír Hoppe, kart. 1, dopis ze 28. dubna 1930.

98 Tamtéž.

Dne 5. května 1936 poslal Fischer prostřednictvím děkanství FF na Ministerstvo školství a národní osvěty námět, který souvisel se zřejmě dlouhodobějšími snahami o reformu vyučování filozofie na univerzitách (které se v posledních letech opět zintenzivňují). S dílčími návrhy výuky filozofie na středních školách i na univerzitě nás seznamuje např. publikace *Filosofie a školy* (Praha, Čin 1933). Obsahovala upravené, popřípadě rozšířené texty vystoupení účastníků filozofické sekce na Sjezdu profesorů filozofie, filologie a historie, který se konal v Praze v dubnu roku 1929. Z filozofů se setkání účastnil rovněž Josef Bartoš, Inocenc Arnošt Bláha, Jan Blahoslav Kozák, Václav Příhoda, Josef Tvrď. S přednáškami, které byly později publikovány v knize s názvem *O nové škole*, se dále účastnili Otakar Chlup, Jan Uher, Emanuel Rádl.

Kromě Fischera, který zde předložil příspěvek „Filosofie v reformě střední školy“, přispěla do svazku rovněž Albína Dratvová a J. B. Kozák. Všichni tři autoři byli návrhy na reformu výuky filozofie zaujati dlouhodobě. Fischer ve svém textu předkládá zcela konkrétní návrh struktury výuky filozofie, rozdělený na část systematickou a genetickou. Otázka, na kterou reaguje Fischerův návrh, je stejná jako otázka, před níž stojí učitelé filozofie na středních školách nebo na univerzitě při výuce filozofie pro nefilozofické obory: jak strukturovat systematickou část a jak do značně omezeného času, vymezeného pro seznámení se se základy filozofie, vtěsnat smysluplný průřez dějinami filozofie a jejich jednotlivých disciplín. V tomto kontextu je zřejmé, že Fischer zamýšlel koordinovat práci na vydávání textů pro potřeby výuky s filozofickými fakultami Univerzity Karlovy a Univerzity Komenského v Bratislavě. Jeho návrh se týkal vydávání českých překladů filozofických textů s komentáři. Profesorský sbor Univerzity Komenského navrhl v této souvislosti zřízení kolektivní redakce, jejímiž členy by byli zástupce všech univerzit. Pražský profesorský sbor doporučoval, aby vydávání textů bylo navázáno na Leichterovo nakladatelství. Pokračování těchto snah však archiv již nedokumentuje.

Filozofové, ženy a smrt

Ve filozofickém odkazu Fischera má své místo kniha věnovaná osobě, s níž se zpravidla vyrovnává každý filozof – Sókratovi. Téma má své úskalí v tom, že Sókratovi byl vybudován (byť po právu) od počátku dějin filozofie monumentální pomník. Jeho obraz současně od počátku slouží jako model pro výtky vůči činnosti filozofa. Sókratés je od doby, kdy se objevil v dějinách filozofie, vyobrazován mnoha způsoby, které představují nejrůznější variace na postavu filozofa. Jejich mezemi jsou na jedné straně zesměšňování, ironizace, shazování a na straně druhé filozofická kanonizace morálně svatého, který své přesvědčení zpečetil dobrovolnou smrtí. V případě Fischera spojím téma Sókrata volně s tématem žen. Pohnutky jsem k tomu měl dvě. První byla poznámka Albíny Dratvové v jejím vědeckém deníku z 18. listopadu 1925:

Rozmluva s Forstrem se týkala otázek metafysických, naprosto ne osobních. Přiklání se ke zvláštnímu monismu, podepřeném psychofysikou. Rozuměla jsem mu tak, jako nikdy před tím, a cítila jsem, že vospívám, a objevila se u mne sebedůvěra silná, hodnotná. Forster mi se stonásobnými úroky vrátil, co mi vzal. Ale uvědomuji si svoji svéráznost ještě jinak. Byly právě volby a ředitel si přál, abych mu zařídila rádio na přijímání volebních výsledků. Přivedl hosty a paničky. A tu jsem náhle viděla, jsem jiná než druhé. Něco mi chybí a něčeho mám víc. Vzpomněla jsem na Kellerovou, slepou a hluchou, jak si to také uvědomila, že se dorozumívá s lidmi jinak než oni mezi sebou. A na Fischera, který říkal, že jsem jiná než všechny ostatní ženy (a on měl věru znamenité zkušenosti!).⁹⁹

99 DRATVOVÁ, Albína. *Deník 1921–1961 Scientific Diary*. Praha: Academia 2008, s. 90.

Dratvová decentně naznačila specifický rys filozofa, který v případě Fischera zřejmě spočíval v jistém zalíbení v komunikaci s dámami. Druhou pohnutkou bylo věnování, které jsem našel v jeho knize *Hovory a zpovědi* (1922): „*Soni Zajíčkové připisují tyto dvě knihy vzájemných shod i neshod, přibližování i oddalování se, nevěry a lásky.*“ Podotýkám, že nejde o věnování psané rukou, ale v úvodu vytištěné, které je součástí knihy s dřevorezem Josefa Čapka na obálce.¹⁰⁰

Sókratés aneb Ženy vstupují do dějin filozofie

Fischerova kniha *Případ Sokrates* (Lidové noviny 1994, původně pod názvem *Sókratés nelegendární*, 1965) předkládá komplexní a podrobný obraz Sókrata. Postavu filozofa zprostředkovává Fischer s důkladnou znalostí množství literatury, literárních svědectví, která Sókrata uctívají i ironizují. Popisuje politickou a společenskou situaci v tehdejších Athénách, na základě textů rekonstruuje Sókratův životní styl, vykresluje jeho osobnost (včetně podoby). Věnuje se rozboru nejslavnějších dialogů, v nichž Sókratés ilustruje svým myšlením důvody, proč představuje základ dějin evropské filozofie. Samostatnou závěrečnou kapitolu věnuje Fischer mapování politické činnosti Sókrata a událostí, které skončily filozofovou smrtí. V závěru předkládá vlastní interpretaci zrodu sókratovské legendy. Zaměřím se na jednu a možná marginální část života filozofa, jehož život byl vázán na prostředí města. A to je jeho manželství s Xantipou. Jak o této skutečnosti referuje Fischer? Především, že Fischer sám uvádí: „*Ostatně pro poznání Sokratovy osobnosti je otázka jeho manželství celkem podružná.*“¹⁰¹ Přesto této součásti filozofova života věnuje alespoň zmínku, týkající se pramenů, které hovoří o Xantipě a o možné druhé Sókratově ženě, Aristeidově vnučce Myrto.

Když umíral, zanechával tři děti,¹⁰² z nichž nejstarší Lamprokles byl asi osmnáctiletý a ostatní dvě děti, oba synové, byly ještě malé, jedno dokonce chovala Xantipa na klíně, když navštívila Sokrata ve vězení. Lze tedy vysoudit, že se s Xantipou oženil pozdě, až někdy ve svých padesáti letech. Byla-li Xantipa taková, jak ji líčí tradice, která z ní vytvořila přímo prototyp zlé, hašteřivé ženy, je přinejmenším sporné. Ale stejně sporná je druhá, houževnatě se udržující tradice o druhé ženě Sokratově, vnučce Aristeidově Myrto. Podle jedné verze žil Sokrates v dvojženství, podle druhé byla Myrto prvou ženou Sokrata a Xantipa – po její smrti – druhou, podle třetí vzal Sokrates ovdovělou Myrto bez prostředků ze soucitu do domu. K druhé verzi se kloní Burnet s Taylorem, ale stejně málo či mnoho pravděpodobná je verze třetí. Vše záleží totiž na tom, je-li pojednání O urozenosti, kde se o Myrto děje zmínka, vedle Xantipy, skutečně od Aristotela, což je stále sporné. Jistou, alespoň nepřímou podporou třetí verze by bylo sdělení Platónovo (ve Faidónu), že v poslední den Sokratova života přišly se s ním rozloučit do vězení „domácí ženy“, tedy ženy, které žily v domě Sokratově. Tento plurál může zahrnovat – ale také nemusí – Myrto. Xenofón alespoň, který dovede vykládat různé anekdoty o Xantipě, se o Myrto nikde nezmiňuje. To by svědčilo spíš pro druhou verzi a zároveň vysvětlovalo, proč se Sokrates s mnohem mladší, asi dvacetiletou Xantipou oženil až ve svých padesáti letech. Než nad takovéto víceméně pravděpodobnostné dohady nepokročíme.¹⁰³

Pokud by se Sókratés oženil pozdě a ještě by měl vztah se dvěma ženami, pak jej snadno mohly dostihnout myšlenky i na – z pohledu sókratovské legendy – poněkud nefilozofické řešení tíživé situace. Legenda zdůraznila jiný, vznešenější důvod Sokratovy smrti, který je vhodnější

100 FISCHER, Josef Ludvík. *Hovory a zpovědi*. Praha 1922.

101 FISCHER, Josef Ludvík. *Případ Sokrates*. Praha: Lidové noviny 1994, s. 35.

102 Vzpomeňme nezaopatřených dětí Mihajlo Rostohara i v jeho pokročilém věku.

103 FISCHER, Josef Ludvík. *Případ Sokrates*. Praha: Lidové noviny 1994, s. 34–35.

k vzývání filozofovy osoby. Součástí sókratovské legendy je však i Xantipa. Vztah Xantipy a Sókrata slouží německému filozofovi Peteru Sloterdijkovi k úvaze, která naznačuje, že právě tato legenda o vztahu nerovného páru a „filozofova manželského pekla“¹⁰⁴ by mohla mít kynický smysl, který může pomoci odhalit příčinu filozofického a později klerikálního celibátu v naší civilizaci. Sloterdijk uvažuje o tom, jak je možné, že se Sókratés nedokázal dohodnout se zpravidla ne příliš dobře naloženou Xantipou? „*Velký pomocník při hledání pravdy očividně nebyl ve stavu ventilovat zlost vlastní ženy a pomoci jí nalézt jazyk, kterým by mohla vyjádřit příčiny a oprávnění svého chování.*“¹⁰⁵ Pro Sloterdijka je to selhání moudrého filozofa, který její jednání pouze snáší. To by znamenalo, že některým problémům spojeným s nerudnou Xantipou odepírá právo či nárok, aby se staly problémem, který by dokázal vyřešit a pochopit (natož s pomocí ověřené babické metody). Situace mudrce a nenaložené Xantipy nepostoupí v jejich soužití na další úroveň řešení problému. Mudrc ji pouze snáší. Sloterdijk toto moudré snášení považuje za duchovní skandál a zneužití moudrosti ve prospěch zaslepenosti. Zaslepenost moudrosti, která si nechce nechat nabourat monopol vlastních myšlenek vpádem reality zcela odlišné zkušenosti, kterou představuje jednání nevrle Xantipy. Historika o Xantipě a Sókratovi, bez ohledu na její pravdivost, má pro Sloterdijka podobu kynického odhalení. Prozrazuje „*skutečnou příčinu filozoficko-klerikálního celibátu naší civilizace. Jistý dominantní druh idealismu, filozofie a velkých teorií je možný pouze tehdy, když se bude systematicky vyhýbat určitému druhu „odlišných“ zkušeností.*“¹⁰⁶ Zkušenosti, s níž nedokáže být hotov ani filozof Sókratova formátu, či s níž dokáže alespoň účinně zacházet ku spokojenosti obou stran. Životní peripetie tohoto slavného páru jsou však pouze předehrou k velkému finále. V něm můžeme předložit jinou verzi nezvládnutého partnerského vztahu z opačné strany časové osy dějin filozofie a týká se francouzského filozofa Louise Althussera (1918–1990) a jeho ženy Helène. Althusser byl v jednom období svého života spjat s ideologií francouzské komunistické strany, stejně tak jeho žena. Později ideje a ideologii komunismu a socialismu opustil. Ve své intelektuální biografii *Budoucnost je dlouhá: fakta to vyjadřuje bez příkras: „Nevím, zda lidský rod kdy pozná komunismus, ten Marxův eschatologický výhled. V každém případě vím, že socialismus, onen vynucený přechod, o němž mluvil Marx, je „na hovno“, jak jsem to prohlašoval roku 1978 v Itálii a ve Španělsku před posluchačstvem vyvedeným z míry prudkostí mé řeči.*“¹⁰⁷ Helène u tohoto intelektuálního a politického směřování setrvala. Něco, co bylo po jistou dobu jeho součástí (ideje komunismu), Althusser vytěsnil, utlumil, zadusil a opustil. Jeho filozofická kompetence a erudice přestala být kompatibilní s loajalitou a věrností vůči komunistické straně. „*Ve své věrnosti k pravdě a ke komunistické straně už ani Althusser nebyl schopný zůstat Althusserem.*“¹⁰⁸ Helène však svojí přítomností stále ztělesňovala a připomínala tento typ již nežádoucí ortodoxie a věrnosti. Výsledek tohoto napětí: 16. listopadu 1980 Althusser svoji manželku Helène zardousil. Popisem tohoto činu začíná zmíněná Althusserova intelektuální biografie.¹⁰⁹ Nekanonickou a psychoanalyticky laděnou interpretaci tohoto činu předložil Sloterdijk, když jej anekdoticky vyložil jako čin provedený v zoufalém stavu, „*v němž člověk už neví, kde končí jeho já a kde začíná někdo druhý – kde splývají hranice mezi sebezpečením a slepým ničením.*“¹¹⁰ Interpretuje tento čin jako sebevraždu dogmatického filozofa, kvůli kterému se nedogmatický filozof nemohl v osobě Althussera dostat ke slovu. Jako zardoušení falešné identity prostřednictvím zločinu na vlastní ženě, která mu tuto ortodoxii, tuto část jeho osobnosti, s níž se rozešel, neustále připomínala. „*Podobně jako*

104 SLOTERDIJK, Peter. *Kritika cynického rozumu*. Bratislava: Kalligram 2013, s. 342.

105 Tamtéž, s. 342.

106 Tamtéž, s. 342.

107 ALTHUSSER, Louis. *Budoucnost je dlouhá: fakta*. Praha: Karolinum 2001, s. 216.

108 SLOTERDIJK, Peter. *Kritika cynického rozumu*. Bratislava: Kalligram 2013, s. 142.

109 ALTHUSSER, Louis. *Budoucnost je dlouhá: fakta*. Praha: Karolinum 2001, s. 20–21.

110 SLOTERDIJK, Peter. *Kritika cynického rozumu*. Bratislava: Kalligram 2013, s. 142.

psychologie zná sebevrahy, kteří jsou v podstatě vrahy někoho jiného, existují i vrazi, kteří jsou v podstatě sebevrahy, jestliže v druhých ničí sami sebe.“¹¹¹ A Sókratés mohl být šířán podobným problémem jako Althusser. S tím rozdílem, že problém měl u něj nikoli ideologickou povahu, ale byl mnohem více teoretický a s ohledem na Sókratovu filozofickou pozici o to více zdrcující. Týkal se moudrosti, která nestačí na jiný typ intelektu, konceptu života, který by dokázal harmonizovat život dvou lidí nebo jej učinit takovým, aby nemusel být pouze snášen, ale prožíván nekonfrontačně či snad dokonce šťastně. S tím rozdílem, že Althusser by za okolností, které napadly Sloterdijka, zardousil s Helène část sebe a Sókratés by svými ústy přijal bolehav určený v jeho představě Xantipě (a snad i Myrto). Při tom by za daných starověkých okolností po tomto činu nezůstal ani stín pochybnosti o pravé pohnutce, která se stala nedílnou součástí sókratovské legendy. Althusser byl po činu umístěn na nějakou dobu do ústavu pro choromyslné, odkud byl později propuštěn. Sókratův pozemský život skončil a pokračoval v sókratovské legendě.

Na rozdíl od Fischera se domnívám, že zkoumání vlivu manželství na filozofa určité poznatky přinášet může. Převedeno do obecnější roviny: reflexe činnosti filozofů začíná na počátku dějin filozofie právě reflexí činnosti muže filozofa ženou nefilozofkou (a nemusí to být pouze Xantypa). A z této reflexe vzejde v průběhu dějin permanentní sebereflexe filozofie, jejíž představitelé dokáží vysvětlit důvody výsměchu i jako výjimečné benefity a schopnosti filozofie při reflexi světa. Německý filozof Hans Blumenberg (1920–1996) věnoval reflexi výsměchu filozofii (obecně teoretickému životu) knihu *Das Lachen der Thräkerin* (1987). Víme, že na počátku dějin filozofie reflektuje žena (v nejrůznějších variacích v dějinách neznámá žena,¹¹² stará žena nebo služka či děvečka různých národností) zdánlivě neužitečnou Thaletovu činnost, jakou je upírání zraku k obloze. Pohled upřený k obloze vede k pádu a v některých verzích i k pádu se smrtelnými následky. Blumenberg ve variacích na tuto epizodu z dějin filozofie zdůraznil klíčovou roli výsměchu, pocházejícího původně od ženy. Výsměch ženy donutil filozofy k takové reflexi a ospravedlnění své činnosti, která ukazuje, proč je filozofie specifickým typem vědění. Vysvětluje, proč nelze pohrdat teoretikem, který má pohled upřený k nebi. V dějinách filozofie nemusí hrát podstatnou roli při sebereflexi pouze thrácká služka. Německý filozof Odo Marquard uvažoval o variaci této epizody, v níž by na konci anekdoty upadnuvší Thales dal za pravdu smějící se služce. Takovou situaci by bylo možné popsat jako moment náhlého porozumění a rozumění problému. Thales by tak byl filozof, který se kompetentně směje sám sobě. Reprezentoval by čistou teorii, která se může po vančurovsku smát sama sobě. Snad proto podnítl figura thrácké služky i Marquarda k domněnce, podle níž dějiny filozofie stále čekají na své doplnění z pohledu manželek (mohli bychom dodat i spolupracovnic, přítelkyň, dcer, maminek a babiček) filozofů, které by popisovaly jejich vztah k filozofii jejich mužů.¹¹³ Získali bychom tím další variaci na pokračování dějin recepce anekdoty o thrácké služce (obecně o reflexi teorie).¹¹⁴

111 Tamtéž, s. 143.

112 V Ezopově bajce není uveden ani Thales, ani služka, vystupující osoby jsou anonymní.

113 Nepublikovaný text s názvem *Einleitungsreferat für die Diskussion der Vorlage Blumenberg* byl součástí agendy k přípravě setkání skupiny *Poetik und Hermeneutik* k tématu *Das Komische*. Marquardův text se nachází v jeho pozůstalosti umístěné v DLA Marbach, A: Marquard Nachlass, Kasten 17, Mape 3, Vorträge und Aufsätze, Poetik und Hermeneutik, jedná se o 9 stran strojopisu.

114 Malou část těchto stále neúplných dějin začal psát Konrad Paul Liessmann v knize s dvojnásobným názvem *Filozofové a jejich problémy (Die großen Philosophen und ihre Probleme. Vorlesungen zur Einführung in die Philosophie, 1998)*, která líčí právě peripetie vztahů filozofů a jejich ženských protějšků.

Josef Tvrđý – průvodce filozofií a bytí k smrti

Malé knihovny, antikvární a archivní preludium

Při hledání přehledných, obsáhlých a srozumitelně psaných dějin filozofie jsem na začátku studia filozofie v polovině 80. let nevyhnutelně narazil v knihovně FF MU na Tvrďého *Průvodce dějinami evropské filozofie* (1. vydání 1932). Druhé vydání z roku 1947 obsahuje předmluvu Blahoslava Zbořila, v níž provádí čtenáře Tvrďého životem a dílem, základní filozofickou orientací, vlivy a oblastmi činnosti. O něco později jsem v regálech dnes již neexistujícího antikvariátu v Brně na ulici Česká vylovil a za 3 Kč zakoupil Tvrďého *Vybrané kapitoly z filozofie*, které vyšly v edici Sběrka přednášek vysokých škol v roce 1947. Šlo o tehdejší analogii vysokoškolských skript, která vydávalo učitelské nakladatelství Komenium. Tři kapitoly v těchto skriptech byly součástí obsáhlejšího úvodu do systematické filozofie, který vyšel poprvé roku 1926 pod názvem *Úvod do filozofie* a v roce 1947 vyšlo jeho přepracované a rozšířené 3. vydání (s předmluvou Jana Patočky). Jako student jsem tehdy nemohl tušit, že o několik desítek let později budu psát kapitolu o Tvrďém, jako o jednom z vedoucích Filozofického semináře, a že při tom najdu v archivu MU tenký sešit s vytištěným nápisem *Písanka na písmo německé* a s Tvrďého krasopisně nadepsaným názvem *Úvod do filozofie*. Do tohoto sešitu si Tvrđý psal rukou poznámky k zamýšlenému *Úvodu do filozofie*. Jedná se o výpisky z prostudovaných knih k tématu filozofie společnosti, filozofie dějin a přírodní filozofie. Na stránce věnované výpiskům z filozofie dějin si Tvrđý pečlivě poznamenal odkaz na článek s názvem *Zur erkenntnistheoretischen Grundlegung der Geschichte* od autora jménem Samuel Atlas (filozof a talmudista, žil v letech 1899–1977), který vyšel ve filozofickém oddíle časopisu *Archiv für systematischen Philosophie und Soziologie* v roce 1928, XXXI Bd. H 3–4, str. 165–233, jak si Tvrđý pečlivě zaznačil.¹¹⁵ Atlasova obsáhlá studie byla Tvrďým hodnocena následně: „novokantovec marburského směru podává tu pěkně celý rozbor problému.“ Zřejmě pro vyvážení si Tvrđý zapsal poznámku o filozofovi dějin Alexandru Xenopolovi, který reprezentoval pro změnu filozofii dějin typu Windelbanda a Rickerta. Jednalo se o rumunského filozofa, historika, ekonoma, sociologa Alexandru Dimitrie Xenopola (1847–1920), který se zabýval základními metodologickými otázkami filozofie dějin. V oblasti filozofie dějin se stal známým díky spisům *Principes fondamentaux de l'histoire* (Paris 1899), *La théorie de l'histoire* (Paris 1908) či *Psychologie et Histoire* z roku 1901. Tvrđý narazil dle poznámky na jeho jméno v tomtéž čísle uvedeného časopisu, v článku dalšího rumunského autora Vasile Gherasima s názvem *Von den Grundlagen der rumänischen Philosophie*. Lze jen poznamenat, že Tvrďého rozhled po příslušné a velmi různorodé literatuře k jednotlivým filozofickým oborům i po samotných filozofických tématech byl obdivuhodný. Z dnešního pohledu už jen tím, že věnoval pozornost i filozofům a filozofickým tradicím, které jsou v Evropě unifikující nadvládou anglicky psaných textů zcela neprávem odsouvány na periferii. Zmíněný německý časopis věnoval ve Tvrďým prostudovaném ročníku pozornost i filozofii a sociologii polské a rumunské. Šíře Tvrďého odborných zájmů je dobře patrná již jen z výběru témat reprezentovaných jeho hlavními spisy. Věnoval pozornost filozofii náboženství (*Filozofie náboženství*, 1921), logice (*Logika* 1923; *Teorie pravdy*, 1929; *Logika*, 1937), Humovi (*Problém*

115 Díky digitalizaci je text dostupný na adrese: https://www.digizeitschriften.de/dms/img/?PID=PPN827942443_0031%7CLOG_0029. Otázkou je, jak a kde se k němu tehdy dostal Josef Tvrđý. Časopis vycházel v Berlíně.

skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v dějinách filosofie, 1925), současné filozofii (Moderní proudy ve filosofii, 1925; Nová filosofie. Analýza dnešní filosofické situace, 1932), dějinám filozofie (Vývoj filosofického myšlení evropského, 1923; Průvodce dějinami evropského myšlení, 1932, 2. vydání 1947). K tomu přidejme časopisecké studie s tématy od habánské keramiky přes filozofii dějin, učení o temperamtech po Masaryka, recenze a popularizační články a přednášky.¹¹⁶

Úvodní kapitulu pozdějšího studijního výtahu z Úvodu s názvem *Co jest filosofie* opatřil Tvrdý krátce komentovaným vybraným soupisem doporučené literatury v jazyce českém, anglickém a francouzském, která dle jeho mínění mohla posloužit vysokoškolským studentům jako úvod do filozofie. Z české literatury uvádějící do filozofie jmenuje na prvním místě Masaryka a jeho *Základové konkrétné logiky* z roku 1885. Tvrdého *Vybrané kapitoly* zde zmiňují proto, že v tomto před lety nahodile získaném textu nalezneme v onom komentovaném seznamu literatury ukryt odkaz na spisy hned dvou vedoucích katedry, či tehdy ještě spíše Filozofického semináře. Nejprve na J. L. Fischeru *Filosofie, její podstata a problémy* z roku 1923. Jeho úvod Tvrdý sice uvádí, ale pro účely prvního vstupu do filozofie považuje Fischerův text za příliš osobní a s výhradou, že nepředstavuje filozofii v celém jejím rozsahu. O nic lépe nedopadne v jeho pohledu ani Hoppeho text *Úvod do intuitivní a kontemplativní filosofie* z roku 1929, jehož omezení spočívá dle Tvrdého v tom, že je úvodem pouze do iracionální filozofie autora.

Praha, Brno, Bratislava

Josef Tvrdý (1877–1942) byl vedoucím filozofického semináře velmi krátkou dobu, od roku 1938 do roku 1939, v němž byly uzavřeny české vysoké školy. Na vedení semináře se spolupodílel s J. L. Fischerem. Doktorát získal Tvrdý na FF UK v Praze v roce 1920, v roce 1922 pak venia docendi na FF nově zřízené brněnské univerzity. Habilitoval se v oboru systematická filozofie u Otakara Zicha a od zimního semestru 1922 začal na Filozofickém semináři přednášet. Návrhy na jmenování Tvrdého mimořádným profesorem, které podali v roce 1924 a posléze v roce 1925 Inocenc Arnošt Bláha a Otokar Chlup, byly zamítnuty. Je pochopitelné, že Tvrdý následně přijal profesuru na FF KU v Bratislavě. Do Bratislavy dojížděl z Brna od zimního semestru 1926 do roku 1939. Přednášel filozofii a psychologii a v roce 1927 se stal v Bratislavě mimořádným profesorem. V letech 1932–1933 zde zastával rovněž funkci děkana filozofické fakulty. Od roku 1931 byl Tvrdý ředitelem Státní pedagogické akademie v Brně (sídlila Na poříčí 5) a jeho působení zde bylo spjato s přednáškami o filozofii. V tomto období se aktivně účastnil mezinárodních filozofických kongresů, o nichž bude zmínka dále v textu. Působení Josefa Tvrdého na Slovensku a reflexi jeho pedagogického působení vystihuje mimoděk podtitul knihy Pavla Brosze *Svetový a životný názor Josefa Tvrdého. Rozbor a úvod do filozofie univ. prof. J. Tvrdého, vychovávateľa mladej slovenskej generácie* (Bratislava 1938). Nepříjemnou politickou situaci a nástup národovců na Slovensku v roce 1938 dokumentují Tvrdého zápisky a v archivu dochovaný dopis jeho posluchačů, který vznikl zřejmě v reakci na výpady vůči českým učitelům ze strany hlinkovských národnostních radikálů v období těsně před druhou světovou válkou. Mezi nejruznějšími nadávkami a výhrůžkami ze strany radikálních národovců vůči českým akademikům působícím v Bratislavě padlo v případě Tvrdého rovněž označení „slobodomurár“, tedy svobodný zednář, které bylo národovci používáno v hanlivém významu. Současně je v archivu uchován dopis posluchačů jeho přednášek a seminářů na FF KU v Bratislavě. Podepsaní dosvědčují, že prof. Tvrdý:

116 Komplexní monografii věnovanou životu a dílu Josefa Tvrdého napsal Jiří Gabriel: GABRIEL, Jiří. *Filosofie Josefa Tvrdého. K dějinám české filozofie mezi dvěma světovými válkami*. Brno: UJEP 1982. Gabriel rovněž připravil k vydání Tvrdého *Zápisky k životopisu*, které vydala jako malou brožuru Masarykova univerzita v roce 2002. Vybrané texty jsou z Tvrdého zápisků, které mapují jeho život od dětských let do roku 1938 a jsou uloženy v AMU, B 67.

[...] choval sa k nám objektivne, ani počas prednášok ani pri seminárnych debatách neútočil na naše náboženské a iné presvedčenie. Naopak tešil sa rôznosti názorov poslucháčov a sám často k väčšej zaujímavosti a živosti debát prispieval svojším stanoviskom k otázkam filozofickým alebo iným. Svoje vnútorné presvedčenie nikomu násilne nevnucoval, v čom práve si budeme vždy cenit vysoko jeho pedagogických schopností osvedčeného vychovávateľa a budeme si naňho s vďačnosťou spomínať. V Bratislave 25. listopadu 1938.¹¹⁷

Podepsáno vlastnoručně 10 posluchačů. Z Bratislavy musel Tvrdý na konci roku 1938 odejít a tehdejšíím vedoucím semináře J. L. Fischerem byl pověřen spoluřízením Filozofického semináře na FF MU. Do té doby přednášel v Brně od roku 1922 až do roku 1938 jen dvě hodiny týdně, v některých semestrech v polovině 30. let vůbec. Mezi prvními povinnostmi, které s touto funkcí převzal, byla péče a odpovědnost za knihovnu (dokládá to stvrzení oficiálního převzetí knihovny semináře z 9. listopadu 1939). Protokol z revize knihovny, datovaný 16. června 1939,¹¹⁸ přitáhl pozornost dvěma věcmi. Na protokolu je krom Tvrdeho podpisu uveden podpis knihovnice a podpis tehdejšího posluchače filozofie Josefa Macháčka, později dalšího z řady vedoucích katedry. Protokol uvádí, které knihy již chyběly dříve, o které tedy měl někdo takový zájem, že si je přivlastnil. Jsou mezi nimi: Emile Bréhier *Histoire de la philosophie* (s jejím autorem se Tvrdý setkal na kongresu v Paříži) nebo Whiteheadova kniha *Adventures of Ideas*. A také knihy, které se ztratily v době od poslední revize v roce 1937: Viktor Dave *Michail Bakunin* a Karel Marx nebo Georg Simmel *Hauptprobleme der Philosophie*. Poznamenejme k tomu tolik, že jejich noví vlastníci měli vytříbený filozofický vkus.

Jako vedoucí semináře a řádný profesor zde však mohl působit bohužel jen krátce, do uzavření českých vysokých škol v roce 1939. Josef Tvrdý pokračoval v plánování a rozvrhu intenzivní badatelské činnosti, jak dosvědčuje i rukou psaný dopis se žádostí i zprávou o badatelské činnosti filozofického a sociologického semináře z 10. ledna 1940:

Vedle školského úkolu jest nesmírně důležitým národním úkolem profesorů a docentů filosofie a sociologie rozmnožovati dosti chudou neúplnou literaturu českou literaturou svého oboru a vyplňovati dosud v ní existující četné mezery a to jak monografiemi tak i díly přehlednými a celkovými. Tak např. nakladatelství „Melantrich“, které podniká velké vydání dějin filosofie, pověřilo ředitele filozofického semináře prof. dra Josefa Tvrdeho sepsáním dějin filosofie od renaissance až po Kanta (incl.). Tomuto úkolu nemůže však autor vyhověti bez možnosti používati knihovny universitní a knihoven semináře filozofického a sociologického, které se ve výběru knih navzájem doplňují. Aby ovšem mohl jmenovaný ředitel používati obou knihoven, nutně potřebuje k tomu vědeckých sil a asistenta, dále sluhy seminárního a ředitelny semináře, neboť nelze knihy jen odnáseti domů, nýbrž celá řada knih jest potřebná jen k nahlédnutí, což lze provésti jen v blízkosti knihovny. To však není jediným úkolem semináře filozofického, jest tu ještě celá řada jiných úkolů jako sepsání noetiky, filosofie dějin, filosofie hodnot, obecné sociologie a různých monografií [pod řádky s uvedenými filozofickými disciplínami jsou tužkou uvedena jména prof. B. Zbořil a prof. E. Chalupný] z oboru filosofie a sociologie. Těmito nezbytnými úkoly jest badatelská činnost seminářů filozofického a sociologického i za dnešního uzavření university zdůvodněna a zpřístupnění místnosti semináře filozofického a sociologického profesorům, asistentům, vědeckým silám a sluhovi jest žádoucí. Prof. Dr. Josef Tvrdý, ředitel semináře filozofického a sociologického.¹¹⁹

117 AMU, B 67, kart. 1, i. č. 18, 1926–1940.

118 AMU, A 2, D I, kart. 62.

119 AMU, B 67, kart. 2.

Josef Tvrdý v první světové válce

Studia na vysoké škole ukončil Josef Tvrdý v roce 1901. Z dob jeho studia je v archivu uchováno seminární vysvědčení od klasického filologa profesora Josefa Krále, překladatele z řečtiny a latiny. Král je 14. března úhledným rukopisem vystavil Tvrdému, tehdejšímu řádnému posluchači filozofické fakulty c. k. české univerzity Karlovo-Ferdinandovy v 5. semestru, a potvrdil, že se posluchač účastnil řeckého semináře, „účastnil se cvičení velmi pilně, podal zdařilou práci seminární „O Platonově Ionu“ a osvědčil vůbec prospěch výborný“. Hned po ukončení studia začal vyučovat na gymnáziu ve Vyškově. Ve Vyškově se plně zapojil do všemožných činností a jedním z výsledků jeho aktivit byla úvodní studie *Keramika na Vyškovsku*, otištěná v *Katalogu Výstavy Vyškovské keramiky* (Vyškov 1911). Katalog je ukončen seznamem osob, které k výstavě přispěly ze svých sbírek. Josef Tvrdý je zmíněn rovněž jako přispěvatel k výstavě. Vedle notáře, advokátů, učitelů, hostinského hostince na „Obůrce“ v Těchově, chotě majitele továrny mýdel a sody ve Vyškově, Národopisného muzea v Praze, lékaře či faráře se mezi přispěvateli zvláště vyjímá libozvučné jméno rolníka Vavřína Trávěnce z nedaleké Lulče, odkud pocházela Tvrděho milovaná choť Milada. Tvrdý o keramice publikoval i v zahraničí. Text *Die Anfänge der Habaner-Keramik in Mähren* vyšel ve Vídni 1913.¹²⁰ O působení Tvrděho ve Vyškově svědčí rovněž půvabný dopis, který dostal k 60. narozeninám od členek Sdružení pokrokových žen Vlasta ve Vyškově (datován 26. října 1937):

Vážený pane doktore! Vaše životní jubileum připadlo na dobu, kdy všechna naše mysl byla zastřešena velikým smutkem nad skonem prezidenta – Osvoboditele. Tato příčina jest jistě dostatečnou omluvou, že jsme Vám v den vašich 60. narozenin nevyslovily své srdečné blahopřání a projev hluboké úcty. V historii Sdružení pokrokových žen „Vlasta“ ve Vyškově bude vaše jméno, slavný pane doktore, zapsáno vždy zlatým písmem. Bylo to v době, kdy náš spolek nastupoval na nové cesty tehdejšího pokrokového hnutí žen a my ve Vás našly vzácného příznivce a hlasatele tehdejších moderních zásad v duchu Masarykově. Vzpomínáme na Vaše jedinečně krásné přednášky z různých oborů, zvláště pak na čtyřvečerní cyklus „Psychologie citů“ r. 1907; také Vaše přednáška v lednu 1911 „Moderní názor na mravnost ženy“ patří k nejvýznamnějším vyškovským kulturním podnikům vůbec. Děkujeme Vám při příležitosti Vašeho životního jubilea za Vaši významnou spolupráci a přejeme Vám do dalších let mnoho zdraví a všeho nejlepšího. S projevem hluboké úcty za [*razítko VLASTA – sdružení pokrokových žen ve Vyškově*] Fr. Palečková jednatelka, Miroslava Dorazilová předsedkyně.¹²¹

Josef Tvrdý si toto blahopřání pečlivě uložil. Nám dosvědčuje význam veřejně vzdělávacího působení filozofa (dnes bychom to nazvali osobní regionální popularizací filozofie), které může mít pro členy místní komunity význam a dlouhodobý ohlas.

V roce 1914 byl Tvrdý přeložen do Brna na II. České státní gymnázium na Starém Brně, ale hned téhož roku místo výuky narukoval na vojnu. V letech 1914–1918 sloužil jako důstojník zdravotní služby u těžkého dělostřelectva. Dokončoval-li v průběhu první světové války na frontě Wittgenstein svůj *Tractatus Logico-Philosophicus*, pak Tvrdý četl na frontě filozofické spisy. Ve vzpomínkách zmiňuje četbu anglických filozofů, hlavně Berkeleyho, Huma, dále pragmatickou filozofii. Dle jeho slov mu četba Kantovy *Kritiky čistého rozumu* skýtala větší útěchu a odstínění nepřívznivé situace než bible.¹²² Zmínky o četbě a roli filozofie v průběhu války nalezneme rozestry v rukopise jeho vzpomínek a v dopisech manželce Miladě z let 1914–1918. Vybírám z nich tyto zmínky.

120 VI. Heft des XVIII. Jahrganges der Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Wien 1913.

121 AMU, B 67, kart. 2, i. č. 77.

122 TVRDÝ, Josef. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. 2. vydání, Brno 1947, s. 8.

13. 1.1915: Jedu odsud naprosto s klidem a myslím, že toho klidu dodala mi filosofie. Osvědčuje se jako věda užitečná v nebezpečnosti, abych v něm stál klidně a pevně. Pevně věřím, že se vrátím zdrav, že zase bude dobře a že se opět dočkáme šťastnějších dnů, jichž si budeme ještě více vážit než dosud.

8. 2. 1915: Představ si, že v této zapadlé vesnici jsem se setkal se svým starým známým – Schopenhauerem. Měl ho lékař u druhého praporu a musel mi ho hned půjčit. Dovedeš si představit, co to pro mě znamená!

14. 2. 1915: Před odchodem do zákopů dostal jsem najednou několik Tvých dopisů a balíčků – šťastné znamení pro zákopy. Pročítám Dějiny filosofie a doufám, že i v zákopech najdu čas k četbě.

16. 2. 1915: Srdečný pozdrav ze zákopů: Není zde zlý život, jak si představuješ. Nebýt bláta, dnešním deštěm ještě rozmočeného, bylo by to dosti dobré. Mám noční službu a tedy ti píši. To víš, že první moje myšlenky patří vždy Tobě. Potom si budu čísti v dějinách filosofie.

28. 2. 1915: Dostal jsem novou zásilku Kanta. Jsem stále klidný, ba klidnější, než když jsem přišel sem. Tehdy jsem neznal nic, nyní jsem poznal vše – prudký boj, granáty, šrapnely, již mě nic nepřekvapí a doufám, že i nadále se mi nic nestane, že se vrátím a že nastanou zase „zlaté časy“.

8. 3. 1915: Jsem dosud v zákopech zdrav a čilý. Večer čekalo mne překvapení: sedím, čtu Kanta – otevrou se dveře, jakýsi voutsáč vstoupí do dveří a volá „nazdar“. Byl to Šorm. Ležíme v zákopové linii nedaleko od sebe. Vyvázl zdrav, třeba se jeho setnina měla hůře, než my. Jinak tu není nic nového, leda že stále vzpomínám na Tebe...

15. 1. 1916: Boje u nás trochu utichly, takže nemám tolik práce. Vedeme jednotvárný život, někteří si jej všelijak oslazují, já se raději věnuji filosofii.

9. 2. 1916: Počasí je ošklivé, seděl jsem doma v pokoji, přemýšlel. Jaksi mi zase jdou myšlenky a mám velkou radost, že se nezanedbávám, pořád píši. Důkladně studuji Kanta, od něhož vychází celá dnešní filosofie, a denně čtu také Høffdinga. [*Harald Høffding (1843–1931) byl dánský filozof, jehož dvoudílné Geschichte der neueren Philosophie. Eine Darstellung der Geschichte der Philosophie von dem Ende der Renaissance bis zu unseren Tagen z roku 1894/1895 byly tehdy hojně vydávány a čteny. V českém překladu vyšly v roce 1926. Tvrdý měl v knihovně všechny jeho knihy vydané v německém jazyce.*]

14. 1. 1918: Dnes v neděli připadla na mě služba; jiní důstojníci nemají nedělní službu rádi, ale já ji vítám, protože si mohu nerušeně číst. Přítel objednal pro mě Platona, těším se na četbu.

16. 3. 1918: V knihovně mého domácího (profesora) jsem našel Schillera. Dočetl jsem Valdštýna, čtu Johanku z Arku, zabral jsem se do jeho filosofických spisů, vytvořených pod silným vlivem Kantovým. Schiller mě velice zajímá, ještě lépe ho poznávám z filozofické stránky. V Briefe über Erziehung der Menschheit jeví se mi hlubokým myslitelem, ale teprve teď ho dovedu dobře ocenit. Høffding často naň odkazuje.

19. 9. 1918 [*píše Tvrdý z Rumunska:*] „Hodně čtu filozofická díla, prostudoval jsem zvláště anglické filosofy, hlavně Berkeleyho, Huma a pragmatiky. V knihkupectví si stále kupuji nové knihy.“¹²³

123 Dopisy jsou uloženy v AMU, B 67. Některé jsou přetištěny in: TVRDÝ, Josef. *Zápisky k životopisu*. Brno: Masarykova univerzita 2002, v části Dopisy z vojny manželce Miladě 1914–1918, s. 63, 64, 65, 71, 72, 77–78.

Z válečného období se dochoval lístek vojenské poštovní, který mu adresovali septimáni vyškovského gymnázia: „*Pane profesore Jos. Tvrďý, vraťte se čilý a zdráv. Vaše jméno je hluboko v naší duši vryto! Za celou septimu vyškovského gymnasia Boleslav [snad] Svoboda.* [Text pak pokračuje] *Pane professore, mluvil jsem s panem Pavlečkou s vaším pěšákem. Tento zkrácený Váš podpis [podpis je napodoben vlevo nahoře a od něj vede šipka do textu] si dobře všichni pamatujeme a přáli bychom si vždycky takového p. profesora míti. Zvláštní náhoda mně nutí, abych Vám dovolil si co nejuctivější poručení zaslati. Těžko, velmi těžko na Vás budeme zapomínati.*“¹²⁴ Tento lístek plně koresponduje se Zbořilovou poznámkou z předmluvy k *Průvodci dějinami evropské filozofie*: „*Jako středoškolský učitel otvíral žactvu široké obzory, poučuje ho o filosofii, ethice, politice, literatuře, a to i v hodinách latiny, řečtiny nebo francouzštiny, jíž jako nepovinnému předmětu r. 1919 vyučoval. Svým žákům byl nejen vzorným učitelem, ale i rádcem v životních nesnázích, půjčoval jim knihy a podporoval je i hmotně, bylo-li toho potřeba.*“¹²⁵

Zkušenosti a vzpomínky z první světové války se přirozenou cestou ocitly v Tvrďého textech. Na jednom z nich, věnovaném humanitě, pracoval ještě těsně před svým zatčením gestapem v prosinci 1941. Následující ukázka z tohoto textu, z části *Přirozený základ humanitního hodnocení*, je filozofickým zpracováním zkušenosti a zážitků z první světové války, které se staly součástí jeho analýzy problémů humanity a jejích základů. Současně si lze uvědomit, že v době, kdy Tvrďý pracuje na tomto textu, mu zbývají jen měsíce do doby, kdy se sám ocitne v situaci, která bude mít nezadržitelně tragické vyústění, které kontrastuje střet svobodomyšlného myšlení s násilím.

Malé děti, mající větší instinktivní porozumění pro zvířata než dospělí, dovedou cítit soustrast se zvířaty, a to i na újmu lidí, jako ona malá dívka, o níž se zmiňuje J. M. Guyau: Děvčátku ukázali velký barevný obraz, představující, jak se v aréně lvi a tygři sytí krví křesťanských mučedníků; jeden tygr v kleci pohlíží na scénu se žalostným výrazem. „Nelituješ nešťastné mučedníky?“, tázali se dívky. „A co ten ubohý tygr,“ odpověděla, „který křesťany jíst nemůže?“ Soustrast jde cestou, která je člověku nejbližší k jeho tendencím. U dítěte je to snaha po potravě, a proto cítí soustrast se zvířetem. Soustrast bývá spojena se sympatií, a jako soustrast propuká u nás sympatie bez našeho přičinění.

11. Ovšem soustrast a sympatie nejsou stejně mezi lidmi rozšířeny. Záleží mnoho na temperamentu¹²⁶ člověka. Jsou lidé cítící snadno soustrast a sympatii, a na druhé straně jsou lidé takřka bezcitní a mající velmi nepatrný okruh sympatií. Nicméně stavy přirozeného nedostatku soucitu, nebo dokonce sadismu spojeného s radostí z týrání lidí či zvířat, jsou v soukromém životě přece jen výjimkou, zřejmou abnormalitou. Rozšířenější a mnohem nebezpečnější stává se nedostatek těchto citů tím, že se tyto stavy mohou za určitých okolností stát hromadnými epidemiemi, např. ve válce, v davových hnutích. Lidé se pak až s radostí dívají na týrání a mučení lidí, a nejen to, s radostí se na takových činech účastní. V první světové válce mi vyprávěl důstojník, s nímž jsem krátkou dobu bydlel, jak jednou dostal rozkaz, aby dal pobít dvacet zajatců, poněvadž jeho vojenský útvar musel rychle ustoupit a neměl (prý) pro zajatce stráž. Zároveň bylo v rozkazu podotčeno, že se má šetřit střelivem, že se zajatci mají pobít bodáky, případně noži, které vojíní nosili v holínkách. Důstojník cítil, že se každý z vojáků, byť citově válkou otupených, k tomuto úkolu nehodí, a proto vybral jen ty, kteří se sami přihlásili. K jeho velkému překvapení našlo se deset vojáků, kteří pak přistoupili ke svému úkolu s veselou myslí a žertováním. A stejně bez známky nejmenšího soucitu své dílo

124 AMU, B 67, kart. 2, i. č. 74.

125 TVRĎÝ, Josef. *Průvodce dějinami evropského myšlení*. 2. vydání, Brno 1947, s. 9.

126 Tvrďého téma temperamentu zaujalo již na počátku filozofické dráhy a věnoval mu pozornost. V roce 1909 vyšel v České myslí jeho text *O temperamentech* (s. 166–175), v roce 1924 tamtéž obsáhla studie *Kantův temperament* (s. 341–390).

provedli. Důstojník, který několik dní nemohl spát vzpomíná na odpornou scénu („kdyby to bylo v bitvě, nelituji nikoho, ale zabíjet bezbranné plačící lidi!“), s hrůzou pozoroval, jak se tito lidé hned po činu s chutí pustili do svého oběda. [...]

12. Avšak i za takových okolností objevuje se náhle soucit, a to i tehdy, když např. ve válce velení nezáleží ani na zachování mezinárodních práv, pravidel a zvyklostí válečných, jen aby se dosáhlo co nejdříve žádoucího cíle. Tu se často obyčejní lidé, vedení i ve válce soustrastí, dovedou postavit na odpor krutým rozkazům porušujícím mezinárodní zvyky. Vzpomínám si na takový případ z rakousko německé ofenzívy na Dunajci v Haliči v květnu 1915. Byl jsem při vydávání rozkazu k ústupu. Nevím již, který rakouský generál rozkázal, aby přední stráž nepřítele byly v tichosti bodáky pobity, bez braní zajatců. Za nějakou dobu jsme však spatřili, jak pontonové čluny plují se zajatci k našemu břehu. Když se generál osopil na staršího domobrance, který zajatce přivedl, voják prostě odpověděl: „Das sind doch Menschen, es ist kein Vieh.“

13. Omezujeme-li se na podání přirozeného faktu při soustrasti, nechceme popírat jeho metafyzický dosah, který znamenitě vyjádřili Schopenhauer, Dostojevskij, Bergson a další. Je pochopitelné, že při tomto citu máme co činit s hloubkami duše lidské, které se těžko dají vyměřit. Tento cit může totiž ve společenském znásobení vést k největší obětavosti, i k obětování vlastního života, a to i u lidí jinak dosti sobeckých, jak vidíme například při požárech, povodních a náhlých neštěstích vůbec.¹²⁷

Jak posléze uvidíme, koncentrační tábor Mauthausen jen tím nejhorším možným způsobem potvrdil Tvrdého slova o činech, jichž jsou lidé schopni za specifických okolností, i slova o výskytu osob, o kterých vyprávěl v ukázce důstojník. Ještě před tím se však vydejme s Tvrdým na cesty.

Filozof na cestách – Oxford 1930 a IX. filozofický kongres v Paříži 1937

Filozofové mají různé důvody, proč navštěvovat kongresy a konference. K badatelským a oborově provozním důvodům se mohou přidávat důvody dílčí, podpůrné či zdánlivě nedůležité nebo neochotně přiznáváné: akademická turistika, dobře se vyjímající záznam v odborném životopise, záliba v cestování vlakem, později letadlem, výstup na kopec blízko místa konference nebo prohlídka památek a muzeí v dosud nenavštíveném městě, chutné večeře, pití a jídlo zdarma a další drobné radosti typu příjemného nočního osamocení v hotelovém pokoji.¹²⁸ Z poznámek ze dvou význačných kongresů, které v meziválečném období navštívil Josef Tvrdý, je zřejmé, že jeho cesty byly plnohodnotně využity a že byl příkladným reprezentantem české filozofie na mezinárodních filozofických setkáních. První velká cesta vedla v roce 1930 na filozofický kongres do Oxfordu. Ve svých vzpomínkách si poznamenal:

Téhož roku účastnil jsem se mezinárodního filozofického sjezdu v Oxfordu, kde jsem se seznámil s čelnými světovými filozofy, také slovanskými. Myšlenkový ruch, který mne na tomto sjezdu uchvátil, byl pro mne značným popudem k vlastnímu promýšlení filozofických otázek. Zvláště mě zaujala myšlenka emergentního vývoje. [...] Člověk toho slyšel a četl mnoho. Byli jsme v myšlenkovém varu. Jenže současně bylo mnoho přednášek. Někteří pobíhali, ale lépe bylo zůstat v jedné

127 TVRDÝ, Josef. Humanita a její problémy. In: GABRIEL, Jiří. *Filozofie Josefa Tvrdého*. Brno: UJEP 1982, s. 136–137.

128 Německý filozof Odo Marquard jezdil rád na kongresy a konference kvůli osamocení cestováním na konference a zpět, které mu poskytovalo prostor pro přemítání při pohledu na ubíhající krajinu z okna jedoucího vlaku. Marquard však žil v době, kdy s sebou cestující do vlaku nemohli brát počítač ani mobilní telefon.

sekcí a chopiti se slova a ostatní přečísti a soukromě debatovat. Oxford je gotický. Stravovali jsme a spali v krásných kolejích. Vše bylo velmi dobře zařízeno. Hodiny nám hráli zvonkovou hru, když jsme se za svitu měsíce na dvoře loučili a šli čísti a připravovati se k dalším debatám.¹²⁹

Teorie emergentního vývoje pro něj byla filozofickou koncepcí vývoje, tedy možnosti vyložit souvislost všech vrstev skutečnosti, souvislost světa hmotného a duchovního. Její reflexi věnoval pozornost v knize *Nová filosofie. Analýza dnešní filozofické situace* (Volná myšlenka, Praha 1932). V Oxfordu byla jako místo pro další mezinárodní filozofický kongres ustavena Praha.¹³⁰ Zásahu na zvolení Prahy za místo příštího kongresu připisoval Tvrdý Masarykovi. Ve svých zápiscích z Oxfordu uvedl, že Masaryka znali všichni přítomní a chovali k němu velkou úctou. Tvrdý ve svém vystoupení na kongresu na téma vědeckého poznání a pravdy ve spojení s činy člověka vyzdvihl Masaryka, který mu reprezentoval osobnost, v němž se spojuje pravda vědecká, neosobní a pravda, která zůstává vždy osobní (náboženská, metafyzická). S ohledem na Masarykovo politické angažmá uvedl, že obě pravdy jsou nezbytné, protože obě mají stejný cíl, kterým je postižení skutečnosti.

Osobní pravda nekontrolovaná neosobní pravdou vede k primitivismu, reakci. Neosobní pravda neuváděná v život stává se neplodnou scholastikou. Pravda vědecká musí se stát osobní vírou. (Tragedie dnešní doby – lidé rozpoltění) [...] Jako příklad a vzor člověka, který vždy dovedl spojovat osobní a neosobní pravdu, uvedl jsem prezidenta Masaryka, který nejlépe svým životem a činností odpověděl na naši otázku. Potlesk byl tentokrát silnější než při druhých řečech. Masaryk takto osvětlený působil na posluchačstvo.¹³¹

V Oxfordu evidoval Tvrdý při jednáních nepřítomnost novokantovců, které si pro sebe označil jako německo-nacionální směr v německé filozofii. Dojmy a podněty z Oxfordu byly zřejmě natolik silné, že jejich pozdější reflexe a výsledky zakomponoval do výše uvedené knihy *Nová filosofie*.

Z konferencí a kongresů si filozofové krom badatelských zážitků, kontaktů a poznámek vozí občas i suvenýry. Když byl v roce 1937 při příležitosti 300. jubilea vydání Descartovy *Rozpravy o metodě* uspořádán v Paříži IX. mezinárodní filozofický kongres, přivezl si z něj malé suvenýry i Tvrdý. Díky archivu můžeme nahlédnout do programu hudebního večera, který 5. srpna 1937 zpřijemnil filozofům večer. Koncert začínal v Nouveau Palais des Beaux-arts ve 22:00 a zazněly skladby z období, v němž je mohl zaslechnout i Descartes: *Divine Amarillis* od Anthoine de Boesset (1585–1643), *Chantez, petits oiseaux* od Michela Lamberta (1610–1696) nebo vybrané madrigaly Claudia Monteverdiho (1568–1643) – *Au seul regard des beaux yeux de ma mie*, *Hier mon âme touchait à sa dernière heure*, *Ah! il faut que je meure...*, vybrané části z *La journée* a *Versailles* J.-B. Lullyho.

Tvrdý na kongresu vystoupil s příspěvkem *Descartes a československé myšlení*. Shrnuje v něm Descartův vliv na české filozofy, zvažuje okolnosti, které mohly být v roce 1620 důvodem Descartovy návštěvy Čech. Jedním z důvodů mohlo být setkání s Tychonem Brahem. Tvrdý poslal organizátorům svůj příspěvek předem a díky archivu se uchovala odpověď hlavního organizátora Émile Bréhiera. V dopise z 8. ledna 1937 píše Tvrdému: „Pane, jsem vděčný za krásný a zajímavý příspěvek na téma Descartes a československé myšlení, který jste nám zaslal: co se týče samotného Descarta a karteziánů, přináší skutečně cenné informace. Dále bych Vás chtěl požádat, zda byste referát zkrátil pro účely tisku. Značně přesahuje rozsah 2 500 slov. Během

129 AMU, B 67, kart. 1.

130 Do zvacího výboru pro uspořádání kongresu byl za MU v Brně navržen Vladimír Hoppe. Do výboru jej navrhlo rovněž předsednictví Filozofické jednoty.

131 TVRDÝ, Josef. *Zápisky k životopisu*. Brno: Masarykova univerzita 2002, s. 90.

*přednášky jej samozřejmě můžete prodloužit. Promiňte mi tento požadavek plynoucí z obecného zájmu a buďte ubezpečenými oddanými city. Bréhier.*¹³²

V průběhu kongresu proběhlo zvláštní zasedání sekce Pražského filozofického kroužku. Pražský filozofický kroužek (Cercle philosophique de Prague pour les recherches sur l'entendement humain) byl založen v polovině 30. let filozofem Janem Blahoslavem Kozákem a estetikem Emilem Utitzem. Činnost jeho členů profiloval zpočátku zájem o fenomenologii. Jan Mukařovský se zmiňuje, že sjezdu bylo přítomno šest členů Pražského lingvistického kroužku: V. Bröndal, J. L. Fischer, L. Landgrebe, J. Mukařovský, L. Silberstein, E. Utitz. Z filozofů známých v prostředí Pražského kroužku ještě uvádí Mukařovský K. Bühlera z Vídně, R. Ingardena ze Lvova a H. J. Pose z Amsterdamu.¹³³

Pařížského zasedání se dále zúčastnili J. B. Kozák, J. L. Fischer, Jan Patočka, Josef Král, Blahoslav Zbořil, Mirko Novák, Emil Utitz, Ferdinand Pelikán, Jan Uher, Jan Mukařovský a rovněž Tvrď, jak dokládá fotografie uveřejněná v neidentifikovaných německých novinách, jejichž výstřížek je uložen v archivu. Povšimnout si lze toho, že fotografie zachycuje v místnosti z pohledu fotografa přítomných 21 osob u stolů s rozloženými materiály, přičemž 7 z nich jsou ženy. Na fotografiích z „descartovské poutí“ do La Hay a dalších městeček, spjatých s Descartovým životem, je zastoupení mužů a žen již téměř vyrovnané. Dle pozvánky na Déjeuner, organizovaný 8. srpna 1937 Société Cartésienne Châtelleraudaise a Syndicat d'Initiative pro účastníky filozofického kongresu, víme, že Tvrďho doprovázela na kongres manželka, paní Milada Tvrďová, již byla pozvánka na Déjeuner rovněž adresována. Právě při této společenské akci se navazovaly kontakty s dalšími badateli, jak o tom svědčí jména a adresy zapsané uvnitř poznámky vedle menu: z dobře čitelných jmen např. D. S. Robinson, Indiana University, Bloomington U. S. A; Gaston Dansal, honorární profesor na Pasteurově lyceu nebo Marthe Louis Rifault, spjatá s Musee Pédagogique v Paříži.¹³⁴ Z uchovaného menu se můžeme dozvědět nejen s kým se kontaktovali manželé Tvrďí na společenské večeri, ale i to, že součástí předkrmu byla omeleta (Omelette Poitevine), hlavní chod bylo kuřecí ragú (Fricassée de Poulet à la Gabrielle d'Estrées) s hráškem de la Gorgère a kozím sýrem du Marchais-Blin, k tomu briošky du Perron a ovoce. Nabídka vín reprezentovala vína značky Vaux, Saint-Léger-de-Montbrillais a Bourgueil. Další večer se mohli Descartovi příznivci potěšit v Paříži menu, jehož součástí byly krom královského masového vývaru rovněž ústřice na bílém másle de l'Auxance, steak de Polignac či Fonds d'Artichauts Gratinés Paysanne a Poularde Néva. Z vín se rozlévala Château du Perron, ročník 1933, Gevrex-Chambertin 1929, Cabernet Rosé de Touraine a Mouton-Cadet Rothschild 1934, sekt měl značku Charles Heidsieck. Současný gastrosof nemůže přehlédnout, že nedílnou součástí francouzských názvů pokrmů a nápojů je zpravidla jejich přesná lokalizace. Což si lze vysvětlit jako stvrzení identity, která je rovněž zárukou kvality či specifické chuti příslušných pokrmů či nápojů. Pozdější teorie moderny si ve dvacátém století povšimnou, že problém delokalizace, tedy v případě pokrmů rozpojení názvu a skutečného místa původu, bude jedním z průvodních jevů globalizujícího se světa. V něm frankfurtská polévka již není z Frankfurtu nad Mohanem, vídeňské párky nejsou z Vídně, ale lokalizační názvy přechází přes recepturu na druhové označení, které ale není na místo svého původu vázáno již ani surovinami z dané oblasti, ale jen obecným složením. V některých případech se na počátku

132 AMU, B 67, kart. 1. Dopis je na hlavičkovém papíře Neuvième Congrès International de Philosophie Paris 1937 s uvedením čestného prezidenta, kterým byl Henri Bergson. Émile Bréhier, který v té době působil na Sorbonně, měl funkci prezidenta kongresu.

133 MUKAŘOVSKÝ, Jan. IX. sjezd filosofický v Paříži. *Slovo a slovesnost*, číslo 3, 1937, s. 172–179. [cit. 18. 8. 2020]. Dostupné z <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=205>. Mukařovský uvádí chybně datum kongresu, který proběhl ve dnech 31. července – 6. srpna, nikoli 1.–6. července.

134 Pro pořádek připomeňme, že hned po studiích v roce 1901 získal Josef Tvrď krom aprobace z latiny a řečtiny pro učitelství na gymnáziích rovněž aprobaci z francouzského jazyka.

21. století stává jídlo opět součástí identity a regionalita a lokalizace kompenzují alespoň v malých oblastech procesy delokalizace a deteritorizace.¹³⁵

V archivu nalezneme rovněž Tvrdeho rukopisnou zprávu o kongresu s poznámkou týkající se návštěvnosti přednášek a doprovodného programu.

Letošní mezinárodní Kongres filosofický nabyl zvláštního významu oslavou 300 letého jubilea vydání Descartovy knihy „Discours de la methode“ a byl tudíž nazván sjezdem Descartovým. Ale na sjezdě se ukázalo, že u veliké většiny členů Descartes již nevzbuzuje zájmu. Přednášek o Descartovi bylo hojně [...], ale byly málo navštíveny a co nejvíce bilo do očí, nenavštěvovali je ani sami Francouzové, kteří přece již vlivem místa Kongresu měli na sjezdu většinu. Nezajímalo je ani, co si cizinci myslí o Descartovi, i když se v tom jevil světový vliv Descartův. Japonec Kuvaki mluvil před čtyřmi posluchači. Také na descartovské pouti, spojené s Kongresem, do měst Poitiersu, Châtelleraultu, La Haye a Toursu, mělo účast velmi málo filosofů, několik Francouzů a Francouzek s prof. Bréhierem v čele, několik Američanů, Angličanů, Rumun, Polák, Čechoslovák, většinou s manželkami, všichni se vešli do jediného autobusu Pullmanovy cestovní společnosti Exprinter. Na tomto výletě jsme poznali, jakým sympatiím se těší Československo na francouzském venkově a musili jsme se opětovně chápati slova, abychom jim tuto sympatii opětovali. Výlet měl mnohé velmi příjemné stránky, poznali jsme zvláště neobyčejné pohostinství Francouzů, poznali jsme města vynikající nádhernou středověkou architekturou /románskou i gotickou/ a jak vypadá francouzská inteligence bez onoho světoobčansky blaseovaného nátěru pařížského. [...] Účastnil jsem se též mezinárodního pedagogického kongresu, kde jsem přednesl v Palais de la mutualité „Problème de la totalité dans l'éducation“. Kongres zahájili nejvýznamnější francouzští vědci a hodnostáři, za Československo promluvil vyslanec Štefan Osuský. Po přednášce vyhledal mne Číňan Dr. I. Yan Choy, profesor na universitě Sun yat-sen a ředitel pedagogického institutu, Ukázalo se, že na opačném polu světa tento profesor a filosof zastával tytéž myšlenky, jako já. Tato shoda přivedla Dr. Choye až do vytržení a rozechvění.¹³⁶

Po uvolnění kapitole, v níž se hovořilo o cestování, jídle a pití, nyní přejdu ke kapitole, která končí smrtí Josefa Tvrdeho. Činím tak z důvodu kontrastu s tragičností jeho dalšího osudu. Filozof i přes zranění přežije první světovou válku, s plným nasazením pracuje, přednáší ve své zemi i v zahraničí, píše, diskutuje, věnuje se studentům na gymnáziu a na vysokých školách, publikuje uznávané a opakovaně vydávané knihy, přispívá do zahraničních časopisů, a to vše náhle skončí a během tří měsíců umírá v koncentračním táboře.

Sled událostí, který končí smrtí

Ještě před zatčením navštívil začátkem prosince 1941 Tvrdeho doma na Lipové ulici 8 (nyní Tvrdeho ulice) Josef Macháček, jeden z pozdějších vedoucích katedry. Ve svých vzpomínkách na Josefa Tvrdeho uvádí, že Tvrdý měl na stole rozpracované tři texty. Jeden z textů byl věnován problému indukce. Jednalo se o nedokončený strojopis (nebo jeho variantu), který je uložen v archivu. Tvrdý v něm definuje indukci, ale nejprve prochází stávající pojetí indukce. Za autora koncepce racionální indukce Tvrdý považoval W. Whewella (*The History of the Inductive Sciences*, 1837; *The Philosophy of the Inductive Sciences*, 1840). Podle něj navázal na Keplerovu teorii pravdivé

135 Příkladem budiž lokalizace např. v oblasti pekařství a pivovarnictví - Bílovecký chléb, který je skutečně z pekárny v Bílovicích, Šumický chléb, který je skutečně z pekárny ve Viničných Šumicích, pivo Clock je z pivovaru Clock v Potštejně, Kamenický pivo je z pivovaru v Kamenici nad Lipou. V celkových objemech jsou však tyto příklady procesů kráčejších proti unifikaci prostřednictvím globálních značek stále zanedbatelné.

136 Zprávu o kongresu s názvem IX. Mezinárodní kongres filosofický v Paříži vydal Tvrdý v časopise *Revue*, Bratislava 1937, s. 451–455.

hypotézy a rozpracoval požadavek její racionalizace. Dále ve strojopisu zmiňuje pojetí indukce u Ernsta Macha, H. Maierse a jeho *Logik* či vymezení indukce logika W. E. Johnsona (*Logic*, Cambridge 1922), dále O. Hamelina, H. H. Dubse či I. S. Stebinga (*A modern Introduction to Logic*). Tato část z připravovaného pojednání vyšla po válce v roce 1947 v *České mysli* (s. 20–75).

Další z posledních, na stole ležících rozepsaných textů, který Macháček u Tvrděho viděl, byl věnován humanitě (viz výše uvedená citace z textu *Humanita a její problémy*). Třetím textem byla rozepsaná recenze na novou knihu Nicolaie Hartmanna. Tento text zmiňuje i paní Milada Tvrdá v rukopise nadepsaném *Kouňičky – Mauthausen*, v němž popisuje okolnosti manželova zatčení a věznění. Jednalo se o Hartmannovu knihu *Der Aufbau der realen Welt*. Ani jeden ze zmíněných textů již Tvrdý nedokončil, do konce života mu zbývaly necelé tři měsíce. Na tyto dny vzpomínala paní Milada Tvrdá: „Dne 17. prosince 1941 k večeru přišli pro manžela z Gestapa, ale protože nebyl doma, ohlásili se na časné ráno. Když se manžel vrátil domů a řekla jsem mu, co ho čeká, odpověděl: No, jsem přece muž, a nejsem zbabělec. Dali jsme se ihned do pořádku věcí: odklidili, zavadné knihy, pálili korespondenci a manžel vytrhal a spálil choulostivé rukopisy, mezi nimi také líčení všech událostí od r. 1938–1941. Z diaria zbyly jen následující úryvky.“ V archivu jsou tyto nekompletní strojopisy se vzpomínkami, které Tvrdý začal psát po přechodu do Vyškova a k nimž se vrátil a začal doplňovat kolem padesátého roku svého života, uloženy pod názvem *Diarium*. Obsahují poznámky z let 1919–1938. Z roku 1938 je uchováno jen několik listů.

Ráno 18. prosince 1941 byl zatčen gestapem a odveden do Kounicových kolejí, odkud byl 3. února 1942 deportován do Mauthausenu, kde 13. března zemřel. S pomocí archivu můžeme sledovat zlomky dokumentující filozofovy poslední dny. V následujících odstavcích je zde uvedu v té podobě a posloupnosti, v jaké jsou dochované v archivu.¹³⁷ Domnívám se, že jejich neodvratná tragická posloupnost, které nelze vzdorovat, nevyžaduje žádný komentář, zvláště v konfrontaci s výše uvedenými Tvrděho úvahami o humanitě. Snad by postačilo občas pohlédnout na desku v hlavní budově FF a uvědomit si, co vše se může skrývat za prostým údajem se jménem, daty narození a úmrtí a údajem o místě úmrtí.

V archivu je uložena kartička s tužkou psaným nalepeným lístečkem se vzkazem Josefa Tvrděho „Líbá Tě Jožka“. Pod ním je připsána legenda „Tajně poslaný lísteček jako ‚legitimace‘ pro zprávu z Kounic. kolejí po vánocích 1941“. Lístek obdržela paní Milada Tvrdá v polovině ledna 1942 a zmiňuje se o něm ve strojopise *Kouňičky – Mauthausen*. Přinesla jí její manželka Tomáše Žůrka, železničního zřízence, který se ve vazbě v Kounicových kolejích setkal s Tvrdým, byl rovněž vězněn, vyslýchán, ale posléze počátkem ledna propuštěn na svobodu.

Dále zde nalezneme korespondenční lístek s datem 9/I 1941, razítko na známce je 20.1.1942. Jako odesílatel je uveden Dr. Josef Tvrdý Žabovřesky Kounicovy Koleje 77 B, jiným rukopisem je dopřáno 64 B, adresováno: Paní Milada Tvrdá, choť univ. prof., Brno Rückertova 8. Text na korespondenčním lístku:

Nejdražší Miládko, lístek jsem dostal. Jsem zdrav a nemám ani hladu ani zimy. Pokrmy mi chutnají. Nevím, jak bude dál. Přeji Ti k jmeninám vše nejlepší, zvláště to, co si sama přeješ. Přines mi obyčejné mýdlo. Z univerzitní knihovny [... *snad: Duhem*] je na stole [*snad Bevellande*] I a II a ve střední skříni v třetí přihrádce. Broučky těm dětem nekupuj, je to špatná kniha. Rolek a já máme o ní při dětech špatné zkušenosti. Kup jim raději nebo stavebnici. Doma pozdravuj. Srdečně Tě zdraví a mockrát líbá Jožka. Piš častěji!

137 AMU, B 67, kart. 15.

Zmínka o Broučcích je nejasná. Paní Tvrdá ve svých vzpomínkách uvádí, že na lístku stálo: *Broučky těm dětem nekupuj, je to špatná kniha. Rolek a já máme s ní při dětech špatné zkušenosti. Tím tedy bylo nade vší pochybnost zjištěno, že to byl docent Frant. Schacherl z přírodovědecké fakulty v Brně, který je zradil. Ještě i později jsem měla dokázáno. Doc. Dr. Kříženecký, který byl již v Brně propuštěn mi sdělil, že když stáli s manželem vedle sebe čelem ke zdi pošeptal mu, Schacherl nás zradil.* Německy Schacher znamená nepoctivý obchod, čachr. A německé slovo Schächer překládáme jako zlosyn, lupič, lotr. Ale jakou to má možnou souvislost s Karafiátovými Broučky jako kódovaným vzkazem, že jej zradili „škrobáci“, nelze přesně říci. Slovo škrobák mohlo být použito ve významu brouk nebo jako nadávka. Paní Tvrdá se setkala s manželem na jediné povolené návštěvě v Kouničkách po 44 dnech od zatčení. Zmiňuje, že Tvrdý jí při rozloučení opakoval „*Dokud jsem zde, neměj o mne starosti*“. 3. února 1942 byl však Tvrdý deportován s ostatními zatčenými do Mauthausenu. Tragičnost a neodvratnost těchto dnů, na jejichž konci je smrt filozofa, zdůrazňuje jedna skutečnost. Pro protektorát Čechy a Morava bylo v období 28. září 1941–20. ledna 1942 vyhlášeno stanné právo. Díky tomu byla rozhodnutí stanného soudu velmi rychlá, zpravidla bez řádného šetření a soudního řízení. Rozsudek stanného soudu, který se týkal Tvrdeho, byl vynesen 10. ledna 1942 (datum uvádí ve svém svědectví Rajmond Habřina). Stanné právo bylo sice 20. ledna zrušeno, ale to již nic nezměnilo na tom, že 4. února 1942 byl Tvrdý deportován do Mauthausenu.

Výmluvný a mrazivý je v archivu uložený dokument tiskopisu *Konzentrationslager Mauthausen Oberdonau*. Na tiskopisu jsou uvedeny drobným písmem pokyny pro korespondenční styk 1–6:

Vězni při písemném styku berou na vědomí následující nařízení:

- 1.) Každý vězeň v ochranné vazbě smí přijmou za měsíc dva dopisy nebo dvě pohlednice od svých blízkých nebo je svým blízkým odeslat. Dopisy vězňům musejí být dobře čitelné, psané perem a mohou obsahovat pouze 15 řádků na jedné straně. Povolen je pouze dopisní papír normální velikosti. Dopisní obálky nesmí být naplněné. V jednom dopise může být přiloženo pouze 5 dopisních známek po 12 fenicích. Vše ostatní je zakázáno a podléhá zabavení. Lístky/pohlednice mají 10 řádků. Fotografie nesmějí být používány jako poštovní lístky.
- 2.) Posílání peněz je povoleno, nutno však při tom uvést přesné jméno a příjmení, datum narození, vězeňský blok a místnost.
- 3.) Noviny jsou povoleny, smějí však být objednány pouze poštou K. L. Mauthausen.
- 4.) Balíky nesmějí být posílány, neboť věznění si mohou vše koupit v táboře.
- 5.) Žádosti o propuštění z ochranné vazby adresované vedení tábora nemají smysl.
- 6.) Žádosti o rozhovor a návštěvu vězňů v koncentračním táboře nejsou principiálně povoleny.

Všechna korespondence, která neodpovídá těmto požadavkům, bude zničena.

Velitel tábora.

Tvrdý do předtištěného dokumentu vepsal:

Meine Anschrift:

Name: Josef Tvrdý Nr. 1218

geboren am 19/IX 1877

Block 15 Stube B

Mauthausen, 28. února 1942

Nejmilejší Miládko, od 4. února tohoto roku jsem v koncentračním táboře Mauthausen u Linzu v Oberdonau. Vzpomínám na Tvoji velkou lásku a jsem pevně přesvědčen, že se opět shledáme

doma a prožijeme spolu šťastné stáří. Nesmí se nám poslat žádný balík. Zdravím všechny příbuzné a známé. Daří se mi dobře a jsem zdrav, ještě jednou Tě zdravím a tisícekrát líbám. Napiš mi brzo, ale jen německy. Tvůj Józí.¹³⁸

Následuje rubrika *Raum für Zensurstempel*: s razítkem *Prošlo cenzurou* a vpravo na dokumentu rubrika *Kontrollzeichen des Blockführers* (s nečitelným podpisem).

Tento jediný dopis z Mauthausenu zmiňuje Milada Tvrdá v rukopise *Kouničky – Mauthausen*, rovněž uloženém v archivu MU.¹³⁹

Další dějství prozrazují dva dokumenty. Prvním je dopis v obálce s razítkem koncentračního tábora Mauthausen, s datem 18. 7. 1942, adresovaný paní Miladě Tvrdé do Lulče.

Koncentrační tábor Mauthausen Krematorium. Mauthausen, 22. 5. 1942

Paní
Milada Tvrdá
Brno

V odpovědi na Váš list ze 13. května se Vám sděluje, že tělo Vašeho zde zemřelého manžela Prof. Dr. Josef Tvrký, zemř. 13. 3. 1942 bylo zpopelněno ve státním Krematoriu Mauthausen. Urna s popelem bude prozatím uložena zde neboť její zaslání správě hřbitova v domovině není v této chvíli možné. Zda bude později možné její vydání, není možné říci. Pokud k němu nedojde, bude následovat poslední uložení v urnovém háji ve Steyeru/Oberdonau.

Zastupitelství Krematoria KLM

Podpis
SS-Oberscharführer.

Druhým dokumentem je úmrtní list.

Obecní úřad Mauthausen II ----- Nr. 1988/1942----
Der Universitätsprofesor Josef T v r d y, ----
---ohne Religion---
wohnhaft in Brünn, Rückertstrasse 8 ----
ist am 13. März 1942 -----um ---14 Uhr---35 Minuten
in Mauthausen -----verstorben.
Der Verstorbene war geboren am 19. September 1877---
in Tursch---
(Standesamt---
Vater: Josef Tvrdy
verstorben---

138 *Mauthausen, den 28. Februar 1942. Aller liebstes Miladchen, seit dem 4. Februar d.J. befinde ich mich im Konzentrationslager Mauthausen bei Linz in Oberdonau. Ich gedenke deiner grossen Liebe und bin fest überzeugt, dass wir uns wieder zu Hause wiederfinden werden und das glückliche Alter zusammenleben werden. Pakete aller Art dürfen nicht am uns geschickt werden. Ich grüsse alle Verwandten und Bekannten. Es geht mir gut und bin gesund, Noch einmal grüsse ich dich und Küsse tausendmal. Schreibe mir bald aber nut deutsch. Dein Józí.* AMU, B 67, kart. 15.

139 AMU, B 67, kart. 15.

Mutter: Anna, geborene Kanlenski
verstorben---

Der Verstorbenenwar verheiratet mit Milada, geborene---Balcarek.

Mauthausen, den 1. April 1942

Razítko s říšskou orlicí, Der Standesbeamte [podpis nečitelný]

Razítko Registrováno dne 14. 9. 45 pod č. 26746

Úmrtní list si Milada Tvrdá vyzvedla v Brně na gestapu v březnu 1942. S úmrtním listem jí byly vydány rovněž šaty po zemřelém, které však odmítla, protože to nebyly šaty jejího manžela. Současně na gestapu nadiktovala rezolutní žádost o vrácení snubního prstenu, který, jak sama uvedla, později z Mauthausenu obdržela. Urna s popelem posléze došla na farní úřad v Lulči. Nakonec byla uložena v rodinné hrobce na lulečském hřbitově, byť oba manželé byli bez vyznání. Snad právě proto místní farář chvíli s uložením urny zaváhal, ale v situaci, kdy měl pohřbit ostatky člověka, který tragicky zemřel v Mauthausenu, zřejmě jednoznačně účta k zemřelému převýšila partikulární konfesijní zájem a církevní předpis. V archivu je uložen dokument s razítkem „Městská rada v Brně zároveň politický úřad 1. stolice“ dokládající vystoupení Tvrděho z církve: „Pan Josef Tvrdý, profesor v Brně, Křížová ul. čís 46, zde úředně dnešního dne oznámil, že vystupuje z církve řím. katolické. V Brně, dne 18. 4. 1919.“ Tento dokument potvrdil posléze 20. června 1923 ještě Okresní soud Brno město – proč a jak přesně tato procedura probíhala, archivní dokumenty již nezmiňují. Tvrdý se filozofickou reflexí náboženství zabýval zevrubně. Hned první publikovaná práce z roku 1901 byla věnována knězi, který byl vyobcován z církve: *Filozofický význam A. Smetany*. Doslov ke knize A. Smetany: *Paměti kněze vyobcovaného z církve*. Praha 1901, s. 153–161. Dva roky po vystoupení z církve vychází Tvrděho komplexní filozofická reflexe *Filozofie náboženství*. Brno 1921. Jiří Gabriel uvádí, že svůj osobní vztah k tradičnímu náboženství si Tvrdý vyřešil už v době studií. Ve většinu dogmat římskokatolické církve přestal věřit už jako sekundán.¹⁴⁰ To však nikterak neznamenalo opuštění zájmu o filozofickou reflexi náboženství, které chápal jako koncentraci hodnot a jejich objektivaci, a formulování ideje necírkevního náboženství.

Svědectví a vzpomínky

V archivu je uložen výstřížek z novin s článkem Rajmunda Habřiny (vlastním jménem Raimund Chatrný, 1907–1960) s názvem *Případ Josefa Tvrděho*.¹⁴¹ Habřina o Josefu Tvrděm při výročí jeho úmrtí podal opakovaně svědectví v Lidových novinách, Hlasu osvobozených a v Činu. Situaci Josefa Tvrděho v době uvěznění v Mauthausenu popisuje pomocí kontrastu postoje filozofa a masyrykovského humanisty, který se střetne s uskutečněním Hitlerovy zásady: Osvobozují člověka od ponižující chiméry, která se nazývá svědomí. Habřina popisuje tuto situaci jako úděsnou konfrontaci českého demokratického humanismu s anarchistickým násilím německého fašismu. Habřina působil jako středoškolský učitel, byl činný jako spisovatel, za druhé světové války se účastnil protifašistického odboje, v letech 1942–1945 byl vězněn a byl internován rovněž v Mauthausenu. Krom českého jazyka a němčiny vystudoval Habřina rovněž filozofii – doktorát získal po předložení a úspěšné obhajobě práce s názvem *Březina a Nietzsche* (1933). Snad toto filozofické zázemí jej vedlo ve zmiňovaném článku k přirovnání Tvrděho postoje v koncentračním táboře k postoji stoika.

140 GABRIEL, Jiří. *Filozofie Josefa Tvrděho*. Brno: UJEP 1982, s. 56.

141 Dále uváděná svědectví a prohlášení jsou uložena v AMU, B 67, kart. 15.

Český filozof reagoval na úděsnou konfrontaci českého demokratického humanismu s anarchistickým násilím germánského pudového mythu a fašismu způsobem jedinečným. V Mauthausenu se z něj stal hrdý stoik. Nevím, jaký měl dříve vztah ke stoické filosofii, ale v táboře ji vyznával životem. Přemohl strach. Jeho síla před nacisty pramenila z vědomí mravní převahy nad násilníky. A je-li stoicismu jedinou absolutní hodnotou ctnost, opásal se jí Josef Tvrдый bezpečně a snášel utrpení tíše, bez reptání, bez revolty, bez výčitek – jen s vědomím smutku, kam až pokleslo lidství, odloučilo-li život od mravnosti a povýšilo-li na metodu svého jednání zločin. Cítil přítomnost šlapané mravnosti ve svém nitru a s klidným stoicismem Marca Aurelia, s vědomím, že každá chvíle může být poslední, se chystal na smrt. >Nechej mne v klidu zemřít!< řekl polskému spoluvězni krátce před smrtí, když se o něm náhodou dozvěděl, že je českým filozofem a když s ním chtěl hovořit (byl to polský kněz) o filosofii.

Podobně se Habřina vyjadřuje v rukopise uloženém v archivu pod názvem *Místopřísežné prohlášení svědků* (zřejmě antedatovaném dnem 22. února 1942):

4. února téhož roku byl jsem s ním v témže transportu dopraven do koncentračního tábora v Mauthausenu. Jako očitý svědek prohlašuji, že chování tohoto politického vězně, vystaveného v únoru 1942 na mauthausenském „Russenslagern“ surovému bití, honění a trýznění, bylo bezpříkladné. Uchovával si uprostřed zvěrstev a násilí klid stoického filosofa, který dodával sílu a odvahu vězňům ostatním. V polovině března 1942 podlehl nacistickému násilí, ale příklad jeho hrdinství zůstal žít v myslech spoluvězňů.

Další svědectví podal Josef Sotolář z Brna. Když v únoru přišel Tvrдый s dalšími politickými vězni do Mauthausenu (političtí vězni byli označeni na táborovém stejnokroji červeným trojúhelníkem s písmenem T), byl zde již Sotolář vězněm. Ve zmíněném prohlášení se zmiňuje o Tvrđém: „*Prof. dr. Josef Tvrдый se choval vždy v Mauthausenu tak, že svým chováním i slovem povzbuzoval druhé vězně. Byl vnitřně silnější než četní jiní a dovedl jim svou sílu rozdávat. Byl vzorem a oporou, ačkoli sám prožíval těžké útrapy a trýznění. Zahynul v Mauthausenu v březnu roku 1942.*“ V podobném duchu se vyjadřuje svědectví dalšího z vězňů, Pavla Havlíka z Brna. Rovněž on sdílel s prof. Tvrđým vazbu v Kounicových kolejích. Mezi dalšími spoluvězni v Kounicových kolejích najdeme jména Bělka, Vážný, Baier, Bušek, zmiňovaný Habřina, Miloš Vítek, železničář Cihlář, úředník Vrána. Přeživší po válce vzpomínali na Tvrđého vědomosti, skvělou paměť, stoický klid a statečnost a na jeho přednášky o tématech, na kterých pracoval před zatčením.

4. února 1942 byli spolu s dalšími transportováni do Mauthausenu („... posiloval nás naději, čerpanou z jeho bohatých filosofických poznatků a úvah, na šťastný konec rozpoutané světové války pro český národ.“). Rovněž v tomto svědectví je zdůrazněno, že Tvrдый byl politickým vězněm. Byl zapojen do odbojové činnosti zaměstnanců brněnských vysokých škol. Popisuje události, které bezprostředně předcházely smrti prof. Tvrđého: „...byl v první polovině března 1942 na pracovišti (výstavba tzv. ruského tábora) tak ztrýzněn, že krátce po dopravě na nosítkách do tábora zemřel na následky tohoto zlého zacházení.“ Též Habřina píše ve svém svědectví o bezpříkladném surovém bití, honění a trýznění, kterému byl v únoru Tvrдый vystaven a na následky kterého posléze zemřel. Krom těchto dokumentů se svědectvím spoluvězňů je v archivu list rukopisu neznámého autora, který uvádí, že prof. Tvrдый říkával: „*Všechno není v mé moci, něco je v moci Mauthausenu. Mé tělo není docela v mé moci i když mám vůli. Proto se chystám na život, ale s vědomím, že jsem čestně bojoval jsem připraven i na smrt. Ale je-li mně dáno zemřít, pak jen s vědomím, že vlast i lidstvo budou žít svobodně.*“¹⁴²

142 Josef Tvrдый stihl ještě v roce 1940 vydat filozoficko-dějinné úvahy s názvem *Názory na hrdinství v životě společenském*. Praha 1940. V archivu je uložen výtisk paní Milady Tvrđé s osobní krasopisně vyvedenou dedikací: *Své nejlepší přítelkyni a věrné pomocnici věnuje z lásky Jožka.*

Jedno ze svědectví o Tvrdého tragickém osudu ze Svobodných novin ze 13. března 1946 bylo přetištěno i na vnitřní obálce zmiňovaného poválečného vydání *Vybraných kapitol z filosofie*:

Byl zatčen krátce před Štědrým dnem roku 1941 a odvezen do tábora v Mauthausenu. Jeho spoluvězni vzpomínají s úctou jeho stoického klidu a statečnosti, z níž hojně rozdával svým spolupitelům a jež posiloval vírou ve vítězství. Jak vzpomíná dr. R. Habřina, snášel svá utrpení tiše, bez reptání, bez revolty, bez výčitek, jen s vědomím smutku nad tím, kam až pokleslo lidství, odloučilo-li život od mravnosti a povýšilo-li za metodu svého jednání zločin. Honili ho, lehce oblečeného, v mrazech po nádvoří, honili ho s krumpáčem příliš těžkým pro jeho vyhladovělé tělo. Vykoupali ho za třeskuté zimy ve vodě, takže mokré šaty na něm přimrzaly; nelze psát co s ním dělali, když byl stížen úplavíci. A když ho jednoho březnového dne přinesli jeho spoluvězňové z práce na nosítkách, když mu ubývalo tělesných sil, ještě psal své choti, aby ji nezarmoutil, že se vrátí a že spolu prožijí ještě v pohodě podzim života. Zemřel brzy nato, 13. března 1942.¹⁴³

Prezident Československé republiky Edvard Beneš udělil 15. prosince 1945 Josefu Tvrdému v uznání bojových zásluh, které získal v boji za osvobození republiky Československé z nepřátelského obsazení, Československý válečný kříž 1939 „IN MEMORIAM“. Ministr vnitra republiky Československé následně v roce 1951 udělil Tvrdému Pamětní odznak druhého národního odboje in memoriam za účast v druhém národním odboji. Obě vyznamenání jsou uložena v archivu MU. Blahoslav Zbořil pak v dubnu 1946 uzavřel svoji předmluvu v *Průvodci k dějinám evropské filozofie* slovy: „*Jak vidno, vyrval gestapácký teror Tvrdého z nejpłodnější práce, kterou vykonával s obdivuhodnou rychlostí a zručností, třebaže již 64letý. A proto jsme umučení Josefa Tvrdého nazvali nejtěžší ranou, kterou nacistický teror zasadil naší filosofii.*“¹⁴⁴

Epilog – cestou světla ze smrti a k humanitě

Ti, kteří vzpomínali na poslední dny Josefa Tvrdého, často hovořili o jeho stoickém klidu a vyrovnanosti. U Tvrdého ovšem existuje ještě další linie, která by mohla objasnit jeho postoj ke smrti jako neodvratnému faktu. Můžeme ji nalézt ve strojopisu projevu, který Tvrdý proslovil v Brněnském krematoriu na setkání Společnosti přátel žehu dne 1. listopadu 1930 při uctění památky zemřelých.¹⁴⁵ A výňatky z textu, v němž se propojují témata smrti (naší i druhých), úcty k našim předchůdcům, epistemické hodnoty smrti, absolutní spravedlnosti smrti, lásky a světla, smrti a humanity, smrti, práce a dobra, si uvedeme jako epilog kapitoly o Josefu Tvrdém.¹⁴⁶

143 TVRDÝ, Josef. *Vybrané kapitoly z filosofie*. Brno: Komenium 1947, vnitřní strana úvodního listu.

144 TVRDÝ, Josef. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. 2. vydání, Brno 1947, s. 18.

145 U nás existovali dva předchůdci Společnosti přátel žehu. Od roku 1899 Společnost pro spalování mrtvol a od 1909 spolek Krematorium. V roce 1922 se spojily do jediného spolku, jehož předsedou se stal režisér, skladatel a básník Jaroslav Kvapil, v roce 1955 se pak hnutí Krematorium přejmenovalo na Spolek přátel žehu.

146 S ohledem na používanou metaforiku světla, navazování na naše předchůdce a další témata si připomeňme, že Tvrdý byl členem zednářské lóže Cestou světla, založené v roce 1926. V archivu je uložena jeho legitimace Národní veliké lóže československé. Jeho mistrovský list má číslo 865, zasvěcení je datováno 18. 12. 1927, povýšení na mistra pak 7. 12. 1929 a „doporučuje ho bratrské lásce všech zednářů po širém světě“. Součástí zednářského listu je rytina zobrazující Jana Ámose Komenského s doprovodným textem „*Johannes Amos Comenius suo populo et orbi universo praeclarissimam ideam humanitatis et pacis aeternae et tolerantiae qua fraternitas universalis masonica continetur dedit*“. AMU, B 67. kart. 27. Dalšími členy byli v Brně vysokoškolská učitelé Vladimír Groh, Bohumil Kladivo, Jan Uher, Antonín Slavík. V souvislosti s německou okupací byla činnost lóže ukončena v roce 1939.

Dnešní posvátná chvíle, která nás vytrhla z obvyklého životního shonu, shromáždila nás zde, abychom vzpomínkou uctili památku všech zemřelých pohřbených na tomto místě. Předvádí nám zároveň celou těžkou otázku života a jeho konce. Smrt, jejíž chladné dotyky cítíme tyto dny všude, jejíž chmurnou tlumenou píseň slyšíme při každém kroku, ztrácí na tomto místě svůj hrůzný ráz, a nabývá své přirozené povahy, záležející v představě tichého klidu a odpočinku, nerušeného žádnými lidskými zájmy. A jestliže přicházíme přece, abychom rušili tento posvátný klid našich zemřelých, činíme tak z lásky, z oné lásky, která je silná jako smrt a která nás stále se zemřelými spojuje. Nemůžeme se tak snadno odtrhnout od těch, kteří láskou byli spojeni s námi a jejichž život splyval s životem naším. Každému jistě vyvstávají ještě na mysl, vtisknuvše se hluboko v paměť, ty poslední okamžiky, kdy chvěli jsme se propouštějíc své drahé na onu poslední cestu, jež končí sice všechny strasti a bolesti, ale z níž není návratu, na cestu neoblomné, kamenné spravedlnosti. Člověk žízňící po spravedlnosti nalézá plné její vyplnění ve smrti. I když ve světě panují křiklavé nerovnosti, zjevné nespravedlivosti, smrt je výrazem *rovnosti a spravedlnosti absolutní*. Zemřítí musíme všichni a umíráme všichni stejně.

Naše pohřbívání žehem jest jen v souhlase s touto tendencí, když chce všechny stejně co nejdříve a nejjistší cestou očišťujícího ohně, učinit schopny onoho rovného, *spravedlivého odpočinku*, onoho *věčného míru*, jehož jim nemohl poskytnout svět.

Ale to srdce lidské, ten pramen věčné lásky, to se vzpouzí proti chladu oné spravedlnosti – chce tam, kde je klid, vytvořit ruch života skutečného, a když nemůže vytvořit života skutečného, vytváří jej aspoň v myšlenkách a v obrazivosti. Láska, onen veliký básník lidstva, čerpajíc podporu moderní vědy a filosofie, vede nás dále nad smrt, k překonání smrti. Smrt nemůže být posledním stadiem osudů lidských. Láska sama jsouc projevem tvůrčího principu světa, nemůže pochopit, že by věčný klid měl být posledním cílem života a světa. [...] Okamžik smrti, oné mlčenlivé Spravedlnosti, nás nutí, abychom ke každému, kdo této těžké chvíle dospěl, byli spravedliví a hledali na něm – i když je naším nepřítelem – dobré stránky a připomínali si jeho dobré činy. De mortuis nil nisi bene /O mrtvých je jen dobře mluvit/ praví staré krásné latinské přísloví. Příklad tím nemyslí se obvyklé lichocením, pokrytectvím, jehož se často v životě užívá, nýbrž znamená že zde na tomto místě, kde se dělají poslední účty, máme s vděčností vzpomenouti všech dobrých činů našich milých zesnulých. Právě v okamžiku smrti svých drahých cítíme intensivně, jak jejich život nebyl nadarmo, tu cítíme mocně dobrodiní jejich života a tu také chápeme, proč často celá řada vynikajících lidí byla oceněna teprve po smrti. Šli životem nepoznání anebo umlčování nepřiznivými nepřáteli, a teprve smrt ve své spravedlnosti objevila pravý význam jejich života. Také my chodíme vedle svých milých, známých, přátel, bereme jejich dobrodiní samozřejmě, a proto necítíme onoho dobra, které pro nás konají, až teprve smrt nám ukáže jejich činy v pravém světle. A tak dnes, při této slavnostní příležitosti, připomínáme si všechno to dobro všech zesnulých a pohřbených na tomto místě. Jejich schránku tělesnou jsme sice spálili, ale vše to dobré, co vykonali, to nebylo spáleno, to trvá dále a působí při vzpomínce očišťujícím způsobem na naši duši, která ní roste a povznáší se. Tato vzpomínka však nezastavuje se v této síni, nýbrž proráží její zdi, neboť to dobro, které vykonali zesnulí zde pohřbení, není osamoceno, nýbrž tvoří jen články v mohutném řetěze dobra, jdoucího světem.“ „A právě proto na tomto místě musí být věnována vzpomínka na dobrodiní všech, jejichž hroby jsou třeba neznámé, opuštěné, nikým nenavštěvované. Tu vzpomínáme dobrodiní všech našich milých zesnulých, kteří vzdálení od nás jsou pohřbeni, dále všech našich předků, i těch o nichž nám historie nic nezaznamenala, vzpomínáme zvláště všech velikých lidí národa, kteří v minulosti připravovali kulturní rozkvět a budoucnost národa, vzpomínáme všech, kteří v minulosti přispěli ke zřízení a zbudování tohoto státu. Avšak národ náš a stát náš není osamoceným ostrovem, nýbrž jeho existence a vývoj souvisí s celou kulturou lidstva. Vzpomínáme tedy vděčně všech lidí, nám známých z historie i neznámých, kteří se zasloužili o povznesení všelidské kultury jsou zároveň velikány našimi. Zde cítíme, jak idea obecného bratrství a lidství, mající své kořeny ve společenství nejvyšších ideálů pozvedá se z těchto vzpomínek ve svém očištěném

tvaru, aby nám podala to, čeho dnes nejvíce potřebujeme, víru v dobro a na ní se zakládající víru v budoucnost.

Právě smrt a s ní spojený pohled na svět pod zorným úhlem věčnosti nám ukazuje, jak zlo lidské jest nepatrné, jak zloba lidská rozděluje lidi je malicherná, neboť nemá oné mohutné slučovací síly, která přísluší jedině dobru. Všecko sobectví, všecka pýcha, všecka ješitnost, touha po moci a bohatství, z nichž vzniká lidské zlo, všecko to mizí náhle v okamžiku smrti, rozplývají se jako ledové kraje pod zásvitem jarního slunka. Nesnese onoho mocného ozáření z krajín věčnosti. Ta to lidské dobro spojující lidi dohromady vede je k solidaritě společenské od nejmenší společenské jednotky v rodině až k oné velké solidaritě lidské, která spojuje ve velkou jednotu všechny lidi živé i mrtvé. Když pohlédneme na sebe, kolem sebe, tu všude vidíme, co společné práce a dobra spočívá na každé věci naší, na každém našem kroku. Jak mnoho lidí muselo konati dobro, jak mnoho lidí muselo pracovat, abychom mohli použít nejmenších věcí. Co rukou pro mne pracovalo, a to nejen živých ale i mrtvých. Kdyby toho nebylo, lidstvo by netvořilo kulturní jednoty, ale byla by to jen stáda nepřátelsky se napadajících barbarských tvorů, nemajíce nic společného. Avšak mravní dobro působí, že stavíme jedni na práci druhých, že jedni neseme na svých ramenou druhé k cíli. Podívejme se na starce, s jakou radostí sází stromky, jejichž ovoce již užívat nebude. Zná svoje léta, ale pracuje pro druhé, poněvadž ví, že jeho smrtí život na světě neustane a že radost z ovoce budou stejně cítit druzí, jako by je cítil on. Jeho práce je radostná, nemá rázu ničivé úmornosti, nýbrž stává se prací povznášející mravně. Každým činem dobra přicházíme do této velké souvislosti lidství, tu cítíme radosti všech, a to nejen těch, kteří žijí s námi, ale také těch, kteří přijdou po nás a budou sklízeti ovoce našich skutků. Jen ten, kdo dovede v sobě vznítiti tuto nezištnou radost, kdo dovede v sobě pocítiti všecko štěstí těch, kdo staví a budou stavěti na našich dobrých činech, je hoden názvu člověk, a dovede překonat bolest a hrůzu smrti.

Význam dnešního dne a dnešní slavnosti záleží právě v tom, že tváří v tvář všem mrtvým, kteří pracovali pro nás cítíme tím větší vděčnost za jejich činy, že cítíme tím větší vlastní odpovědnost a povinnost stejně pracovati pro druhé a tím se jim odvděčujeme za jejich práci. V životě a ve světě se nic neztrácí. Formy života a světa se mění, ale to, co tvoří podstatu všeho života, přes různost forem trvá dále. Tato dnešní posvátná chvíle posvěcuje nás také v tomto našem snažení, neboť tu cítíme, že tvoříme velkou společnost lidskou, která žije svým vlastním tajemným společenstvím, neboť nezemřeli vlastně ti, jejichž popel odpočívá, ale žijí dále v dobru svých činů. Dobro není pro okamžik, dobro ukazuje, že život ze světa nemizí, že jeho hodnota je bez konce. Naše vzpomínka na smrt, vzpomínka na drahé zesnulé nesmí nás vésti ke smutku, k resignaci, k zoufalství, ale musí nám dodati odvahu k novému dalšímu životu. Nezemřeli naši milí zesnulí, ale spí a my žijeme a budeme žít s nimi dále a oni s námi, v lásce a dobru.¹⁴⁷

147 AMU, B 67, kart. 12.

Mirko Novák – estetika, hudba a problém oficiála Tříšky

Tvrdeho *Průvodce dějinami evropské filozofie a Otázky estetiky v přítomnosti a minulosti* Mirko Nováka byly prvními knihami, které jsem díky antikvariátu na České ulici v Brně četl od řady dosavadních vedoucích katedry nedlouho po začátku studia. Ne že by je neměli ve fakultní a tehdy i katedrové knihovně, ale knihy jsem raději schraňoval a schraňuji, protože nemůžete tušit, kdy vás z nahodilých nebo důvodných pohnutek napadne chtít v nich znovu zalistovat. Ilustrací budíž vyčkávání *Minilexikonu k dějinám lodí a námořní plavby*¹⁴⁸ v mé knihovně na svoji příležitost. Někdy v 90. letech jsem jej koupil ve výprodeji s tím, že se může jednou hodit. V roce 2019 jsem v přednáškách o současné německé filozofii přednášel o díle Hanse Blumenberga a došlo i na výklad jeho díla *Schiffbruch mit Zuschauer*, které poprvé vyšlo v roce 1979.¹⁴⁹ Blumenberg v knize předkládá a zkoumá všemožné variace metafory ztroskotání lodi a její využívání v dějinách filozofie, literatury i výtvarného umění v rozpětí od antiky po současnost. V té době mi jednou při cestě kolem knihovny padl do oka číhající *Minilexikon*. Zalistroval jsem v něm, našel heslo „ztroskotání lodí“, které bylo definováno jako

konstantní riziko mořeplavby, které trvá přes všechna technická zabezpečení dodnes a ročně způsobuje obrovské ztráty hodnot a lidských životů. V minulosti bylo možné většinu námořních katastrof připsat živlům (bouře, mlha, proudy), dnes je 70–80 % nehod způsobeno selháním lidského faktoru (kapitána, důstojníků, posádky), podle rozborů případů často z nedbalosti. Bezprostřední příčiny ztroskotání jsou konstrukční nestabilita (neštěstí při a po spuštění na vodu), ztráta stability (přetížení, špatné uložení nákladu, vnější vlivy např. vlnobití), nezamýšlené najetí na mělčinu nebo útesy, srážka s vnější překážkou (jiné plavidlo, ledovec), požár a exploze, případně souběh těchto okolností.¹⁵⁰

Díky knize zakoupené před cca 25 lety jsem měl úvod k přednášce o Blumenbergově metafoře ztroskotání lodí a úvahám o filozofických stanoviscích v porovnání se stanovisky a postoji diváků, kteří pozorují ztroskotání lodí, a s jejich proměnami a způsoby ztvárnění. Ve filozofii označujeme ztroskotáním neúspěšné projekty, které již nelze oživit, a ti, kdo se zajímají o dějiny filozofie, se táží proč. Jaký živel může způsobit katastrofu filozofického systému nebo myšlenky? Co způsobí nedbalost ve filozofii? V čem spočívá konstrukční nestabilita filozofické konstrukce? Jakou podobu může mít neúmyslné najetí na filozofický „útes“ a co jej v dějinách představovalo? Co je pro filozofa vnější překážkou?

148 PLEINER, Radomír. *Minilexikon k dějinám lodí a námořní plavby*. Praha: Naše vojsko 1994.

149 BLUMENBERG, Hans. *Schiffbruch mit Zuschauer*. 5. vydání, Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2012.

150 PLEINER, Radomír. *Minilexikon k dějinám lodí a námořní plavby*. Praha: Naše vojsko 1994, s. 239. Díky lexikonu jsem se rovněž dozvěděl, že pojišťovna Lloyd's vydává týdenní bulletin *Lloyd's Weekly Casualty* a vede knihu ztroskotání lodí (kde najdeme záznamy o Titaniku 1911, srážce osobních lodí Stockholm a Andrea Doria v mlze 1956, převrácení trajektů Herold of Free Enterprise 1987 nebo Estonia 1994).

Proč v úvodu k připomínce Mirko Nováka příhoda týkající se lodí? Dva volné důvody. Jeden se týká období, v němž Novák katedru vedl – a jedna z kapitol Blumenbergovy knihy se jmenuje *Estetika a morálka přihlížejícího*. Krom jiného v ní Blumenberg popisuje, jak je od osvícenství událostem přihlížející člověk stále silněji vtahován do děje a pouhý divák již není někým, kdo stojí v bezpečné distanci od probíhajících dějů. Druhý je až téměř zanedbatelný a vztahuje se ke druhé ukázce, na niž navazují poznámky o sonosféře a zvuku – lodě vydávaly po dlouhý úsek svých dějin pouze minimální hluk. Více na konci kapitoly.

V této knize jsme se s Mirko Novákem setkali hned v první kapitole při reflexi dílčích momentů estetiky Otakara Zicha. Nyní si nejdříve krátce připomeneme jeho působení v čele katedry (1948–1953). Dále upozorníme na jeho úvahy o základech estetiky a krátce je kontrastujeme s konceptem estetiky, který byl v té době k dispozici u generačně spřízněného německého filozofa Joachima Rittera. O jeho konceptu však Novák nevěděl. Následně si uvedeme Novákův kratší text z roku 1954 věnovaný problému synchronizace a veřejnému šíření hudby a při interpretaci spojíme některá témata, která lze z textu extrahovat, se současnými filozofickými úvahami na téma zvuku. S pomocí tohoto textu si ukážeme, že teoretické odkazy našich předchůdců můžeme snadno revitalizovat a využít je jako jeden z inspiračních zdrojů. Je pravděpodobné, že pročtením filozofických odkazů jen těch filozofických předchůdců, kteří se vystřídali v Brně ve vedení Filozofického semináře a posléze Katedry filozofie, bychom obsáhli všechny základní oblasti a disciplíny filozofie a klíčové problémy. Obeznamení se s vlastní tradicí je jednou z možností, jak konstruovat jednu část lokálního úvodu do univerzálních problémů filozofie.

Nahlédnutí do osobní korespondence, politické školení mužstva a kamna

Mirko Novák (1901–1980) vystudoval na FF UK filozofii, estetiku a teorii hudby (1919–1923). Doktorskou práci předložil z oboru filozofie. Navštěvoval přednášky profesora André Lalanda (1867–1964) v Paříži. Lalande publikoval práce z oblasti filozofie a metodologie vědy, logiky, morální filozofie a dějin filozofie. Studijně Novák pobýval rovněž v Bordeaux a teorii hudby studoval ve Vídni. Habilitoval se v oboru estetika rovněž na FF UK a v letech 1932–1939 přednášel podobně jako Josef Tvrđý filozofii a estetiku na FF KU v Bratislavě. Zde dosáhl v roce 1936 habilitace v oboru filozofie. V závěru svého působení v Bratislavě byli oba čeští filozofové vystaveni útokům národoveckých a radikálních skupin nejen z řad studentů. V archivu MU je uchován dopis Nováka Josefovi Tvrđému z 1. listopadu 1939:

Vážený pane profesore, mluvil jsem v těchto dnech s p. prof. Hendrichem [*Josef Hendrich (1888–1950) profesor pedagogiky, vystudovaný klasický filolog působil v tomto období rovněž na KU v Bratislavě. Podobně jako Josef Tvrđý zastával zde po krátkou dobu funkci děkana. V době, kdy jej Novák zmiňuje v dopise, již působil na FF UK v Praze.*], který mi naznačil, že jste na mě roztrpčen pro list, který jsem Vám téměř před rokem psal z Bratislavy. Nevzpomínám si podrobně oč tehdy šlo. Byla to zlá doba pro nás všechny a zvláště my, kdo jsme zůstali v Bratislavě jsme byli zle zkoušeni po stránce individuální i národní. Však počátek toho jste ještě zakusil sám, a i Vás bezpochyby všechny ty neblahé události rozrušily i podráždily. Mě samotného jste dobře poznal za léta mé asistentury lépe, než bylo možné z jednoho listu, a víte, že dobrých vztahů mezi námi si vážím. V Brně jsem už dvakrát přednášel. [*Vsunuta poznámka na konci stránky: *) Přednáším jednou za 14 dnů po dvou hodinách.*] Posluchačů mám asi deset. Zde v Praze na fakultě žijeme značně stísněni. Panu prof. Hendrichovi zabral místnosti úřad pro uprchlíky, takže nyní jsme všichni tři, profesor, asistent

a knihovník v jediné místnosti! A ke všemu nám hrozí ještě větší nebezpečí odjinud. Přijměte, prosím, pane profesore uctivý pozdrav i přání dobrého zdraví! Mirko Novák.¹⁵¹

Zdá se, že Novák, který začal v roce 1939 působit na FF MU, měl eminentní zájem na urovnání sporu či nedorozumění s Tvrdým, které vzniklo v průběhu dřívější korespondence. Současně si stihne trochu postěžovat na pracovní podmínky a oznámit, že již přednáší v Brně. Celkové vyznění dopisu můžeme charakterizovat jako zřetelnou snahu o obnovení dřívějších korektních vztahů na počátku jeho působení v Brně. Na FF MU nastoupil jako profesor v roce 1939 a od roku 1948 převzal vedení Katedry filozofie (viz poznámka o estetice a morálce přihlížejících výše). V roce 1953 odešel podobně jako před lety Otakar Zich zpět do Prahy a do roku 1970 zde vedl Katedru estetiky FF UK. Převzít vedení katedry v roce 1948 znamenalo rovněž vstoupit do víru politicky zrádného a nejistého vyvažování sil, které by umožnilo snesitelný filozofický a akademický provoz. Což nebylo s ohledem na příkazy z vedení fakulty a ministerstva školství mnohdy snadné. Svědčí o tom dokument z 21. září 1948, který má již příznačným způsobem upravenou hlavičku. Vytištěný nápis *Děkanství filosofické fakulty Masaryky university v Brně* má strojem přepsané slovo „Děkanství“ a nad ním je vepsáno nové upřesnění „Akční výbor“. Je to drobný detail, ale s ohledem na další období má vypovídací schopnost. Dokument vydaný *Akčním výborem filosofické fakulty Masarykovy university* se týká zavedení politického semináře, o němž rozhodl Ústřední akční výbor vysokých škol v Brně. Politickým seminářem obšťastnil akční výbor studenty po dobu prvních dvou semestrů studia v rozsahu 2 hodin týdně. Tyto 2 hodiny měly být z rozhodnutí AVFF včleněny do 4 hodin, které byly v rámci školské reformy týdně věnovány základům dialektického a historického materialismu. Novákovi v této souvislosti dojde ještě speciální přípis se žádostí, aby připravil pro nejbližší schůzi návrhy týkající se činnosti Gustava Riedela. Ten byl jako představitel marxismu a profesor pro obor dialektického a historického materialismu zřejmě osobou vhodnou pro realizaci tohoto nařízení. V letech 1950–1952 se Riedel stal děkanem FF MU. Nezůstalo však pouze u politického semináře. 2. ledna 1950 podal na základě usnesení fakultního sboru FF MU děkan Vilém Chmelař na Ministerstvo školství, věd a umění návrh, který vznikl z podnětu filozofického odboru a filozofického semináře (kostrbatá dikce respektuje úřední jazyk příslušného dopisu). Týkal se ustanovení zvláštního oddělení marxismu-leninismu jako základu budoucího ústavu stejného jména. Vzhledem k tomu, že o tomto návrhu se jednalo 14. ledna 1949, je možné se domnívat, že se zřízení této instituce oddalovalo. Přesto fakultní sbor posléze návrh jednomyslně schválil a požádal o dotaci na provoz tohoto pracoviště, u něž se počítalo s celofakultní působností. V této oblasti se nutně musí odlišovat to, co je v oficiálních materiálech, a to, jak vypadala realizace. Dílčí činnost ústavu marxismu-leninismu si již pamatuje jako student v závěru 80. let i autor tohoto textu. Krom na své okolí ideologicky senzitivních a politicky aktivních lidí však v rámci tohoto ústavu občas přednášeli jako externisté i lidé, jejichž přednášky z předmětu „Dějiny mezinárodního dělnického hnutí“ byly poutavým a fundovaným historickým vhledem do novodobých dějin. Příkladem takové osobnosti budiž např. historik Josef Harna (1939–2015), který s námi diskutoval zcela otevřeně. Ale to se jedná již o závěr 80. let a v něm byla situace značně odlišná od období, v němž se zřízení tohoto ústavu teprve chystalo. A Mirko Novák se zakládání ústavu účastnil (nemohl být pouhým divákem v bezpečné distanci, byl stále více vtahován do děje). Je otázkou, do jaké míry se identifikoval s ideologicky tónovanými formulacemi, které můžeme číst např. v dopise ze 7. listopadu 1949. O určité míře konformismu vůči obecným požadavkům té doby se můžeme přesvědčit.

Filozofický odbor na filosofické fakultě MU v Brně máje na zřeteli, že je nezbytně třeba, aby všechny disciplíny na fakultě přednášené se opíraly o principy dialektického a historického materialismu jako svého společného a jednotného filozofického základu, mají-li odpovídati požadavkům vědeckým a úkolům výchovným, na ně kladeným, a hledě dále k tomu, že tato potřeba je nejnalé-

151 AMU, A 2, Katedra dějin filozofie, kart. 1.

havější právě v hlavních oborech fakulty, ve filosofii, historii, společenských naukách a dějinách literatur i umění, navrhuje, aby na jmenované fakultě bylo zřízeno zvláštní oddělení marxismu – leninismu jako základ budoucího ústavu stejného jména. Úkolem tohoto oddělení by bylo soustřeďovat za vedení ředitelů filosofického semináře marx.-leninskou literaturu všech oborů na fakultě přednášených a sloužiti za středisko marx. leninského bádání, podle potřeby i za badatelskou poradnu. [...] Nově zřízené oddělení má být přičleněno k semináři filosofickému, povahou svého oboru má však míti funkci celofakultní a býti k dispozici všem seminářům a ústavům, profesorům i posluchačům. Prof. Dr. Mirko Novák v.r., ředitel filosofického semináře. Dr. G. Riedel v.r., předseda filosofického odboru. V Brně 7. 11. 1949.¹⁵²

Zde byl bohužel počátek pozdější existence celofakultního ústavu marxismu-leninismu, který otravoval generace studentů přednáškami z vědeckého komunismu a dalšími kousky napříč všemi obory. I když se založení ústavu prozatím o něco zpozdilo – z ministerstva školství došla 10. března 1950 stručná odpověď, podle níž nelze žádosti o zřízení zvláštního oddělení marxismu-leninismu prozatím vyhovět s tím, že věc bude řešena při provádění zákona o vysokých školách. Externě v něm na konci 80. let chvíli působící historik Harna byl přísloušnou výjimkou z pravidla. K tomuto nesnadnému tématu se vrátím v kapitole o Josefu Macháčkovi. Nyní snad jen tolik, že konformismus jedněch mohl v této situaci a na tomto místě (tedy na fakultě) v případě jednotlivců občas umožnit nonkonformismus druhých.

Krom závažných a politicky problematických věcí řeší Novák na Filozofickém semináři tradiční problém, na který vehementně upozorňoval již Rostohar: teplo.

Filozofický seminář žádá o nová kamna pro seminární knihovnu. V knihovně, jež je nejchladnější místností filozofické fakulty, nelze pro nesnesitelnou zimu vůbec pracovat. A dosavadní kamna naprosto nevyhovují. Při velkém tahu komína v přízemní místnosti nemají vůbec zařízení na regulaci, takže všechno teplo utíká komínem ven, čímž topení není úsporné, neboť se v nich spálí asi čtyřikrát více než v kamnech řádně zřízených. Nemají také pohyblivého roštu na odstranění popela. Ředitelství filozofického semináře doufá, že děkanství naší žádosti vyhoví, a tak umožní, aby v místnosti bylo možno pracovat bez újmy na zdraví.¹⁵³

Podepsán Mirko Novák. Na tomto dopise z 16. prosince 1949 je pak červenou tužkou připsáno: „24. 12. 49 dodána Filoz. Sem. 1 kamna a 4 kolena“. Filozofický seminář dostal v pomalu přitíhujícím období hřejivou vánoční nadílku. Mirko Novák stál v čele semináře do roku 1953.

Estetika jako nauka o krásnu a estetika již ne krásných umění

V roce 1932 vyšla v edici Rozpravy České akademie věd a umění Novákova publikace *Vznik pojmu krásna v řecké filosofii*.¹⁵⁴ Její název plně vystihuje náplň příslušného textu a v úvodu se Novák věnuje vymezení estetiky. Jeho tradiční vymezení estetiky a jejího předmětu nejprve přiblížíme pomocí ukázky. Následně je kontrastuji s odlišným pojetím estetiky, které předložil jen o dva roky mladší německý filozof Joachim Ritter (1903–1974). Novák sám hned na počátku spisku upřesňuje, že jeho cílem je pojednání o vzniku filozofického pojmu krásna, s jehož pomocí se Řekové pokoušeli vysvětlit zážitek krásna. A úvahy tohoto typu podle Nováka náležejí do estetiky

152 Tamtéž.

153 Tamtéž.

154 V úvodu Novák děkuje za konzultace textu mezi jinými i Josefu Tvrđému.

jako filozofické disciplíny, která se zabývá krásnem. Zabývá-li se vznikem pojmu krásna, tudíž i podmínkami jeho vzniku, přesahují jeho úvahy do psychologie, sociologie i širěji pojatých podmínek ekonomických. Dílčí reflexi Novákovy estetiky předložil Oleg Sus ve studii „O sváru estetického systému s estetickou zkušeností“,¹⁵⁵ kterou trochu potouchle věnoval právě Novákovi. V otázkách obecné estetiky poukázal na vliv Nejedlého na Nováka a naznačil, že Novák již v roce 1928 provedl radikální destrukci pojmu krásna, a to destrukci pozitivistickou a nominalistickou. Sus ukazuje, že Novákova destrukce estetiky, spočívající v tom, že pojem krásna považoval za vágní, zkušeností neverifikovatelný, o němž nelze říci, z čeho byl abstrahován, vznikla proto, že Novák ztotožnil estetiku s tradičně spekulativní „vědou o krásnu“ a že užil postupů nominalistické analýzy (mohlo by se říci, že i náznavu sémantického rozboru „jazyka“ estetiky).¹⁵⁶ Právě Novákovu určení estetiky se věnuje ukázka.

Srovnání s Ritterovou koncepcí estetiky se však bude týkat odlišného konceptu estetiky a jiných problémů, než na které poukázal Sus. Ritter vsadí své úvahy rovněž do kontextu sociokulturních úvah, které diagnostikují specifické rysy moderny, v jejímž období se ustavuje moderní estetika. Ale vymezení estetiky je u něj zcela jiné.

Nejprve ukázka týkající se základního vymezení estetiky z Novákova textu.

Estetika, jakožto filosofie krásna, je velmi starý obor filozofického myšlení. Její jméno ovšem a její ustavení v samostatnou filozofickou disciplínu je teprve dílo osmnáctého století, kdy žák Wolffův, Alex. Gottlieb Baumgarten (1714–1762), ji oddělil od ostatních filozofických disciplín a nazval estetikou. V duchu filosofie Leibnizovy a Wolffovy nespátrával se tehdy podstatný rozdíl mezi poznáním rozumovým, pojmovým a poznáním smyslovým. Poznávání smyslové bylo toliko nejasné, zmatené (confusum), na rozdíl od přesného, logického poznání rozumového. Přes to však i při poznávání smyslovém byl shledán určitý stupeň dokonalosti a tím byl cit krásna, jež smysly prostředkují. Toho užil Baumgarten a vedle logiky, jakožto vědy o dokonalém poznání rozumovém, a etiky jako vědy o dokonalém chtění vztahujícím se k dobru, postavil estetikou, jakožto vědu o dokonalém poznávání smyslovém, vztahujícím se ke krásnu. Tím byla vyplněna mezera v soustavě filozofických disciplín. Postavení nové disciplíny nebylo však mezi filozofickými obory právě nejpřednější. Naopak, tato disciplína byla jen jakýmsi doplňkem k logice a etice, jednajícím o předmětu (smyslovém poznávání krásna), jenž pro ony disciplíny byl příliš neurčitý a zmatený. Tak osamostatnění estetiky nastalo náhodně, nikoli z vlastních potřeb a důvodu filosofie krásna, nýbrž pro systematické doplnění Leibnizovy-Wolffovy filozofické soustavy. Proto dlužno dbáti toho, abychom díla Baumgartenova neztotožňovali s původem estetiky.

Vlastní vznik estetiky nebyl jen šťastnou náhodou, která zaplnila prázdné místo filozofického systému, usilujícího o systematickou úplnost. Byl to myšlenkový děj daleko složitější a sahající o mnoho hlouběji v oblast citovou a ideovou než dílo Baumgartenovo. Tímto dějem byl sám vznik pojmu krásna, jež spolu s dobrem a pravdou vytvořilo důležité pilíře budoucí evropské filosofie, především ovšem filosofie idealistické. Uvědoměním si krásna, jako zvláštní oblasti ducha a jeho formulací ve filozofický pojem vznikl vlastní předmět a vlastní duchový obor estetiky. Proto její původ nelze spojovat se jménem Baumgartenovým a se systémem Leibnizovým-Wolffovým, nýbrž s filosofií o celé dva tisíce let starší, s dílem Platonovým a Sokratovým a s tím, co předcházelo ve vývoji řecké filosofie, než došlo k metodám a koncepcím obou těchto mistrů evropského myšlení. Vznik všeobecného pojmu krásna sám jest tedy základem estetiky. Neboť spekulace o tom, co jest krásno, a snaha určit krásno pojmově je již typickou činností filozofickou, je filosofií krásna, tedy estetikou, jak je nám tradována ve své historické podobě. [...] Není pochyby, že vývoj zážitků krásna

155 SUS, Oleg. *Estetické problémy pod napětím. Meziválečná avantgarda, surrealismus, levice*. Praha: Nakladatelství Jůza a Jůzová 1992, s. 1–11.

156 Tamtéž, s. 9.

a vývoj estetického citění měl v dějinách estetiky velikou důležitost; vlastní estetika, t.j. estetické myšlení, bylo namnoze jeho filosofickým odrazem. Přes to však za vlastní dějiny estetiky, jakožto filosofické disciplíny, jest pokládati dějiny toho, co estetiku činí právě filosofickou disciplínou, tedy dějiny estetického myšlení, vznik estetických pojmů, především pojmu krásna, a jejich vývoj v estetické systémy.¹⁵⁷

Z ukázky je zřejmé, že i pro Nováka existovala filozofie krásna a umění před tím, než vznikla estetika, respektive před tím, než byla estetika institucionalizována jako samostatná disciplína. Než přejdu alespoň k naznačení Ritterova konceptu estetiky, shrneme si nejvýraznější pokusy o definici uměleckého díla. Umělecká díla jsou definována a) mírou účelu bez účelu (Kant), b) svobodou v projevu, tvůrčí hrou (Schiller), c) identitou vědomého a nevědomého v Já a vědomí této identity (Schelling), d) smyslovou názorností či smyslovým vyjevením ideje (Hegel), e) *promesse du bonheur* neboli příslibem štěstí (Valéry), f) návratem potlačeného (Freud a poslíze i Marcuse), g) umění je výrazem intuitivního poznání (Croce), h) tím, co je neidentické (Adorno), ch) jako vyjevování se (Bloch), i) jako výraz zkušenosti (Dewey), j) jako do díla vložená pravda (Heidegger). Aby se mohly tyto moderní koncepty uměleckého díla objevit, muselo se umění vyjmout ze služeb polis, společenství či náboženství. Teprve tehdy se umění mohlo stát člověku něčím blízkým, zobrazujícím na člověku to, co je lidské, co je mu blízké ve smyslu lidsky krásné, tedy něco, co mu může být lidsky rovno a co nemusí mít parametry krásného umění. Umění se začalo rozvíjet i po další trajektorii, přestalo být náhradním, služebným, přestalo vystupovat ve službě kultu. Tam, kde se vymanilo z této role, kde přestalo být instrumentalizováno ve prospěch vyššího, náboženského, soteriologického, mohlo se stát uměním v té podobě, v jaké mu rozumíme dnes. A díky tomu mohla vzniknout moderní estetika a filozofie umění. V tomto smyslu byl vznik estetiky vázán na procesy, které Max Weber popsal jako odkouzlení a které byly od počátku provázány protipohybem, který se odkouzlení bránil – kompenzoval je. V tomto kontextu klade svoji základní tezi týkající se moderní estetiky a estetického umění Joachim Ritter: moderní estetické umění je – vědomě nebo podvědomě – kompenzací ochrany aktéra: umění je jako estetické umění moderního světa kompenzací ve smyslu vyrovnání toho, co z něj mizí, a současně uchováním toho, co ve světě mizí.

Jak Ritter k takovému postoji dospěl? Vychází z interpretace Hegelových *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1820), na níž založil svoji teorii moderny. Ritter si povšiml, že Hegel chápal postulát svobody pro všechny v měšťanském státě nejen jako šanci, ale dokázal identifikovat i rizika spojená s tímto postulátem: procesy zvěcnění, technizace a industrializace všech oblastí lidského života a mezilidských vztahů působily erozi všech oblastí života a tradičních systémů orientace a přinášely společenskou nespravedlnost. V pojmu kompenzace Hegel ukázal, že racionální svět práce, který cílí na ovládnutí přírody, musí být kompenzován světem subjektivní niternosti. Ritter použil ve své teorii moderny pro popis procesu tohoto dějinného diferencování Hegelův pojem odcizení a pokusil se o vysvětlení jeho nutnosti a pozitivity. Základní dějinně filozofickou strukturou moderny je dle Rittera odcizení (*Entzweiung*) měšťanské společnosti a subjektivity. Odcizení tvoří předpoklad pro plné uskutečnění lidské svobody (subjektivity) v moderním světě, protože každému jednotlivému člověku umožňuje, aby se podílel na emancipačních vymoženostech obecné svobody a rovnosti a také na tradičních, pro něj konstitutivních vazbách, které tvoří nedílnou součást jeho sebeurčení. Odcizení ztělesňuje z Ritterova pohledu současně kontinuitu dějin světa, neboť společenská emancipace absolutně neneguje ani neničí substanci světa původního, jeho tradice a toho, co se předává dále. Vyčleňuje je tak, aby zůstaly v moderní kultuře subjektivity zachovány jako dějinné základy a podstatná určení lidské svobody, a díky tomu mohou zůstat platné v nehistorickém rámci moderní občanské industriální společnosti. V tomto rámci potřebuje moderna rovněž na straně subjektivity nějaké výrazové prostředky a prostředky představování, které předpo-

157 NOVÁK, Mirko. *Vznik pojmu krásna v řecké filozofii*. Praha: Rozpravy České akademie věd a umění 1932, s. 5-7.

kládají uskutečňování života v moderní společnosti a v nějakých historických podmínkách, které se musí přijmout a musí mít možnost k tomu, aby se realizovaly, zpřítomnily. V textech *Aufgabe der Geisteswissenschaften* (1963) a *Landschaft. Zur Funktion des Ästhetischen in der modernen Gesellschaft* (1963), v nichž se částečně vrací k tématům přednášek, které měl k estetice od roku 1946, představuje Ritter estetiku a umění jako kulturní formu artikulace moderní subjektivity, posiluje a uchovává její schopnosti, metodicky je stabilizuje i institucionálně uchovává. Výklad zrodu moderní subjektivity ilustruje pečlivou interpretaci Petrarkova slavného textu *Výstup na horu Mont Ventoux*. S jeho pomocí ukazuje, jak se v subjektivním modu člověka a ve způsobu prožívání okolního světa mění příroda v krajinu. Umění pro moderní estetiku znamená a vykonává něco jiného, než tomu bylo v případě tradičního vzoru a řemeslnické činnosti – zhotovování na zakázku státu nebo církve pro reprezentativní, didaktické nebo kultické účely. Umění se stalo výrazovou formou moderní subjektivity ve své estetické pravdě autonomní, vyvázané ze všech funkcí, které na ně kladla společnost, stát, kult a instituce. Ritterovo moderní zdůvodnění a založení estetiky jako filozofické disciplíny představuje rozsáhlou transformaci všech teoretických a praktických rysů a souvislostí, v nichž bylo krásné umění vždy včleněno. Umění se emancipovalo od mechanického umění, od na pravidlech založených uměleckých postupů. Stalo se orgánem, v němž se svět prostřednictvím niternosti a pocítování zpřítomňuje, vypovídá a představuje. Obecně je zrod moderní estetiky součástí obratu k subjektivitě a založení umění v této subjektivitě. Představuje obrat, v němž estetické získává své zdůvodnění, svůj základ a funkci v souvislosti s odcizenou skutečností. Svobodná estetická produkce a recepce přinášejí do života ve sféře subjektivity uchovávané božské, nadmyslové a různé další podoby absolutního.

Ritter zasazuje úvahy o estetice do širšího kontextu úvah o duchovědách. Pojem duchovědy je v německém jazyce vyhrazen pro to, čemu v češtině odpovídá celý korpus sociálních a humanitních věd. Duchovědy mu představovaly odpověď na konstituování moderních přírodních věd. Tato odpověď se objevila v okamžiku, v němž vědecko-technická moderna považuje kulturní tradici za irelevantní, reprezentuje nový zájem o dějiny a minulost, postoj proti stále narůstající racionalizaci všech oblastí lidského života. Nadšení pro umění, estetické nadšení pro přírodu a ustavení estetiky jako filozofické disciplíny je jednou z odpovědí duchověd na procesy modernizace a racionalizace.

Ritter začíná reflexe moderního světa analýzami krajiny a smíchu. V *Analysen der Strukturen des Lachens* z roku 1940 popsal prostřednictvím fenoménu smíchu kompenzační strukturu, kterou rozvíjela jeho filozofie moderního světa. Kompenzační role smíchu spočívá v tom, že činí platným to, co oficiální řád a porozumění vyčleňuje, odsouvá, činí neplatným a vrací znovu do hry to, co má být vyloučeno, ale co se kompenzačně vrací zpět. Podobně je moderní zvěcnění, nedějinnost kompenzována v estetickém a historickém smyslu a prostřednictvím duchovních věd. V pozdějších textech (vyšly souhrnně ve sborníku *Metaphysik und Politik* v roce 2003, texty pocházejí z období konce 50. a ze 60. let) rozvinul Ritter počáteční úvahy k tomuto tématu do filozofie ne-identity odcizení moderního světa. V ní se vzájemně střetává budoucnost, kterou tvoří na tradicích nezávislá, vůči tradicím neutrální, nedějinná skutečnost pokroku exaktních věd, techniky, ekonomie a práce s minulostí, tedy každodenním světem tradice, dějin a svobody subjektivity. Vzájemná sounáležitost budoucnosti a minulosti musí být pochopena a jejich odcizení (či snad i rozdvojení – Entzweiung) musí být zachováno. Současné potřebují částečně násilné výměny, aby se jich nezmocnila ničivá jednostrannost. Odcizení je tudíž nejen nebezpečí, ale i pozitivita. Moderní svět a jeho instituce nejsou z Ritterova pohledu ani idylou ani infernem. Vyznačují jej střízlivé způsoby schopnosti souhlasu. Proto je Ritterova filozofie moderního světa chápána jako filozofie pozitivního odcizení, to znamená zřeknutí se romantiky emancipace a fundamentalismu uchování. Je filozofií občanského života. A estetika je v tomto konceptu součástí kompenzačního potenciálu duchověd.

Přednášky z estetiky byly souhrnně vydány se značným odstupem v roce 2010.¹⁵⁸ Ritter vázal estetiku na teorii odcizení a umění bylo způsobem, jak odcizené dávat dohromady, integrovat separované a upamatovávat a vracet do hry světa to, co z něj bylo vypuzované nebo od čeho se moderní svět pokoušel emancipovat.

Novákovo uvedení do estetiky zde vedlo k připomenutí v zásadě paralelně vznikajícího, zcela odlišného konceptu vzniku filozofické estetiky, který ji chápe jako součást teorie moderny a institucionalizace duchovně. Takové připomenutí považují za respektující a současně kritický přístup k odkazu našeho předchůdce na katedře filozofie. Ten je konec konců zcela v duchu jeho slov na ustavujícím valném shromáždění České společnosti pro estetiku, jejímž byl Mirko Novák zakládajícím členem:

Zdá se mi někdy, že ve srovnání s estetikou jiných národů, zejména západních, máme více vyvinutý sklon k jistým jednostrannostem nebo k upadání z extrému do extrému, při čemž rádi jaksí pokládáme jiné přístupy a jiná hlediska za jisté deviace nebo za scestí. Zde není myslím na škodu si uvědomit, že tolerance ke všem seriózním přístupům k předmětu tu nemá jenom význam morální, není jenom požadavkem vědecké etiky a kulturnosti, ale umožňuje i nové vědecké výhledy, rozvíjí diskusi, podněcuje přezkoušení a konfrontaci koncepcí a v tom smyslu má i svůj význam noetický a snad i přímo metodický.¹⁵⁹

Hudba k práci i oddechu, trampoty oficiála Tříšky a sonosféra

V této subkapitole připomenu drobný Novákův text, který se týká hudby a který si v komentářích zakomponujeme do obecnější filozofické reflexe zvuku. Článek má název „Otázka hudby hrané k práci a hudby reprodukováné do veřejného prostoru“.¹⁶⁰ Tento článek zmiňoval ve svých vzpomínkách na Nováka pozdější vedoucí katedry Lubomír Nový, když líčil, jak jako studentská pomocná vědecká síla přepisoval právě tento text na psacím stroji.

Text začíná následně: „Čs. rozhlas zavedl ve svých pořadech zvláštní vysílání s názvem: Zahraje-me vám ku práci. Učinil tak patrně na žádost pracujících ze závodů a jednal potud jistě správně. Jenže otázka hudby hrané k práci tím vyřešena není. Jde totiž o dvě věci: především o zdraví našich pracujících, přesněji o jejich nervovou rovnováhu při pracovním výkonu, a za druhé o kvalitu jejich pracovního výkonu. A ta je na té rovnováze přímo závislá.“

Novák uvádí nejprve podnět, který jej vedl k napsání diskusního příspěvku, a tím je specifický typ rozhlasového pořadu. Obecně jde o problém moderních společností, které jsou přetíženy zvukovým smogem, který se objevuje na téměř všech místech, kde se vyskytují lidé. Neustále přítomné zvukové pozadí, které dokládá přítomnost okolního světa. Moderní člověk je takto mnohdy nedobrovolně vsazen do akustického kontinua, popřípadě si je díky technickým zařízením sám vyrábí, přijímá nebo reprodukuje. Podobně jako mnozí pozdější autoři, kteří se zabývali výzkumem moderní sonosféry (sféry zvukového dosahu, v níž je člověk vnořen), reflektuje i Novák tento problém s pomocí dílčího specifického případu, jakým je hudba hraná k práci. Můj učitel na katedře Jiří Gabriel mi kdysi nabídl jiný než akademický Novákův důvod pro reflexi veřejně vysílané hudby. Dle jeho slov byl Mirko Novák nadšeným motocyklistou, který vyjížděl na

158 RITTER, Joachim. *Vorlesungen zur Philosophischen Ästhetik*. Hrsg. von Ulrich von Bülow und Mark Schweda. Marbacher Schriften. Neue folge. 6, Göttingen: Wallstein Verlag 2010.

159 NOVÁK, Mirko. *Projev předsedy přípravného výboru České společnosti pro estetiku prof. dr. Mirko Nováka na ustavujícím valném shromáždění* (5. března 1968). [cit. 21. 2. 2020]. Dostupné z <http://estetika-old.ff.cuni.cz/?s=ke-stahnuti-es>.

160 NOVÁK, Mirko. Otázka hudby hrané k práci a hudby reprodukováné do veřejného prostoru. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1954, roč. 3, č. B 2, s. 178–179.

svém stroji do okolí Brna. Jako jemnocitný estetik a zručný pianista s klasickým školením velice nelibě nesl hlasité vyhrávání hudby z tehdy technicky nedokonalých, zkreslujících ale patřičně hlasitých veřejných amplionů, s nímž se na svých výletech setkával. Připomeňme si, že Novák píše reflexi vlivu zvuku na psychickou rovnováhu v roce 1954, tedy v roce, kdy sonosféra, do níž je člověk ponořen a která ho s různou intenzitou obklopuje, nebyla ve srovnání se současností zdaleka tak zvukově zahuštěna. V současnosti je téměř nemožné vystoupit z civilizační sonosféry. Člověk je stále něčemu na doslech a díky nejrůznějším mobilním, technickým a signálním zařízením si pojišťuje přísun zvuku všude tam, kde by hrozilo ticho, kde dočasně není slyšet chod žádného točivého stroje, elektromotoru, klimatizace, hudby, průmyslových a technických zvuků či zvuků stále proudící dopravy. Díky pouhému faktu, že máme sousedy, pravděpodobně každý tuší, co to znamená být alespoň v malém nedobrovolně vtahován do cizí přeznívající privátní sonosféry, před níž není úniku a která se mnohdy bezohledně rozpíná dle síly reprosoustavy. Že se pro deprivaci vězňů používala hudba nebo opakující se tóny, je známo. Podobně dnes mohou působit nejrůznější varianty těchto upozornění v rozhlase (stačí si vzpomenout na agresivně neustále opakovaná intonovaná dvě slova „Frekvence jedna“) nebo bezohledný soused vybavený výkonnou aparaturou. Takto uměle vytvářená sonosféra mučivě socializuje všechny v dosahu jejího signálu. Přitom by stačilo, alespoň v případě soukromého poslechu hudby, s pomocí sluchátek tento typ sonosféry privatizovat – privátní sonosféry by se nepřekrývaly.

O vlivu obecně zvuků a hluku na psychickou pohodu vypovídal v době, kdy Novák píše svůj text, film *Rodinné trampoty oficiála Tříšky* (1949, režie Josef Mach). Zachycuje marnou snahu městského úředníka a hlavy početné rodiny uniknout z psychoakustického kontinua neustále zvukově dotírajícího města daleko na venkov, kde by na jeho hlukem pocuchané nervy měl čekat vytoužený klid. I zde se však Tříška setkává s nejrůznějšími zvuky, ruchy i hudbou (v tomto případě zpěvem), která synchronizuje např. přesun vojenské jednotky a objevuje se vždy ve chvíli, kdy se již zdá, že se rozhostí ticho. Současně je Tříška vedoucím rodinného sboru, tedy akusticky synchronizované jednotky, jejíž činnost má primárně psychickou rovnováhu a požitek ze zvuku navozovat.

Novák dále v textu problém vlivu zvuku na rozpoložení člověka uchopí na úrovni tehdejší vědy. Interpretuje poznatky I. P. Pavlova a jeho žáků, které se týkaly nervových procesů, zprostředkovávajících kontakt mezi prostředím a osobami. Pavlovovu nauku o podráždění a útlumu vyšší nervové činnosti neboli činnosti duševní použije pro vysvětlení fenoménů, které ovlivňují pracovní výkon.

K tomu, aby se pracující s úspěchem přizpůsoboval jistému pracovnímu výkonu, aby byl v další pracovní den schopen bez škody na zdraví reprodukovat svou pracovní sílu, je třeba, aby procesy podráždění a útlumu byly v jeho mozku v optimální rovnováze. A to je velmi sporná otázka, zda hudba hraná k práci tuto určitou, při pracovním výkonu potřebnou rovnováhu procesu podráždění a útlumu posiluje nebo ji oslabuje. Pokud o tom uvažujeme theoreticky, bez experimentálního podkladu, zdá se pravděpodobné, že hudba hraná k práci onu specifickou, při daném pracovním výkonu potřebnou rovnováhu porušuje. Uvedu pro to argument estetický. Hudba má svůj rytmus, ale pohyby při práci mají také svůj rytmus a ne-li přímo rytmus, tedy svůj řád, velmi snadno rytmi-sovatelný. Má-li hudba podporovat připomenutou rovnováhu, je třeba, aby její rytmus byl koordinován rytmu pracovního pohybu. Tak je tomu v praxi na příklad při pochodu a pochodové písni, při veslování apod. Jestliže však rytmus hudby není koordinován rytmem práce, křížuje-li jej, pak výsledek nemůže být jiný než porušení té rovnováhy, již je k danému pracovnímu výkonu zapotřebí. Ale nejde jen o rytmus. Je třeba přihlížeti k celému tomu specifickému komplexu podmíněných reflexů a ideově-emočních spojů, které i nejjednodušší hudba vzbuzuje, je-li vnímána esteticky. Takovýto dojem má nezbytně za následek. vyjádříme-li to pro stručnost neodborně a nepavlovovsky, úplné

odvedení pozornosti od pracovního výkonu, po němž při opětovném nutném upnutí pozornosti, vzniká zákonitě pocit nelibosti a nechuti k další práci. Pravdivě zaznamenal z úst chodského lidu J. Š. Baar: „U díla má stát celý člověk s duší i tělem a u muziky taky.“ Hrajeme-li pracujícím k práci, vycházíme mlčky z názoru, že při jejich práci není třeba pozornosti a přemýšlení, a tím ji podceňujeme a projevujeme vlastně k ní nevážnost. Pečlivého experimentálního řešení této otázky by tu bylo velmi zapotřebí.¹⁶¹

Novák zde zapojí do vysvětlení a argumentace proti nadužívání hudby nejprve poznatky neurofyziologie, naznačí s čím je vnímání hudby spojeno, použije lidovou moudrost, která striktně odděluje dílo a hudbu. Argumentaci v závěru této části podpoří až ideově zabarvenou zmínkou o hodnotě práce. Další kapitolou, která by rozvíjela experimentální výzkum působení hudby na rozpoložení člověka, by nepochybně byl výzkum významu a důvodu zpěvu či u řemeslníků hojně se vyskytujícího samovolného pískání, které, jak se zdá, práci či koncentraci naopak usnadňuje. Ale jak Novák uvádí, experimentálního výzkumu by nám bylo třeba. V následující části textu se potvrzuje Gabrielem uváděný pravděpodobný původní důvod Novákovy reflexe hlasité hudby vysílané do veřejného prostoru, který posléze vedl k rozpracování původního podnětu do obecnější úvahy. *„Podobně je tomu s hudbou reprodukovanou do veřejného prostoru, na příklad v halách obchodních domů, na ulicích a náměstích a při státních silnicích ve venkovských obcích. V obchodních domech, zejména při větší zvukové intenzitě reprodukované hudby, lze pozorovat neklid i nervositu na kupujících i prodávajících a z toho plynoucí častá nedorozumění.“*¹⁶² V současnosti má zvukový smog v obchodních domech spíše podobu bezpohlavní hudby, instrumentálních zvukových ploch, nazývaných tuším „muzak“. Tento typ hudby má být komponován a sestavován tak, aby navodil atmosféru příjemného bezčasí, akusticky mírně ševelícího zvuku na pozadí, který má přispět k tomu, aby se návštěvník zdržel déle – a nakupoval či utrácel. Základ konstruování sonosféry tohoto typu je opřen stejně jako u Nováka o poznatky o vlivu zvuků a tónů na neurofyziologii a rozpoložení člověka.

Velmi vážná je otázka hudby reprodukované na městských dopravních spojích, křižovatkách a na státních silnicích. Na nervové rovnováze řidičů a chodců tu často závisí život. Jestliže se motorové vozidlo, např. na státní silnici, přibližuje ke zvukovému zdroji rychlostí vyšší než 50 km, udeří řidiče v sluch prudce stoupající zavytí (při přibližování stroje tón prudce stoupne, při vzdalování klesne), které může způsobit jako nepodmíněný reflex nebezpečné trhnutí řídicím mechanismem. Rovněž sporné je, zda hudba a zpěv, reprodukovány nebo provozovány na ulicích a náměstích mimo slavnostní příležitosti, tedy v dobách všedního provozu, působí na nervovou soustavu občanstva, především na mechanismus podmíněných reflexů, příznivě nebo škodlivě. Uvážíme-li, že v dobách všedního provozu nejde na veřejném prostranství o jednotný kolektiv, nýbrž o množství, jehož každý člen jde za svou prací, za svým cílem a zájmem, pak je pravděpodobné, že i tu hudba působí rušivě na nervovou činnost a že nejen nepřispívá k soudružskému styku mezi lidmi, ale spíše mu brání, neboť zbytečně zatěžuje mechanismus procesů podráždění a útlumu v lidském mozku a uvádí tím lidi do stavu nervové vyčerpanosti. Tyto theoretické předpoklady žádají si ovšem, jak bylo zdůrazněno, kontroly experimentu, aby mohly být pokládány za vědecky dokázané. Poněvadž jde o otázky veřejně naléhavé, které mají velmi těsný vztah k našemu socialistickému budování, bylo by na místě, aby orgány lidové správy, ředitelství závodů a dopravní oddělení SNB vešly ve styk s Laboratoří pro výzkum vyšší nervové činnosti (Praha II, U Karlova 4), v Brně pak s psychologickým ústavem filosofické fakulty, bohatě vybaveným pro šetření experimentální, a vyžádali si tu pokusné prověření své dosavadní praxe. A pak ovšem, podle jeho výsledků – také skutečně učinili potřebná opatření.¹⁶³

161 Tamtéž, s. 178–179.

162 Tamtéž, s. 179.

163 Tamtéž, s. 179.

Tolik Mirko Novák. Jeho text obsahuje podněty pro úvahy o místě, funkci a významu zvuku v životě člověka. Při této příležitosti, a s ohledem na předchozí filmový příklad, zmíním tentokrát novější film s názvem *Tiché místo* (*A Quiet Place*, 2018, rež. John Krasinski), který z pohledu filozofa velmi barvitě a vynalézavě ukazuje prostý fakt: pohyby, činnosti, základní projevy člověka jsou spojeny s vydáváním zvuků. Jedná se o zvláštní variaci na *Trampoty oficiála Tříšky*. Tříška úpěnlivě hledá své tiché místo a při tomto úsilí či útěku do ticha mu vstupují do cesty nejrůznější překážky. Rodina v *Tichém místě* musí ticho zabezpečovat vlastním přičiněním a v zájmu přežití. Nezajímá nás příliš děj filmu, v němž sledujeme život rodiny a snahu jejích členů přežít a pokud možno i normálně žít v situaci, kdy Země byla navštívena ne příliš přátelskými mimozemšťany, kteří usmrtí cokoli živého, co vydává nějaký zvuk. Snaha členů rodiny organizovat život tak, aby nevydávali v průběhu svého života zvuky, je katalogizací základních činností člověka, které zvuk vydávají – od chůze, komunikace, obstarávání potravy, jídla, práce, vzdělávání dětí, zábavy, přepravy až po porod. První, co lze omezit, je umlčení zvuků, které vydávají technická zařízení. Zde je omezení jednoduché – nezapnou se. U činností doprovázejících běžné činnosti člověka je to obtížnější. Členům rodiny napomáhá v této situaci to, že dcera je neslyšící a mohou mezi sebou komunikovat znakovou řečí. Život ve světě s vynuceným ztišením má zcela odlišné parametry od normálního života a vyvolání silného hluku se používá k odlákání pozornosti nebezpečných tvorů. Můžeme si při tom uvědomit, že jedna z nejtisších a klidných činností člověka je četba a myšlení. Hluk v tomto příkladu reprezentuje ohrožení života, ticho je způsob, jak si zajistit přežití. Oba zmíněné filmy dostatečně rozmanitě ilustrují fakt imerze člověka do sonosféry, dokumentují důvody audiofobie moderního člověka – ani ne tak obav, jako spíše snahy nebýt jako oficiál Tříška vystaven hluku nad snesitelnou míru nebo zvukům nežádoucím. Současné ukazují, že ztišení stále znějící sonosféry nebo nalezení tichých míst se v moderních společnostech stává obtížně řešitelným problémem. Současné lze vidět, že lidé, kteří se do intenzivně znějící moderní sonosféry rodí, mohou naopak trpět nedostatkem přítomnosti zvuku a ticho v nich vyvolává nepříjemný stav prázdnoty, nudy, pocit něčeho chybějícího. V tomto případě není problémem nadměrný hluk a produkce zvuků, ale jejich nepřítomnost, která je chápána jako nedostatek. Ticho neznamená obrazně řečeno „přežití“, ale „smrt, ustrnutí, nečinnost“. Jako v případě mnoha problémů je hledání rovnováhy mezi intenzitou hluku, zvuků a tichem věcí vyvažování, které se v místech s větší koncentrací lidí daří stále hůře zajistit. Možnost opustit „radostně“ štěbetající zvukovou kouli se stává spíše sváteční událostí. Z tohoto pohledu je zajímavé, že enhancement dosud nevyhledává možnost vylepšit sluch ve smyslu slyšet více. Budoucnost moderních technologií bych viděl spíše v hledání způsobu, jak uměle regulovat intenzitu vjemu zvuku a vibrací ve vlastní hlavě. Zajímalo by mě, co vše by v souvislosti se zvukem učinil Mirko Novák předmětem reflexe dnes, v době nebývalých možností technické reprodukovatelnosti zvuku, která činí z tichých míst, na nichž by mohl člověk trvale pobývat, cennou komoditu.

Sonosférický epilog

V roce 2020 jsem v tisku poprvé evidoval vynesení rozsudku, který po čtyřech letech přiřkl odškodnění lidem z lokalit, v jejichž blízkosti se konala nepřetržitá několikadenní technopárty. Nedobrovolný pobyt v sonosféře tohoto typu nedovolila lidem klidný spánek (jednalo se o technopárty u Sluštic, 17.–19. červen 2016). Jedním z předpokladů rozsudku nad nepříjemnou sonosférou středního dosahu bylo zjištění, kdo je osobou, která jednoduše řečeno otočením knoflíku zapne nebo vypne tento typ zvukové koule. Převedeno do technického rozměru sonosféry: někdo musel postavit aparaturu nepřetržitě produkující hluk, který se posléze stane předmětem a důvodem soudního řízení. Podobně jako existují např. mezní termické podmínky, za nichž nemůže člověk přežít, existují i mezní sonosférické podmínky, které dokáží díky technickému zařízení

vyvolat podmínky nedobrovolné imerze člověka do sonosféry. Do nedobrovolné zvukové lázně, která se může stát předmětem několikaletého soudního řízení. Přitom nedobrovolný ponor může být během okamžiku ukončen vypnutím zdroje energie, na němž jsou nadměrný hluk produkující zařízení závislá. Překročí-li někdo povolenou rychlost (a je přistižen a usvědčen), je pokutován. Překročí-li někdo snesitelnou úroveň hlasitosti, může být maximálně požádán, aby jím produkovaná sonosféra ztichla nebo byla přenesena s pomocí sluchátek pouze do jeho uší.

Problém hluku a zvuků nás uvádí do širšího problému, který je etablovaným filozofickým tématem: závislost člověka na prostředí a životně nezbytných podmínkách. Neslučují-li se tyto podmínky s životem (existují např. termické limity – lidé nemohou žít v ohni, atmosférické podmínky – lidé jsou chovanci vzduchu, jak si povšiml a popsal Herder ve své ärologii, a proto také lidé neodvratně hynou nedostatkem vzduchu), nemohou lidé přežít. Nedobrovolná imerze do sonosféry je spojená s věkem technické reprodukovatelnosti a produkovatelnosti zvuku. Walter Benjamin v díle *Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti* (1936) představil příčiny, podoby (benefity i neduhy) a důsledky možností technické reprodukovatelnosti uměleckých děl. Novákův text o škodlivosti hudby reprodukované do veřejného prostoru by mohl být podnětem pro autora knihy, která by popisovala příčiny, podoby (benefity i neduhy) a následky věku, v němž je zvuk technicky reprodukován, zesilován a šířen v takové míře, že nalezení míst, v nichž by převládaly pouze netechnicky produkované a reprodukované zvuky, je stále obtížnější. Takový text by obsáhl historii technických postupů, které umožňují zařízením, mechanismům, strojům a nejrůznějším technickým komplexům rozšiřování sonosfér, které se stále více v moderních společnostech překrývají a překřikují a jejichž hranice jsou závislé na akustickém dosahu zdroje. Zdrojem může být zvukový systém produkující v různé intenzitě hudbu, nepřetržitě pracující továrna nebo množství pohybujiících se dopravních prostředků. Suplement k této budoucí knize může mít s ohledem na dějiny české filozofie název: *Imerze do sonosféry jako filozofický problém*. Sonosféra a další sféry, v nichž se člověk jako předmět reflexe filozofické antropologie pohybuje, které utváří a které člověka spolukonstituují, jsou předmětem zájmu německého filozofa a spisovatele Petera Sloterdijka v jeho velkorysé filozofické trilogii *Sphären* (1998–2004). Úvahy o sonosféře jsou součástí I. a III. dílu (*Sphären I. Blasen, Sphären III. Schäume*). Ve III. dílu hovoří rovněž o tzv. fonotopu. Tímto pojmem označuje (v kapitole věnované antropogenním ostrovům, které si lidé utvářejí ke svému životu) místo, na kterém lidé získávají a utvářejí svoji akustickou zkušenost jako součást sebeurčení, neboť každé místo zní podle těch, kteří je obývají.¹⁶⁴ Filozoficko-antropologický koncept, který předkládá Sloterdijk ve své trilogii, se opírá o jednoduchou základní tezi, podle níž žít znamená vytvářet sféry různého typu a dosahu a pobývat v nich. Sféry člověka obklopují a spoluutváří jej od narození, přesněji již od prenatalního období. Člověk začíná svůj život nejprve v dyadické sféře utvářené vztahem matka-dítě. Součástí této první dyády je prostor naplněný zvuky, první sonosféra. V sonosféře, v dosahu zvuků, která se začíná konstituovat prvním dyadickým vztahem matka-dítě a posléze se rozšiřuje na další osoby, se postupně utvářejí vztahy solidarizace s příbuznými, členy kmene, rodu, velkorodiny, blízkými skupinami a nakonec i s příslušnou kulturou. Veškeré lidské svazky, každý řád blízkosti a náklonnosti se opírá o výstavbu solidarity a pro Sloterdijka je *solidarita* jen jiným slovem pro utváření sfér (nejrůznějších variant sociální sounáležitosti, soupatřičnosti, vsazenosti, soužití a spolubytí). Sloterdijk tak upomíná na význam latinského slova *soliditas*, hustota, hutnost a *solidus*, *soldus*, které znamená hustý, masivní, pevný a rovněž celý, úplný. V přeneseném slova smyslu též trvalý, skutečný, pravý. Pojem solidarity, vycházející z latinského *solidare*, zpevnit, zahustit, pak může získat konstitutivní význam pro utváření sfér nejrůznějšího rozsahu a dosahu, které člověk vytváří, do nichž je ponořen a v jejichž dosahu se nachází. Dějiny náklonnosti,

164 SLOTERDIJK, Peter. *Sphären III. Schäume*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2004, kap. Das Phonotop – Sein in Hörweite, s. 377–386. Právě zde hovoří o problémech synchronizace kolektivů a skupin, sebeurčení skupin prostřednictvím zvuků a dalších tématech.

sounáležitosti, blízkosti a solidární společností zachycují utváření vnitřních prostorů sdílené emocionality. Utváření sfér je pro Sloterdijka komunitární akt mediality odehrávající se v prostoru. Ve sférách se stávají sdílené inspirace důvodem pro společné bytí lidí v komunách a národech. Pojem inspirace je zde opět použit v původním slova smyslu *inspiró*, tedy zadouti do něčeho, rozdmýchat, roznítit, vdechnout, vlít. A tato inspirace může mít podobu tělesné blízkosti, ale i komunikace prostřednictvím zvuku, tedy utváření sonosféry, sféry dosahu zvuku. V takto utvářených sférách se formují vzájemné vztahy, z nichž některé mají podobu těsné a intimní sounáležitosti a blízkosti. Lidé jsou pak chápáni jako na sebe vzájemně působící média, která utvářejí větší mediální svazky komunikace. A Sloterdijkova filozoficko-antropologická teorie sfér je teorií mediality v takto utvářených prostorech.

Novákův text si v návaznosti na Sloterdijkovu teorii sfér a teorii mediality interpretují jako inspiraci k promýšlení dílčích neduhů solidárních sonosfér na počátku věku masové technické reprodukovatelnosti zvuku. A jeho inspirace vznikla uvědoměním si imerze člověka do sféry dosahu zvuku a reflexe této skutečnosti, z níž je v moderních společnostech stále obtížnější uniknout. Význam obklopující sonosféry a fonotopu si lze uvědomit i díky skutečnosti „závislosti“ na zvucích, která se projevuje neklidem, vznikajícím z nepřítomnosti umělých zvuků nebo přítomnosti pouze zvuků přirozených. Připomíná to situaci člověka, který se vzdálí z akustického dosahu své štěbetající, zvučící a znějící tlupy. Ve chvíli, kdy si to uvědomí, zpozorní, protože se ocitne mimo prostor společností, jehož je součástí a které mu poskytuje bezpečí. Moderní permanentní obklopuvání se zvuky by poukazovalo na potřebu ubezpečovat se o přítomnosti ostatních, byť jen s pomocí technického šidítka. To na jedné straně dokáže vzbudit iluzi bezpečné a komfortní přítomnosti štěbetající prvobytně pospolné skupiny. Současně však s pomocí technických prostředků můžete pravidelným otáčením knoflíku (přehrávače, rádia, dynamických reproduktorů, reprosoustav, sekaček, bouracích kladiv, ventilací, klimatizací, vzduchotechniky, zesilovačů hudebních nástrojů, mikrofonů a dalších) udělat druhým, kteří nechtějí do vaší sonosféry náležet, ale které nedobrovolně zasahuje, ze života akustické peklo. A v akustickém pekle se nemohou konstituovat vztahy příznačné pro inspirující a solidární sonosféru, spíše vztahy nevraživosti, která roste díky akusticky neizolovatelné blízkosti. Přezvuky překřikujících se sonosfér je v moderních hustě zalidněných společnostech (kde jsou doplněny o v podstatě permanentní technické, dopravní a industriální zvuky) stále obtížnější izolovat a snášet. Individua se obalují vlastním akustickým oblakem, protože mají individuální technické prostředky k jejich rozpínání. Málokdy jsou však tato zvuková oblaka synchronizována s ostatními. Výsledkem pak není uklidnění, ale neuróza z přemíry hluku a vzájemného zvukového „překřikování“. Oficiál Tříška má v moderních společnostech stále méně možností, kam utéci z neurotizující zvučící a znějící moderní sonosféry, nebo ji přetvořit na takový fonotyp, k němuž by rád náležel.

Josef Macháček – učitel v čele filozofického kroužku

Josef Macháček (1917–1984) byl vedoucím katedry v letech 1954–1963. To znamená, že vedl katedru v ideologicky hutném klimatu, v němž nebylo snadné provozovat oficiální filozofickou činnost bez toho, aby nebyla přímo či nepřímo omezována, usměrňována ideologickými atakami a požadavky nebo aby je dle příslušné situace nejrůznějšími způsoby přinejmenším nějak nezohledňovala. Například opepřením textů citacemi autorů, jejichž jména měla funkci formálně signalizovat nezávadnost textu. K funkci vedoucího náležela v tomto období nutně i stranická příslušnost. Z pouhého členství v politické straně nebo z přítomnosti citací Marxe či Lenina v odborných textech nelze vyvozovat nic, nebo málo. U Marxe i Lenina nalezneme pasáže, které lze využít ke kritice jakékoli ideologie nebo k ilustraci mnoha dílčích filozofických problémů, a stranická příslušnost nutně v praxi neznamena automatické prosazování politicky bigotních postojů, použití stranického klacku či náhražku odbornosti. Úskalí a neduhy nepříznivého politického klimatu, senzitivita vůči nevyřčeným imperativům, identifikace možných nebezpečí, signalizace loajality a další schopnosti se kombinují s odbornými zájmy, možnostmi a představami o akademickém působení v každém období a za rozdílných podmínek. Kombinace akademického působení a politické praxe může mít značně variantní výslednou podobu. Je možné, že filozof cvičený v systematické reflexi všeho, co se týká člověka, se nahodile ocitne v nepříznivé situaci, v níž si s ohledem na vlastní svědomí zachovává vnitřní distanci od některých událostí a současně je schopen vnějšího přizpůsobení, aniž by výsledný postoj byl nutně nekonzistentní. Peter Sloterdijk popisuje tuto proměnu fungování svědomí jako posun od svědomí chápaného tradičně jako instance, která si ve vnitřním monologu duše vzpomíná na všeobecné zásady, ke svědomí, které funguje jako ucho pro to, co je naléhavé.¹⁶⁵ Pokud by svědomí ve své tradiční funkci naslouchalo pouze svým vlastním zásadám, stalo by se krycím jménem pro neprostopustnost svědomí a v posledku i pro sebeuspokojení svého nositele. Svědomí ve své nové funkci, v níž je myšleno jako ucho pro to, co je naléhavé, neříká nic, ale spíše si nechává něco říkat. Nenechává se však ohlušovat všeobecnou politickou nebo ideologickou mobilizací. Sloterdijk se domnívá, že „Právě v politice platí, že je až příliš mnohohlavné morálky a velmi málo morálky naslouchajících“.¹⁶⁶ Pro filozofa by to znamenalo primát receptivity, naslouchání tomu, co je nezbytné a nevyhnutelné, nikoli nutně službu zájmovým skupinám. Těmto tématům naléhavosti, naslouchání, vnitřní distance a vnějšího přizpůsobení se budu věnovat o něco dále v souvislosti s Macháčkovým vedením filozofického kroužku. Macháček se k těmto tématům vyjadřuje ve *Filozofickém deníku*. Nejprve však nahlédneme do archivních dokumentů, které alespoň naznačují nesnadnou navigaci

165 Sloterdijk popisuje tuto změnu funkce svědomí jako ucha pro naléhavé ve sféře politiky v knize SLOTERDIJK, Peter. *Eurotaoismus: zur Kritik der politischen Kinetik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1989, a to v kapitole s názvem Von der Ethik des Prinzipiellen zum Ethos des Dringlichen, která je zařazena v části IV. Das Grundsätzliche und das Dringliche – oder: Das Tao der Politik – Auch ein Beitrag zur Beantwortung der Frage, warum es zur Zeit keine glaubwürdige Politik gibt. Sloterdijk v příslušné kapitole popisuje důvody zablokování možných politických diskusí, v nichž je primárně zohledňována čistota stranických linií nikoli naléhavost problému, a ukazuje možné způsoby, díky nimž by mohla politika získat alespoň nějakou důvěryhodnost.

166 SLOTERDIJK, Peter. *Eurotaoismus: zur Kritik der politischen Kinetik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1989, s. 241.

v prostředí plném ideologických nástrah. Poté zmíním kontext vzniku filozofického kroužku, který doplním o vzpomínky dvou současných profesorů filozofie, kteří jako studenti navštěvovali kroužek v 80. letech 20. století, a na závěr kapitoly zařazují ukázky z Macháčkova *Filozofického deníku*.¹⁶⁷

Navigovat v obtížném ideologickém terénu

Archivní materiály z let 1954–1963 obsahují zápisy ze schůzí katedry. Jejich obsah svědčí o nelehkém manévrování v politicky senzitivním prostředí nejistého došlapu. Zaznamenány jsou nejrůznější činnosti, které tehdy byly nutnou součástí akademického života. Jeden z prvních dokumentů ze schůze katedry v období, kdy se Macháček stal vedoucím Katedry dějin filosofie (tajemníkem katedry se v té době stal pozdější vedoucí, tehdy odborný asistent Lubomír Nový),¹⁶⁸ se nazývá „Zpráva o kritickém hodnocení činnosti katedry dějin filosofie“. Zpráva obsahuje údaje o překročení individuálních i společných pracovních plánů katedry jako celku, ustavení nových závazků i sebekritické konstatování mnoha chyb, které budou odstraněny. V zápise ze schůze ze dne 18. ledna 1954 se dočteme: „Katedra je nyní soudružským pracovním kolektivem, který den ode dne zlepšuje svou práci. [...] Práce všech členů katedry je přes všechny nedostatky plánovaná a soustavně kontrolována... Je ještě třeba, aby všichni členové katedry lépe organizovali svůj pracovní čas.“¹⁶⁹ Ze zápisů je zřejmé, že předmětem sebereflexe pracoviště se za Macháčkova vedení stávaly např. hospitace u přednášejících, od nichž očekával zvýšení úrovně přednášek. Hned ve školním roce 1953/1954 Macháček zjistil znepokojivou míru studijní neúspěšnosti. Jejím řešením bylo zavedení doučovacích konzultací pro vyšší ročníky. Všimněme si: na místo snížení studijní zátěže se klade důraz na doučovací konzultace. Studijní neúspěšnost se neřešila snížením nároků, ale naopak doučováním navíc. Vedoucí katedry evidoval u druhého a třetího ročníku nedostatky v docházce a pracovní kázní – remédiem na to bylo opět zavedení doučovacích konzultací. Jak prosté a logické řešení situace, které je zaznamenáno v plánu Katedry dějin filozofie na rok 1954/55 ze září 1954: bod „10. doučovací kroužky a opakovací kroužky pro všechny ročníky. I. roč.: Diogenes Laertský, II. roč.: dialektický materialismus (sov. Učebnice, III. roč. historický materialismus (Konstantin), IV. roč.: opakování k závěrečné zkoušce.“¹⁷⁰ Z poznámek týkajících se organizačních a provozních záležitostí zjistíme, že existovaly funkce „filozofického třídního“, to znamená mentora každého ročníku a vedoucího studijních skupin. Kromě toho se učitelé pravidelně setkávali s tzv. vědeckými silami. Znamená to, že úzký kontakt se studenty byl zajištěn po několika liniích a v malých skupinách. Ze zápisů se rovněž dozvíme, že součástí studia byly semináře s názvem *Praxe* (pro IV. ročník). Jejich součástí mělo být zapojení studentů např. i do práce v agitačním středisku – což lze chápat jako tehdejší verzi státem (nyní jinými institucemi) podporovaného ideologického aktivismu studentů. Reálně se hledaly a realizovaly atraktivnější cesty praxe – například stáž v tehdejší brněnském populárně vědeckém časopisu *Věda a život*, kterou absolvoval např. pozdější známý sociolog Miloslav Petrušek (1936–2012), který na katedře studoval v letech 1954–1959.

Součástí v archivu zachycené sebereflexe činnosti katedry byla rovněž veřejná vědecká zasedání. Na těchto zasedáních přednášeli členové katedry a někdy i hosté odborné referáty. Ma-

167 Delší ukázky z nikdy nevydaného Macháčkova *Filozofického deníku* byly publikovány péčí Jiřího Gabriela ve dnes zapomenutém sborníku GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987. Ve sborníku je uveden dílčí seznam publikovaných prací Josefa Macháčka, který jsem v roce 1987 sestavil jako tzv. pomocná vědecká síla na katedře.

168 Ve stejném období existovala rovněž Katedra dialektického a historického materialismu (v té době ji vedl prof. dr. Gustav Riedel) a Katedra základů marxismu-leninismu (tehdy ji vedl doc. dr. Bedřich Pšír).

169 AMU, A 2, D I, kart. 182.

170 Tamtéž.

cháček kladl důraz na odevzdání tezí před veřejným zasedáním, aby bylo možné téma na katedře předdiskutovat před veřejnou prezentací. Ze zápisů je zřejmé, že účast členů z jiných kateder fakulty nebyla na veřejných vědeckých zasedáních Katedry filozofie valná, respektive byla nepatrná (pokud nepočítáme epizodní přítomnost Olega Suse ze semináře estetiky na jednom setkání. Sus se ovšem se členy katedry častěji setkával při neformálních příležitostech). Objevuje se též zmínka o kurzu ruštiny pro členy katedry a kurzu němčiny pro vědecké síly. Dalšího zasedání katedry se krom Macháčka účastnili budoucí vedoucí katedry Nový a Cetl, dále Jiří Gabriel, Karel Hlavoň a rovněž Jaroslav Šabata. Na programu byl nejprve referát tehdejšího aspiranta Karla Hozmana věnovaný kritice Cornforthova pojetí pragmatismu a pozitivismu. V následné rozpravě přítomní členové doporučili aspirantovi zaměřit pozornost na pragmatické pojetí praxe. Francouzsky psanou literaturu a časopisy sledoval tehdy odborný asistent Lubomír Nový, který referoval o konferenci, kterou v dubnu roku 1954 uspořádala redakce časopisu *La Pensée* na téma „*Lenin jako vědec a filozof*“. Karel Hlavoň informoval o průběhu kurzu etiky, včetně plánu dalších přednášek. Hlavoň byl v té době na počátku své akademické dráhy a v rámci interní oponentury mu Macháček doporučil zaměřit pozornost na zvládnutí materiálu z dějin etiky.¹⁷¹ Z dalších zápisů v tomto období můžeme rekonstruovat témata referátů a rozprav probíhajících na pravidelných vědeckých zasedáních katedry: teorie hodnot (včetně vzrušené diskuse o úskalích objektivistického přístupu k axiologickým problémům), tradičně zastoupena byla témata z dějin české filozofie. Jiří Gabriel referoval o Petru Chelčickém a domníval se, že je vulgárním sociologismem vyvozovat názory Chelčického z nálady polipanské, s čímž přítomní souhlasili. Diskuse se věnovala možnému nebezpečí rozplynutí dějin české filozofie do podoby dějin kultury. Doporučení pro další zkoumání dějin české filozofie, které z diskuse vzešlo, zdůrazňovalo akcent na zkoumání 19. a 20. století. Právě toto období se jevílo přítomným klíčové pro dějiny české filozofie. Politický akcent v těchto zápisech není přítomen, později však prosákne i sem.

V zápise ze 4. dubna 1955 je pověřen Jiří Cetl zjištěním možností exkurzí pro filozofy. Tuto kapitolu či agendu bude posléze až do 80. let zajišťovat dvojice Jiří Gabriel a Karel Hlavoň. Pravidelné exkurze filozofů po celé republice pod jejich vedením si již pamatuje jako aktivní účastník i autor tohoto textu. Na jedné z exkurzí byla skupina studentů v čele s Jiřím Gabrielem nedopatřením uzamčena v prostorách hradu Kost v roce 1987. Při té příležitosti bylo zjištěno, že poplašné zařízení chránící vystavené ornáty nefunguje, a pomoc byla po drahé chvíli obstarána tradičním vokálním způsobem, tedy vytrvalým voláním z vysoko umístěného okna směrem ke vstupní bráně. V zápisech z období, kdy byl Macháček vedoucím katedry, zaujme zmínka o plánu na rozmístění absolventů. I tato činnost byla tehdy v kompetenci katedry – nutno však říci, že při mnohem menším počtu studentů. V zápisech se objevují záznamy o diskusích o problému docházky, projednává se neuspokojivý poměr jednotlivců ke studiu, studenti byli opakovaně vyzýváni k dodání témat diplomových prací. Následně byla některá témata diplomových prací předmětem rozprav a schvalování: „*Nebylo schváleno thema ‚Třídní boj na vesnici‘ o jehož zadání požádal s. Mádl. Toto thema nemůže být soudruhem Mádlem v diplomové práci solidně zpracováno. Katedra určí s. Mádlovi thema jiné.*“¹⁷² Macháček v polovině 50. let navrhl oddělit schůze organizací (první pondělí v měsíci) a vědecká zasedání s odbornými referáty. Ve výše zmíněném zápise z 25. října 1955 je zmínka o přípravě večera na rozloučenou s absolventy. Po státních zkouškách se krom blahopřání a rukopodání konalo ještě větší společenské setkání studentů a učitelů. Na prázdniny se plánovalo soustředění katedry, věnované tématům: předmět dějin české filozofie,

171 AMU, A 2, D I, kart. 190, zápis ze schůze ze dne 12. března 1955, v tomto období psal záznamy ze schůzí většinou Lubomír Nový.

172 AMU, A 2, D I, kart. 190, zápis ze schůze katedry dějin filosofie, 25. října 1955. Posléze se v zápise ze 14. prosince 1955 dočteme, že nové téma znělo „*Otázky boje proti náboženství v soudobém Československu*“. Název lze opět číst ve dvou rovinách: oficiálně je vše v pořádku, proti náboženství se bojuje, ovšem současně se může pod názvem skrývat věcná deskripce, analýza a reflexe náboženství – a práce, která by „nebojovala“ nebo měla vůči náboženství neutrální název, by v tomto období byla pravděpodobně nemyslitelná.

metodologické otázky v dějinách filozofie (která se shromáždily z časopiseckých článků z posledních dvou let), otázky logiky, kritika pozitivismu v české filozofii – účastnila se kompletně tehdejší silná sestava katedry: Macháček (téma logiky), Cetl, Gabriel, Nový, Hlavoň. Z dodatku k tomuto zápisu je pak zřejmé, že na pokyn Ministerstva školství se program letního soustředění musel proměnit – a to k horšímu. Katedře bylo z ministerstva doporučeno zařadit otázky dialektického a historického materialismu, protože se soustředění budou dle slov ministerstva účastnit v první řadě učitelé dialektického a historického materialismu. Místo problémů metodologie dějin filozofie a logiky byla doporučena témata: předmět dialektického a historického materialismu, kritika buržoazní sociologie, úloha lidových mas v dějinách, otázky lidové demokracie. A katedra „se usnesla“ upustit od původních referátů. Byla polovina 50. let. Podobné zmínky dokumentující nezadržitelné prosakování ideologie najdeme již v předchozích zápisech ze schůzí Filozofického semináře, za vedení Mirko Nováka. Zápis z 26. února 1953 končil malou poznámkou: „Úkoly z celostátní konference strany: projednání 10 bodů Klementa Gottwalda bude předmětem jedné z nejbližších kateder, od poslední schůze fakultní rady neměli jsme ještě schůzi katedry.“¹⁷³ Nahlédneme-li současně do plánu vědeckého zasedání katedry na letní semestr 1955, nelze však hovořit o ideologické jednostrannosti či tendenčnosti. Na těchto setkáních členové katedry referují o vlastní vědecké práci, prezentují recenze knih a ročníků časopisů a diskutují o vybraných otázkách z přednášek a seminářů. Nový přednáší před kolegy o *La Pensée*, dějinách ruské filozofie, Hlavoň o etice, Gabriel o dějinách české filozofie, Cetl přehledně referuje o textech v *Zeitschrift für deutsche Philosophie*, o pozitivismu, dějinách filozofie, přednáší se kritika buržoazní filozofie (za tímto dobovým názvem se na katedře skrývala standardní kritická reflexe západní filozofie, nikoli její odsuzování; v tomto spojení považují za podstatné slovo „kritika“, nikoli „buržoazní“), Hozman se věnuje Jamesovi a Cornforthovi. Macháček ohlašuje vystoupení, v němž předloží přehled témat v *Marxist Quarterly*, přednáší o logice, recenzuje novou sovětskou učebnici logiky, recenzuje studii Richarda Kronera¹⁷⁴ s názvem *Co je skutečně skutečné?*, přednáší o vztahu logiky a dialektiky. V bodě „Různé“ je zaznamenán závazek katedry k 10. výročí republiky (míněno zřejmě výročí osvobození), z něhož zaujme: mimořádné školení aspiranta z Katedry dialektického materialismu, referát o logice na celostátní konferenci, referáty na zmiňovaném letním soustředění, písemné zpracování přednášky z dějin ruské filozofie a jako popularizace přislíbeny 4 články publicistického rázu.

Zápis ze schůze katedry ze 14. listopadu 1955 nám připomíná, že problémy s tehdejšími aspiranty/nynějšími doktorandy jsou stále podobného rázu: „Externí aspirant s. J. Kment dosud svůj aspirantský plán nepředložil, ač byl o to již několikrát žádán. Vedoucí katedry s. Macháček ještě jednou s. Kmenta o plán požádá a vytkne mu jeho nesprávné jednání. bude také třeba, aby s. Kment pravidelně navštěvoval svého školitele a zúčastňoval se schůzí katedry.“¹⁷⁵ Dále se plánovaly publikace pro Filozofický časopis ČSAV na rok 1956. Macháček přislíbil odevzdat do 1. srpna text *Theorie důkazu*, dále *Signifika – nové jméno pro staré nepravdy* (do 1. března)¹⁷⁶ a text s názvem *Předmět filosofie* (do 1. září). S ohledem na asketickou publikační Macháčkovu činnost je to plán svým rozsahem překvapující. V průběhu 50. let publikoval vcelku pravidelně kratší příspěvky v brněnském popularizačním časopise *Věda a život* (v roce 1957 uveřejnil texty *Filozofie ve vědách*, *Gándhí a Thákur*, *O smyslu života*, *O osudu*, *O svobodě myšlení*, *O štěstí*, v roce 1958 *O strachu ze smrti*, *O lásce k bližnímu*, *O ideálech*).

Pozoruhodný byl Macháčkův přístup ke konzultacím s ostatními členy katedry. Macháček je vyzval k tomu, aby konzultace byla vždy předem připravena, to znamená, aby mu členové ka-

173 Zpráva o činnosti semináře pro fakultní radu ze dne 26. 2. 1953. Zvláštní je v tomto období hlavička zápisu: *Filozofický seminář Masarykovy university, Katedra dějin filosofie Filozofická subkatedra*.

174 Recenze článku Richarda Kronera *What is Really Real?* vyšla ve SPFFBU B 3, 1955.

175 AMU, A 2, D I, kart. 190.

176 Text vyšel pod tímto názvem až v roce 1960 ve *Sborníku prací filozofické fakulty Brněnské univerzity* v roce 1960, další přislíbené texty jsem v jeho bibliografii nedohledal.

tedry předem oznámili, o jakých problémech s ním chtějí konzultovat. Současně požadoval, aby se každý člen katedry této plánované konzultace účastnil jednou za čtrnáct dní. Otázkou je, jak dlouho se tato četnost skutečně dodržovala. Některé plánované organizační záměry se po čase upravily do jiné než plánované podoby a například setkávání se členy jiných kateder probíhalo mnohem častěji neformálním způsobem v přirozeném rytmu akademického života. Na odborných setkáních (schůzích) katedry vystupovali její členové s připravenými referáty. Na konci zápisu ze schůze 14. listopadu 1955 se dočteme, že na příští schůzi vystoupí s referátem na téma předmět dějin české filozofie Jiří Gabriel. Koreferujícím byl ustaven Jiří Cetl a Hozman si připravil referát o knize Williama Jamese *Pragmatismus*. Podíváme-li se na tento zápis, na první pohled vidíme to, co má případný čtenář v tomto období vidět na prvním místě: zmínku o diskusi o závěrech strany a vlády. Následně při podrobnějším ohledání vidíme, že hlavní, byť méně barvitě zmíněnou náplní byly organizační věci a odborné diskuse. Jedna z dalších odborných rozprav v řadě setkání katedry byla věnována tradičnímu tématu filozofů: co je předmětem filozofie. Nalezne o ní zmínku v dalším zápise:

Zápis ze schůze katedry dějin filosofie konané dne 1. prosince 1955. Program: 1. Předmět filosofie. a) Referát s. Gabriela o předmětu dějin české filosofie. b) Diskuse. Úvodem k diskusi o předmětu filosofie přednesl s. Gabriel referát o předmětu dějin české filosofie v němž ukázal, s jakými problémy se setkává při přípravě přednášek z dějin české filosofie. Ždanovova definice dějin filosofie, která platí pro obecné dějiny filosofie, nestačí pro dějiny české filosofie. Kdyby dějiny české filosofie byly omezeny v smyslu Ždanovovy definice, pak bychom v mnoha obdobích minulosti vystačili jen s několika poznámkami. Dějiny české filosofie nejsou také dějinami světových názorů, protože pak by byly ztotožněny s dějinami literatury, vědy atp. (a v mnoha pracích skutečně ztotožňovány jsou). Katedra o těchto a celé řadě jiných problémů, jež vyplynuly z referátu, diskutovala a shodla se na názoru, že dříve, než bude lze vyřešit tyto otázky, je nutno podat řešení problému základního: předmětu a definice marx. – leninské filosofie. V další části schůze přednesl soudruh doc. Macháček své názory na předmět a definici marxistické filosofie: vysvětlil proč nelze ztotožňovat filosofii se světovým názorem a vyložil, jak je třeba chápat definici filosofie jako vědy o vědě (o poznání). Následovala široká a živá diskuse. Schůze katedry byla ukončena závěrem, že otázka předmětu a definice marx. – leninské filosofie bude znovu zařazena do programu některé schůze katedry v letním semestru. Podkladem diskuse pak již bude písemný materiál, který vypracuje s. doc. Macháček. Zapsal: K. Hlavoň.¹⁷⁷

Co je z pouhého stručného zápisu patrné: akční rádius ideologického vyzařování Ždanovových názorů zasáhne až na brněnskou Katedru filozofie, diskutér Jiří Gabriel tradičně objeví v základních obecných definicích a určeních nedostatky, na příkladu české filozofie poukáže na nepoužitelnost ideologicky bezbřehé definice a rychle podnítl diskusi. Výsledkem diskuse byla snaha problém vyjasnit, nikoli odložit. Podobné diskuse o základních filozofických pojmech se po čase mohly zúročit při práci na filozofickém slovníku. Ve *Stručném filozofickém slovníku* (1966) je sice autorkou hesla *Filozofie* Jiřina Popelová, ale Macháček dodal hutná hesla *Filozofie lingvistická*, *Filozofie práva* a *Filozofie života*. Celkem pro slovník připravil 123 hesel. K vymezení filozofie se vrací v nepublikovaném *Filozofickém deníku*, z něhož si tyto pasáže uvedeme v závěru této kapitoly. Z jeho lexikálních prací připomenu rovněž 44 hesel v *Malém ateistickém slovníku*.¹⁷⁸

Jako vedoucí katedry Macháček pravidelně kontroloval plnění individuálních plánů členů katedry, včetně osobních konzultací se členy (tehdy Cetl, Gabriel, Hlavoň) a aspiranty (tehdy Nový, Hozman, Bartoš). Dbal na pravidelné konzultace s posluchači, přičemž konzultace byly

177 AMU, A 2, D I, kart. 190, zápis ze schůze Katedry filozofie ze dne 1. prosince 1955.

178 GABRIEL, Jiří. *Malý ateistický slovník*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1962. Měl rozsah 565 stran a vyšel v nákladu 16 400 výtisků.

dobrovolné a povinné (před zkouškou – jednalo se o opakování pro všechny ročníky – a pro první ročník konzultace doučovací). Stanoven byl i úkol sledovat odborný a politický vývoj posluchačů. Pro tyto účely pověřil Karla Hlavoně vytvořením kartotéky posluchačů. Jak vypadala, zda k tomu skutečně došlo a co bylo jejím obsahem, mi není známo. Ideologické posouzení bylo někdy i součástí hodnocení absolventů, která se týkala jejich umístění.¹⁷⁹ Macháček v tomto roce uložil značný úkol i sám sobě: „*Dokončit překlad Lockovy práce Jak vésti svůj rozum; napsat úvodní studii.*“¹⁸⁰

V podobném duchu následují záznamy o plánech na další roky 1955–1956 a zápisy ze zasedání katedry v tomto období. Tematicky se členové katedry zaměřují na oblast logiky, českého pozitivismu, axiologie, pragmatismu, dějinám české filozofie. Macháčková publikační činnost začíná být asketická. Sporadické publikování by bylo vysvětlitelné pozdější nechtutí přidávat do textů ideologický balast či jiné nutné úlitby. Na druhou stranu píše do sborníku prací v roce 1957 text *Odešel od nás soudruh Antonín Zápotocký* nebo přispěje textem *Aby byl člověk člověkem* do publikace *Zamyšlení nad Říjnem* (1957). V časopise *Věda a život* publikuje v tomtéž roce popularizující úvahy *O svobodě myšlení, O osudu, O štěstí, Filosofie ve vědách*, recenzuje text Otakara Zicha *Lidová přísloví z logického hlediska*. Navigování v akademické oblasti v tomto ideologicky exponovaném období pravděpodobně znamenalo neustálé vyvažování rovnováhy, která mohla být nečekaně narušena. Nezbytná, vyžadovaná a kontrolovaná ideologická signalizace směrem vzhůru mohla vytvořit prostor pro filozofické myšlení, které bylo prosté těchto omezení. Díky tomuto lavírování vícero osob na Filozofické fakultě také mohli v pozdějších letech fungovat na fakultě lidé, které ideologické soukolí přimáčklo, ale studenti se s nimi přesto mohli setkávat.

Macháčkův filozofický kroužek

O ustavení vědeckého kroužku se zmiňuje zápis ze schůze katedry z 25. října 1955 a jeho vedení se od počátku ujal Macháček: „*S. Macháček informuje katedru o zřízení vědeckého kroužku ve III. roč. a o jeho plánu práce. Práce kroužku bude zaměřena na kritiku současné buržoazní filosofie (četba a kritika západních publikací, referáty a kritické studie). V I. sem. bude zařazena do práce kroužku jazyková příprava a (četba anglického filozofického textu).*“¹⁸¹ Obrat „kritika buržoazní filozofie“ se používal z důvodu oficiální možnosti studia západních autorů. V době mého studia ve druhé polovině 80. let právě tyto názvy vzbuzovaly pozornost, protože pod různými variantami „kritiky buržoazních autorů“ nám např. Jaroslav Strátecký nebo Jan Keller předkládali analýzu autorů, jejichž díla nebyla snadno dostupná. Slovo „kritika“ pro nás mělo ve druhé půli 80. let význam „analýza a deskripce“ a slovo „buržoazní“ jsme chápali např. jako „anglosaský“ nebo obecně „západní“. Přítomnost občasných vět, které obsahovaly povinné prostné rozcvičky v marxistickém žargonu v úvodu, jsme chápali jako nutné krytí k tomu, aby publikace nebo skripta vůbec vyšly – ale to se vztahuje až k osmdesátým létům 20. století. Macháček vedl a udržoval kroužek na katedře až do své smrti v roce 1984. Do té doby jsem rovněž stihl hned v prvním roce svého studia na katedře zažít jeho rozvolněnou atmosféru, zcela prostou ideologického oděru. Navštěvovali jej rovněž tehdejší studenti filozofie a nyníjší profesori filozofie Břetislav Horyna a Pavel Barša. Barša a další student filozofie, který kroužek navštěvoval, Ivo

179 Jeden ze záznamů z r. 1955 k tomu uvádí: „*Katedra dále hovořila o umístění s. Schwarzze, který dostal umístěnku na základy marxismu-leninismu. S. Schwarz má pro tuto práci theoretické předpoklady. Také jeho poměr k zřízení je velmi dobrý. Má však některé nesprávné osobní vlastnosti, kterých se musí zbavit. Katedra doporučuje, aby s. Schwarz byl na toto pracoviště zařazen.*“ Zápis ze schůze katedry dějin filosofie konané 17. září 1955. Jedna z možných interpretací tohoto zápisu je: ideologicky mu to myslí, charakterově je to už horší, tedy doporučíme jej pro Ústav marxismu-leninismu.

180 Studie *John Locke* vyšla ve SPFFBU B3, 1955.

181 AMU, A 2, D I, kart. 190.

Horák, tehdy byli členy undergroundové brněnské skupiny Odvážní bobřáci, která spoluutvářela neoficiální hudební scénu v tehdejší Brně, na níž se pohybovali mnozí studenti z filozofické fakulty. Jako čerstvý student 1. ročníku, který kroužek ze zvědavosti navštívil, jsem tehdy příliš netušil, o čem se tak vehementně starší studenti s Macháčkem prou. Znamenalo to však pobídku ke studiu, protože nejružnější křížové odkazy, jména a pojmy, kterými byla diskuse protkána, byly intelektuálně imponující a podnětné.

Macháčkův filozofický kroužek navštěvovali studenti nejružnějších zájmových a osobních inklinací. V 80. letech je dle mého soudu spojovala i značná nedůvěra a odpor k tehdejšímu politickému klimatu. Kroužek nabízel dostatečný prostor pro polemiku se zkušeným profesorem filozofie. Macháčkův otevřený postoj k mnohdy radikálním a liberálním postojům studentů je možné chápat s ohledem na jeho poznámky o filozofii, její roli a podobě, které nalezneme v jeho nepublikovaném *Filozofickém deníku*. Pokud bychom ještě před tím, než si některé jeho úvahy dále uvedeme, měli zjednodušeně naznačit jeho základní filozofickou intenci, dostaneme se do proudu autorů, kteří filozofii chápou jako životní praxi, jako myšlení, které vede k úpravě životní trajektorie a které se může překloupat do osobní i sociální praxe. Ocitneme se v linii pojetí filozofie, které začíná u Sókrata nebo je v našem kontextu vyjádřeno u Masaryka: filozofie vychází z konkrétních problémů života a týká se především života člověka. Zní to jednoduše, ale v souvislosti s dlouholetou činností filozofického kroužku našlo toto pojetí u Macháčka jednu z mnoha podob realizace. Zdá se, že Macháček kladl mnohem větší důraz na různé způsoby komunikace se studenty než na kvantitativně vyjádřenou (a ideologické parametry naplňující) publikační činnost. Zdá se, že preferoval právě tuto pravidelnou činnost filozofa ve zcela konkrétním městě, v němž se na katedře ve „filozofických studijních pětiletkách“ zdržují studenti, kterým má smysl věnovat více pozornosti. Činnost filozofického kroužku si přiblížíme prostřednictvím vzpomínek tehdejších studentů Pavla Barši a Břetislava Horyny. Oba jsou dnes profesory filozofie, oba píší ve svých vzpomínkách „*filosofie*“, byť v této knize píše filozofie. Jejich vzpomínky na Macháčka – filozofa následně doplním ukázkami z Macháčkovy *Filozofického deníku*. Právě z nich bude zřejmá Macháčková základní filozofická orientace, o níž se zmiňují i oba vzpomínající profesori.

Pavel Barša: Vzpomínka na Josefa Macháčka

Nevěřte stárnoucím mužům, když vám popisují léta svého mládí jako dobu plnou zajímavých zážitků a inspirujících setkání. Když jim bylo dvacet, viděli kolem sebe samou šed' a na starších lidech, obzvláště na svých učitelích, jen samé nedostatky. Pro mou generaci má navíc takové vzpomínání politické konotace: formativní dobu intelektuálního a lidského zrání jsme prožili v posledním desetiletí komunistického režimu. Byli jsme skálopevně přesvědčeni o jeho trvání „na věčné časy“ – dokud neskončil.

Alexej Jurčák podal portrét nonkonformnější části této „poslední generace“ v Sovětském svazu a Přemysl Houda použil pro svou sondu do české kultury sedmdesátých a osmdesátých let jeho tezi, že projevy tvořivosti a autenticity v rámci oficiálních institucí, které se postkomunistické paměti jeví jako skryté zárodky politického odporu, jehož zjevnou podobou byl disent, ve skutečnosti neměly politicky podvratný význam a byly organickou součástí systému.¹⁸² To neznamená, že pro něj byly úplně neškodné: ve skutečnosti ho zevnitř „deteritorializovaly“ (G. Deleuze, F. Guattari) – re-konfigurovaly jeho parametry způsobem, jenž připravil jeho rychlé zhroucení, jakmile k němu nastala politická příležitost.

182 JURČÁK, Alexej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: Poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum 2018; HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival. Socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum 2019.

Polemizoval jsem s Houdovou generalizací Jurčakovy teze na celou sféru toho, čemu se na konci osmdesátých let říkávalo „šedá zóna“.¹⁸³ Nemohl jsem však mít pochyby o tom, že takové „ostrůvky pozitivní deviace“ (F. Gál), které neměly skrytě politicky podvrtný smysl, v rámci oficiálních institucí skutečně existovaly. Jedním z nich byl totiž filosofický kroužek Josefa Macháčka, jehož činnosti jsem se v letech 1980–83 zúčastnil jako student Katedry marxisticko-leninské filosofie FF UJEP v Brně. Jeho vedoucí nebyl žádným skrytým disidentem, ale komunistou, který dával najevo neotřesitelnou loajalitu k normalizačnímu režimu, jakkoliv otevřeně uznával sterilitu oficiální podoby marxismu, jíž se tento režim zaštiťoval. Navzdory jeho nedostatkům totiž považoval socialismus sovětského typu za legitimní odpověď na daleko podstatnější vady kapitalismu, které – jak sám občas připomínal – zažil jako dítě z dělnické rodiny na vlastní kůži před druhou světovou válkou. Pravděpodobně by souhlasil s tezí jiného loajálního středoevropského komunistického filosofa György Lukácase, že i ta nejhorší forma socialismu je stále nepochybně lepší než systém, který nahradila. V souladu s historickým materialismem oba tyto marxisté věřili, že velká historie byla v rámci sovětského bloku ukončena vybudováním základů socialismu a – v souladu s tím – přesunuli svou filosofickou pozornost k nepolitické každodennosti, v níž individuální lidské životy zápasí o své naplnění a smysl. Byla-li každodennost jedním z pólů „ontologie sociálního bytí“, jíž se pokusil vypracovat v šedesátých letech Lukács,¹⁸⁴ pak u Macháčka se obrat k ní projevoval novým zdůrazněním terapeutické funkce filosofie. Od svých aspirací k řízení velkých dějin, v nichž se spojovaly politické revoluce s revolucemi ducha, se měla filosofie znovu vrátit „na tržiště“, kde ji ostatně praktikoval její otec-zakladatel: měla znova začít pomáhat lidem dávat smysl jejich životům, neboť nereflaktovaný život přece nestojí za to, aby byl žit.

Macháčkovým „tržištěm“ byl filosofický kroužek. Jeho oficiálním úkolem bylo umožnit studentům, kteří se vedle svých studijních povinností rozhodli zúčastnit Studentské vědecko-odborné soutěže (SVOČ), aby diskutovali otázky, které chtěli položit ve svých pracích. Vzhledem k tomu, že jen menší část účastníků se nakonec každoroční SVOČky zúčastnila, byl oficiální úkol spíše záminkou k diskusím na různá filosofická i méně filosofická témata. Kroužek byl navíc otevřen kamarádům a známým studentů filosofie, kteří ji nestudovali. V letech, kdy jsem ho navštěvoval, jste tam mohli potkat studenta medicíny či architektury nebo začínajícího hudebního skladatele. Deset až patnáct lidí si každou středu v podvečer přineslo z nejbližší učebny židle do Macháčkovy pracovny, kde z nich učinili půlkruh kolem jeho pracovního stolu. Macháček takřka nepřetržitě kouřil, v čemž podporoval i nás ostatní, takže po půl hodině se nad skupinkou debatujících vznášela houstnoucí oblaka cigaretového dýmu.

Mohla být nadhozena jakákoliv témata a názory s výjimkou explicitně antikomunistických. Jeden příklad za všechny. Někteří jsme tehdy dychtivě četli díla Ericha Fromma přeložená do češtiny v šedesátých letech. Ačkoliv normalizační režim jeho a další myslitele z okruhu Frankfurtské školy považoval za představitele buržoazně zdeformované podoby marxismu, Macháček i my jsme v našich diskusích tento odsudek zcela ignorovali, a naopak jsme zdůrazňovali vazbu mezi jeho psychologismem a marxistickým humanismem. Macháčkova blízkost k Frommovi nepřekvapovala. Poté, co socialismus překonal vykořisťování člověka člověkem, musela být posledním zdrojem dobra a zla ve světě (materialisticky pojatá) lidská duše. Emancipační funkci, kterou před koncem dějin (tj. socialistickou revolucí) hrál historický materialismus (a jeho teorie dějin), měla po jejich konci hrát psychoterapie. V souladu s tím přibral Macháček k roli našeho učitele filosofie také roli našeho psychologa. Vzpomínám si, že na jedné seanci nám všem rozdál osobnostní test Raymonda Cattella a následující týden jsme s ním každý měli individuální rozhovor o tom, co se z něj o nás dozvěděl. Ti, jejichž test poukázal k závažnějším problémům, pak k němu mohli začít docházet jako k psychologovi. Kdokoliv z ostatních ho mohl požádat o psychologickou pomoc, pokud se

183 https://ceskapozice.lidovky.cz/recenze/seda-zona-jako-retrospektivni-iluze.A191226_145201_pozice-recenze_lube.

184 LUKACS, Georg. *Zur Ontologie des Gesellschaftlichen Seins*. Místo vydání neuvedeno. Erster Band, Facsimile Publisher 2016.

on nebo někdo jemu blízký ocitl v životní krizi. Terapii se Macháček věnoval ve svém volném čase a bez nároku na odměnu.

Mýlil by se však ten, kdo by v tom chtěl vidět rezignaci na oficiální účel jeho činnosti. Jeho přednášky z filosofie 20. století patřily k tomu nejlepšímu, co jsem za celé studium zažil. Zpětně, když jsem se v devadesátých letech dostal k zahraniční literatuře a mohl se seznámit se stavem filosofie na Západě, dospěl jsem k názoru, že i z čistě akademického hlediska odpovídaly otázky, které si ve svých přednáškách kladl, problematice rozvíjené v sedmdesátých a osmdesátých letech na druhé straně železné opony. Když jsem například četl slavnou knihu Stephena Toulmina a Allana Janika o Wittgensteinovi a Vídní konce století, která ho spíše než jako zakladatele novopozitivismu (za jakého ho považovaly sovětské učebnice filosofie 20. století, které jsme museli číst) líčí jako filosofa života s mystickými sklony, nepřekvapilo mě to: vždyť tato teze byla jedním z východisek Macháčkovy interpretace Wittgensteina.¹⁸⁵

Je zřejmé, proč patřil Wittgenstein (vedle Freuda) k Macháčkovým oblíbeným myslitelům: jeho pozdní, pragmaticky ukotvená filosofie životních forem výborně odpovídala přesunu Macháčkovy pozornosti od dějinné praxe proletariátu zápasícího s buržoazií ke každodenní praxi člověka žijícího v post-třídní (a tedy také post-politické a post-ideologické) společnosti. Jakkoliv se Marxův a Leninův socialistický konec dějin ukázal stejně tak iluzorní jako po něm následující liberální konec Fukuyamův, stopa, kterou ve mně Macháčkova „marxistická filosofie života“ (J. Gabriel) zanechala, byla trvalá. Přesvědčení, že filosofická reflexe se stává sterilním akademickým cvičením, není-li součástí a orgánem praxe, jejímž těžištěm je „zde a nyní“ naší každodennosti, mě od té doby neopustilo.

Břetislav Horyna: Filosofický kroužek profesora Josefa Macháčka

Vlastně se nedělo nic mimořádného nebo obzvlášť pozoruhodného. Studující filosofie na katedře filosofie FF UJEP v Brně se od třetího ročníku začali setkávat s profesorem filosofie v povinném přednáškovém kurzu otitulovaném, jak odpovídalo dobovému úzu, „kritika buržoazní filosofie“. Po několika úvodních týdnech se od téhož přednášejícího dozvěděli, že mají možnost přihlásit se mimo rámec tohoto kurzu do jakéhosi semináře, který označil za studentský filosofický kroužek. Opět po několika málo týdnech zůstalo sotva deset, kteří vyměnili volno čtvrtedního večera za pokračování studia jinými prostředky. Nebyl to výukový nebo doškolovací seminář v pravém slova smyslu, spíš šlo o rozšiřování obzorů nutně omezených časovým penzem přednášek, o dílčí kompenzaci opomíjené látky a o poměrně výraznou změnu při zaučování do filosofie, pokud se jí rozumí způsob myšlení, nacházení problémů a nakládání s nimi. Tato skupina, jejíž počet osciloval stále kolem deseti, navštěvovala od podzimu 80. roku až do léta 1983 filosofický kroužek profesora Josefa Macháčka; zanedlouho poté těžce nemocný profesor Macháček zemřel.

Čtyřicet let je hodně, a když se do nich vměstnají takové změny, jaké probíhaly od začátku 90. let, začnou se přetvářet v bariéru, přes níž je vidět stále méně. Realita přechází do čehosi napůl legendárního a legendy začínají vysychat, odmlčují se a mizí. Je zbytečné dodávat, že je to tak v pořádku, protože to tak prostě je. Filosofický kroužek nebyl ilegální a také disidentů se v něm objevovalo pomálu; nekonal se v bytě střeženém státní tajnou policií, ale v pracovně na Filosofické fakultě (byť možná rovněž střežené, ale na tom by si nikdo zvlášť nezakládal); nepřednášely tam kapacity přes povznášení Ducha právě překonavší železnou oponu, ale pracně, neuměle, s kostrbatou vážností se namáhali při prvních pokusech o vyjádření svých myšlenek sami studenti; kroužek nebyl v žádném ohledu „podzemní“ institucí, ale jen podnikem s nanejvýš „podpovrchovou“ intencí: učit se dívat pod povrch věcí, pod povrch toho, co se přede mnou jeví, ale právě tak toho, co najdu pod

185 JANIK, Allan, TOULMIN, Stephen. *Wittgenstein's Vienna*. New York: Simon and Schuster 1973.

ním, objevím nebo pod něj přinesu s sebou, a pak znovu a ještě jednou, tak, jak vyžaduje filosofie jako permanentní kritika a sebekritika, v které mohl člověk, měl-li k tomu sklony, slyšet skepsi vůči omračujícímu optimismu všech pravdyznalců.

Kroužek vedl kantor, jehož vzdělanost uchvacovala; profesor Macháček byl člověk, který uměl to, co dělal, a dělal to dobře (když byl vyžádán, aby dělal, co neuměl, dobře to nedělal – viz éra jeho děkanování). Fakt, že se s časem stále prohluboval vztah mezi jím a jednotlivými studenty jako vztah mezi Mistrem a žákem (byť si ne jeden připadal víc jako žáček), byl nejen důsledek zkušenosti s jeho uměním, jak zpracovat získané vědomosti do podoby sdělitelného poznatku, ale hlavně z ní odvozeného závěru, že existují zákoutí filosofie, do kterých neumím nahlížet, sám do nich netrefím a patrně ani nepoznám, s čím mám nebo nemám co dělat. Filosofie je samotářská, velice samotářská, ale ne tehdy, když se má člověk naučit, jak se drží pilník nebo kladívko; pak potřebuje učitele, čím zdatnějšího, tím lépe pro něj. Tento vztah dodnes považuji za nejpůvodnější a zcela nezbytný tam, kde jde o předávání znalostí; vzdělanostní politika postavená na komickém předpokladu rovného vztahu žáka a učitele, jenž je povinen vytvářet svému partnerovi či „klientovi“ prostředí prosté všeho stresu, tlaku, požadavků a nároků, nemůže imponovat člověku, který se učil velmi záhy chápat úsloví o trpaslících na ramenou obrů ještě jinak než pouze jako vtipný bonmot mnichů ze svatoviktorské školy.

Možná to byly všechny tyto a další kontexty Macháčkova filosofického kroužku, jež způsobily, že se o něj nezačaly zajímat podivné porevoluční ústavy pro rozdmýchávání zašlých nenávistí. Není jak ho uchopit a zjednotřit; tak jako se nehodil do údajné jednoznačnosti světa před čtyřmi desetiletími, vymyká se také zjednotřujícími snahám dnešních haruspiků při jejich věštění pravd o minulosti. Možná by se dal chápat ve smyslu volné interpretace principu neurčitosti, podle níž se v každém systému nachází prvek, který nelze vysvětlit ze systému samotného. Kroužek byl takový prvek, jehož existence vyvrací tvrzení, že pod tehdejšími útlakem „nic nešlo“, všechno ovládala chapadla jakýchsi hlavonožců ze Slušovic a kdo se pokusil vybočit z řady při prvomájovém průvodu, existenčně „si to odnesl“ – důraz spočívá na „nic“, jehož opakem není „všechno“, ale „něco“. Byly katedry, kde si uvědomovali, že vzdělání vůbec je poněkud cenná záležitost pro hazard, kterému byla nepochybně vystavována; byli lidé, kteří pořádali akce typu filosofického kroužku, jejichž základním účelem bylo vést mladé lidi k tomu, aby se učili myslet, aby nezakrněli pod vyprázdněnými ideologickými poučkami; a byli ještě další lidé, kteří tuto práci podporovali alespoň tím, že jí nebránili, ale spíš ji svou autoritou přikryli. Proč? Možná proto, že žádný systém není imunní vůči principu neurčitosti, a jenom doufám, že skutečně žádný: ani ten dnešní, v kterém vzdělanost v neposlední řadě péčí univerzitních samovládců nezadržitelně degeneruje v cosi, pro co mně chybí přirovnání.

Po krátkém seznamovacím kole v zimním semestru osmdesátého roku začal Macháček mluvit s jednotlivými účastníky kroužku a uvažovat o tom, kam je směřovat, aby to odpovídalo jejich a jeho představám. Když přišla řada na mě, padla po nějakých dílčích úvahách otázka: „Jak by se Vám líbil Leonhard Ragaz?“ Nikdy před tím jsem to jméno neslyšel, což Macháčka nepřekvapilo ani neodradilo a na příští kroužek mně přinesl Ragazovo hlavní pojednání, nazvané Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristu. Měl jsem vždycky sklon k poetizujícím kudrlinkám, takže mě v tu chvíli tolik nezajímalo, že je to kritický traktát, kritika moderního křesťanství, sociální kritika, kritika poměrů, jež způsobily velkou krizi 1929–1933, ale líbil se mi název, jeho neobvyklost, šmrnc typický pro Dichtung, paradoxnost, která vzdáleně připomínala terminologii mladého buřiče Karla Marxe. Člověk nemůže znát svůj osud, jinak by byl život k nepřežití; nemohl jsem tušit, že v tu chvíli se začala Macháčkovým přičiněním formovat osa mého odborného zájmu a utvářet můj budoucí profesní život.

Macháčkův kroužek zásoboval uchazeči o vítězství a s ním spojené mimořádné stipendium (na tehdejší poměry velmi sympatické) soutěž nazvanou Studentská vědecká a odborná činnost (SVOČ). Za první místo ve „svočce“ bylo 1500,- Kč, což byl čtyřnásobek nejvyššího měsíčního prospěchového stipendia, na které se dalo dosáhnout; dokonce se vyplácelo per partes, ve třech

měsíčních splátkách, asi v obavách, aby studenti s takovým balíkem v kapse nesklouzli do opiových doupat. Připočte-li se k tomu ambicióznost rodičů a snaha vyhovět profesorů Macháčkově, který aktivní podíl na této akci zřetelně vítal, není se čemu divit, že v letech, o nichž mluvím, filosofický kroužek svočku téměř zprivatizoval. Vzpomínám si, že jeden rok byl tím šťastlivcem Luboš Zaorálek, dnes opět ministr nějakého resortu, o němž tehdy pronesla předsedkyně komise – nic zlého netušíc – věšteckou větu: „Ten Zaorálek svou plechovou hubou vyhraje všechno.“ Co řekla Ivanka Holzbachová na radě starších doplněné o zástupce SSM (v tom ročníku jím byl dnešní místopředseda AV ČR) o rok později, to nevím, ale pro mě měla příjemnou zprávu. Vyhrála moje práce věnovaná právě L. Ragazovi; dodnes ve mně, co čítankovém paranoikovi, doutná podezření, že nikoli kvůli svým kvalitám (v tomto ohledu jsem byl odjakživa rozený asketa), jako spíš kvůli názvu, který jsem převzal od Ragaze a který se zjevně líbil nejen mně.

Nevzpomínám na to kvůli zašlé slávě; jako Ragaze jsem tehdy neznal ani Brahmsa, ale zatímco v tuto chvíli jsem už teze švýcarského teologa zapomněl, mám text Brahmsova Německého rekviem v hlavě doslova a napořád: Denn alles Fleisch ist wie Gras und alle Herrlichkeit des Menschen wie des Grases Blumen. Tím jsou dané mantinely pro horování o úspěších stejně jako neúspěších. Macháček po nás nechtěl, abychom soutěžili, kdo je lepší ve filosofii; rychle jsme si vyjasnili, že kabaretiérství je doma spíš v Ein Kessel Buntes než na katedře filosofie. Myslím si (i když přímo se tak, pokud dobře vzpomínám, nevyjádřil) že nás chtěl nechat projít jakousi (tehdy neexistující) bakalářskou zkouškou: napsat svou první původní rozsáhlejší práci (můj text by rozsahem dnešním bakalářkám mohl konkurovat), nachystat si přednášku, najít odvahu (či drzost) odpřednášet si své a pak projít obhajobou před porotou a publikem. Zkusili jsme si, jaké to je, když člověk stojí sám za katedrou, což se sebe souká s veškerou pozorností zaměřenou na to, aby to obsahovalo alespoň podmět a přísudek, protože víc od sebe očekávat nedokáže, a s pocitem odkrveného polárního ztracence se snaží pochopit, zda to, co mu klidným hlasem říká jeden důstojně vyhlížející pán v porotě, je otázka, konstatování nebo pokyn, aby se klidil, dokud mu porota dává náskok. Nevzpomínám si, jak jsem se odtud dostal, ale o několik hodin později ve spásné restauraci mně vedoucí brněnské delegace, další ojedinělý učitel Jiří Gabriel, sdělil, že ten pán je profesor Sobotka, a dodal: „Co se Vám nelíbí? Vy už jste po dnešku na Karlově univerzitě přednášel, já ještě nikdy.“ Další memento, které se nezapomíná.

Nesrovnávám SVOČ se státní bakalářskou zkouškou – nejde to. Námahu spojenou se svočkou nikdo podstupovat nemusel: mohli jsme a chtěli jsme. V tom patrně spočívá ničím nevyrovnatelný rozdíl, který trvá a dá se na něj převádět mnoho z dalšího profesního působení. Filosofie (a zřejmě nejen ta) se dá učit, jestliže nachází odezvu ve „chci se učit“. Chci a budu hodiny a hodiny denně číst a studovat, chci a budu dnes a denně psát, chci a budu se učit být trpělivý, protože filosofie není věc vloh, talentu ani samotného školení, ale především trpělivosti a téměř zoufalé vytrvalosti. Pokud nic z toho nechci, ale čekám pohodlný život s diplomem vysokoškoláka ve vedoucí manažerské pozici, pak si na mě vylámu zuby snahy jakéhokoli učitele; zejména proto, že ho nemám jako učitele, tj. proto, aby mne učil, ale strpím ho jako jemnocitného sparingpartnera, jenž mne má doprovodit přes save space moderně koncipované univerzity. A kdyby mě snad chtěl nazlobit, podám na něj stížnost; oba víme, jak dopadne. Pokud nejsou moje informace úplně mylné, SVOČ se na katedrách filosofie kvůli nulovému zájmu posluchačů už po léta nekoná. Může to naznačovat, že mít názor a mít znalosti není jedno a totéž?

Po Ragazovi následovali, opět na Macháčkově doporučení, J. Maritain, J. L. Hromádka, K. Barth, diplomová práce a v ní už sledovatelný známý efekt sněhové koule: na každé jméno se nabalovala další, jedna perspektiva otevírala několik jiných, jedna otázka kladla řadu navazujících, z bílého papíru zasunutého do psacího stroje zírала jedna velká nevědomost. Začínal normální život člověka, který „zůstal u řemesla“, tzn. měl to štěstí, že mohl pokračovat v tom, co se začal učit na katedře filosofie v Brně, v kroužku profesora Macháčka, v Akademické kavárně při zásadních světodějných rozpravách se spolužáky a co se pak učil celý život, aniž by ještě dnes mohl říct, že umí. Mnoho

dalších tohle štěstí nemělo, chodili po jiných cestách a učili se něco jiného, ale bez jakéhokoli sladkopolu myslím, že si nesli každý svého Macháčka a jeho vliv v sobě. Profesor filosofie v důchodovém věku, s hrozivě metastazující rakovinou hrtanu, který se nedokáže zbavit vzpomínky na to, že kradl (po studiích, při „tovaryšské cestě“ po světě, jak tomu říkal, hladový kluk bez prostředků zločinně uloupil někde v Marseille na trhu pomeranč; na kroužku to ale Macháček připomněl stylem „nemyslete si, já jsem taky kradl“), bude ze svých studentů těžko dělat křivé náтуры. Mezi jeho absolventy bylo jen nepatrně tunelářů.

Nejde o nějaké svatozáře; později jsem se od řady starších kantorů na fakultě dozvídal, že také oni měli své učitele, na něž nezapomínali, když pro nic jiného tak pro respekt, který získávali jejich prostřednictvím ke svému oboru, k práci, kterou tamti odvedli a která byla nyní na nich. Tito učitelé učitelů byli pro mě už jen jména, nezažil jsem je a kromě toho, co jsem vyslechl nebo vyčetl, jsem o nich nic nevěděl. Pro mladé generace studentů bude takovým jménem bez stínu rovněž Macháček. Nejsem si jistý, kdy a zda vůbec se mezi nimi najde někdo, koho bude zajímat, kdo učil ty, kteří učí jej. Možná to není podstatné; pro „získávání a osvojování dovedností a zručností zvyšujících úspěšnost na trhu práce“ určitě ne. Ve filosofii, v jednom z nejnáročnějších oborů lidského myšlení, který vůbec lze dělat, kde může být člověk třikrát korunovaným profesorem, a přitom zůstat nepřekonatelným hlupákem, na tom asi – domnívám se, avšak nikomu nic nevnucují – trochu záleží.

Exkurs – Collegium Philosophicum

Místo komentáře k oběma vzpomínkám předložím jednu vzdálenou, ale přece jen analogii. Hraje v ní roli rovněž postava filozofa, specifická politická situace, s níž se filozof musel nějak vypořádat, a filozofický kroužek postupně a stále se obměňujících studentů, kteří byli podněty získanými ze svobodomyšlného a intelektuálně náročného a podnětného prostředí dlouhodobě ovlivněni. Paralela se částečně týká i dalších vedoucích katedry, kteří tuto funkci zastávali v období od roku 1948 do roku 1989 (Novák, Fischer, Cetl). Týká se vztahu ke sféře politiky a ideologie v perspektivě akademických činností a výkonu povolání. A vztahuje se na jednání, které je součástí ožehavého a nesnadného hledání rovnováhy mezi vnitřní distancí od sféry ideologicky deformované politiky zasahující do klimatu univerzity a vnějším přizpůsobením se poměrům. Podmínky a okolnosti jsou odlišné, problém je však podobný.

V zimním semestru 1946/47 nastupuje na univerzitu v Münsteru Joachim Ritter (1903–1974), který je v našem kontextu snad znám přinejmenším jako zakládající editor obsáhlého *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (13 dílů, Darmstadt 1971–2007). Většina budov univerzity je po válce značně poškozená, nejsou posluchárny, není k dispozici literatura. Ritter brzy po příchodu nabídne univerzitě filozofický seminář pro pokročilé studenty, který se později proslaví jako Collegium Philosophicum. V roce 1947 byl tento seminář již zapsán v seznamu přednášek univerzity. Účastníci semináře se v prvních letech scházeli u Rittera doma. Collegium mělo nejprve podobu čtenářského a diskusního kroužku. Ten se vyznačoval značnou mírou liberalitu, svobodomyšlnosti, příznačné pro něj bylo intelektuálně podnětné klima. Ritter vedl tento kroužek více než 20 let, až do svého emeritování. Dle vzpomínek účastníků Collegia (mezi nejvýznamnější náleželi Odo Marquard, Hermann Lübbe, Günter Rohrmoser, Ludger Oeing-Hanhoff, Hans Joachim Schrimpf, Robert Spaemann, Ernst-Wolfgang Böckenförde, Martin Kriele) byla pro tento filozofický kroužek charakteristická dogmatická neostrost, což znamená, že Ritter nezatěžoval účastníky odlišných odborných zájmů vlastními názory, spíše se jednalo o společenství rozhovoru, v němž se učili nejen studenti, ale rovněž vyučující. Příznačné byly neustálé otázky „Co to znamená?“, „Jak to mohlo nastat?“, „Co se zde děje?“. Collegium nebylo ani tak filozofickou školou v pravém slova smyslu, byť se později pro ty, kdo pokročilý seminář pravidelně navštěvovali,

vžije označení Ritter-Schule.¹⁸⁶ Bylo spíše místem pro otevřené myšlení, koncentrované kolem jedné osobnosti. Ritter nezaložil školu, ale mnozí z německých filozofů se považují za jeho žáky a také tak byli chápáni ostatními. Ritter kolem sebe shromažďoval studenty a mladé akademiky nikoli proto, aby rozvíjeli nebo obhajovali jeho teze. Jeho žáky spojovala inklinace k problémům přítomnosti, jejich zaznamenávání a odklon od konstrukce systémů. Filozofie se v Ritterově pojetí zaměřovala na události, na to, co se stalo a děje a na intenzifikaci schopnosti to vše zaznamenat, vidět. Filozofie (jako myšlení celku) má pro něj závazek nic nevynechat, nic nepřehlédnout a má vůli všimnout si nepovšimnutého, negativního, vypuzovaného. Filozofický rozum je především zaznamenávající rozum. Aby mohl filozof bez zábran vidět a říci „tak to je“, musí filozofie podle Rittera odbourávat omezenost a nechat kolabovat hranice viditelnosti.¹⁸⁷ V tomto smyslu má filozofie podobnou roli jako má v Ritterově pojetí smích: musí učinit platným to, co oficiální řád a porozumění vyčleňuje mimo své hranice a činí neplatným či nicotným.¹⁸⁸

Nepřehlédnutelná byla mimořádná liberalita Collegia, v němž se setkávali mladí filozofové odlišného zaměření a další učenci z různých fakult. Collegium reprezentovalo pod Ritterovým vedením od samého počátku otevřenost filozofie vůči mnoha konkurujícím proudům a vůči jiným vědám.¹⁸⁹

Liberálně konzervativní atmosféru tohoto filozofického semináře (a přeneseně i jeden z klíčových pojmů Ritterovy analýzy moderny) vystihuje anekdotická příhoda, kterou ve svých vzpomínkách uvádí Odo Marquard a která se odehrála kolem roku 1960, krátce před Marquardovou habilitací v budově filozofického semináře v Münsteru na Johannisstrasse 12–20. „Při volném povídání před pracovním setkáním čtenářského kroužku Collegia Philosophicum v pracovně Joachima Rittera se náhle Joachim Ritter rozhlédl kolem a řekl: ‚Když nás tady vidím tak sedět, nikdy dříve bych se s námi nestýkal.‘“¹⁹⁰ Podle Marquarda obsahuje Ritterova poznámka náznak komplikované dimenze – přitakání tomu, co je nyní: občanskému životu, jehož součástí je pozitivně zakoušené odcizení/rozdvojení. Podle Rittera se v takovém světě nestačí pouze identifikovat s pokrokem a racionálně uspořádanou budoucností (dnes vystupující pod názvem globalizace) nebo s minulými tradicemi a s jejich uchováváním, ale jde o uchovávání a pozitivování toho, co nazývá odcizením (*Entzweiung*) budoucnosti a minulosti. Právě to činí filozofie sounáležitosti pokroku a uchování, jako výraz smyslu pro dělbu moci. Snad právě proto se konzervativní filozof schází po dlouhou dobu pravidelně s těmi, od nichž by se mohl privátně distancovat, protože mají zcela jiné zájmy, inklinace, náleží jiné generaci.

186 Přehled o Ritterově životě, díle a Ritter-Schule nabízí v kratší verzi SCHWEDA, Mark. *Joachim Ritter und die Ritter-Schule zur Einführung*. Hamburg: Junius 2015, v obsáhlé podobě SCHWEDA, Mark. *Entzweiung und Kompensation: Joachim Ritters philosophische Theorie der modernen Welt*. Freiburg: Alber 2013, INGENFELD, Martin. *Fortschritt und Verfall: Zur Diskussion von Religion und Moderne im Ausgang von Joachim Ritter*. MAP 2016 nebo SCHWEDA, Mark, von BÜLOW Ulrich. *Entzweite Moderne. Zur Aktualität Joachim Ritters und seiner Schüler*. Göttingen: Wallstein Verlag 2017.

187 Tuto činnost filozofa a filozofie Ritter podrobně popisuje ve studii *Moderne Welt und Metaphysik* v knize *Metaphysik und Politik. Studien zu Aristoteles und Hegel*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2003, s. 444.

188 Podrobně o zrodu moderní estetiky jako aisthetiky, roli přeměny přírody v krajinu a roli smíchu píše Ritter v přednáškách o estetice, které vyšly díky DLA Marbach pod názvem *Vorlesungen zur Philosophischen Ästhetik*, von BÜLOW, Ulrich, SCHWEDA, Mark (eds.). Göttingen: Wallstein 2010.

189 Tento přístup byl zásadou na Ritterem založeném projektu slovníku *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, na němž spolupracovalo více než 800 učenců a jehož 13 dílů vycházelo v letech 1971–2007. Obsáhlý slovník byl primárně založen na dějinách pojmů a v německé filozofii tvoří filozofický standard. Hlavní editory slovníku byli Ritter, Karlfried Gründer a Gottfried Gabriel. Ritter byl editorem do své smrti v roce 1974 a napsal pro slovník velké studie/hesla např. o estetice, etice, pokroku, štěstí.

190 „Als in Joachim Ritters Arbeitszimmer der sogenannte ‚Lesekreis‘ des ‚Kollegium Philosophicum‘ wie üblich vor Beginn der Arbeit plauderte, sagte Joachim Ritter – sich umblickend – plötzlich: ‚wenn ich uns hier so sitzen sehe: mit uns hätte ich früher nicht verkehrt.‘“ MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 16, Mappe SS 91, Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters, 1. Band, vázaný strojopis cca 250 stran, plus suplementy, s. 143–144. Připomíná to vtip Graucha Marxe: nikdy bych se nechtěl stát členem klubu, který by mě přijal za člena – ovšem tento vtip nemá Ritterovu pointu.

Před válkou byl Ritter vystaven zmíněnému nesnadnému hledání rovnováhy mezi vůlí nastoupit akademickou dráhu, vnitřní distancí od tehdejší skutečnosti a míry vnějšího přizpůsobení se tehdejší situaci. Ve 20. letech studoval filozofii, teologii, germanistiku a historii, 1925 promoval u Ernsta Cassierera a stal se jeho asistentem. Provázel jej v roce 1929 na Davoser Hochschulwochen, kde se v tzv. Davoser Disputation střetly dvě odlišné filozofické kultury, z nichž jednu reprezentoval Martin Heidegger a druhou Ernst Cassierer. Právě jejich diskusi, která se týkala předmětu filozofického a duchovnědného zkoumání, Ritter podrobně protokoloval. V roce 1932 se pod vedením Cassierera habilitoval. V období Výmarské republiky sympatizoval s komunismem a nástup národních socialistů k moci znamenal pro filozofy v Cassiererově okolí rozčarování. Cassierer byl pro svůj židovský původ zbaven vedení katedry a po jmenování Hitlera říšským kancléřem emigroval do Anglie. Ritter zůstal v Německu a pokoušel se přizpůsobit novému politickému aranžmá. V roce 1933 podal přihlášku do NSDAP (které bylo vyhověno až v roce 1937) a podepsal *Bekanntnis der Professoren an den deutschen Universitäten und Hochschulen zu Adolf Hitler und dem nationalsozialistischen Staat*. Stal se rovněž členem dalších národně socialistických organizací. Současně se kvůli svým dřívějším kontaktům s Cassiererem a lidmi z jeho okolí i kvůli svým politickým světonázorovým postojům stal pro NSDAP nepřijatelným natolik, že akademicky nijak nepostupoval. V roce 1940 byl povolán do armády a koncem roku 1944 se ocitl v britském zajetí. S těmito zkušenostmi nastupuje po válce na univerzitu v Münsteru, kde zůstává (s výjimkou období 1953–1955, kdy působil jako hostující profesor v Istanbulu) do svého emeritování a zásadní filozofickou práci má před sebou.

V počátečním období se v jeho filozofickém myšlení na základě studia Hegela a Aristotela trvale ustavují dobově diagnostické akcenty a teoretická reflexe moderny. Jeho epizodní národně socialistické, avšak nikterak ideologicky bigotní angažmá, z něhož žádné výhody nezískal (po válce spíše naopak), je jednou z verzí zmiňovaného problému hledání rovnováhy mezi vnitřní distancí a přizpůsobením se. Ritterova akademická činnost po válce pokračovala, účastnil se reformování vysokého školství na univerzitách v Německu a v současnosti můžeme evidovat postupné doceňování jeho díla.¹⁹¹ Existují značné kontextuální odlišnosti tohoto vnějšího přizpůsobení a vnitřní distance ve 30. letech v Německu a v letech 50. a 60. v tehdejší Československu. Stejně tak jako existuje problém vnitřní distance a vnějšího přizpůsobení se v současnosti, kdy se epidemicky šíří jevy politické a všemožné jiné korektnosti a nového agresivního puritanismu, jemuž k pobouření stačí pouhé gesto nebo slovo. Oba jevy mají opět blízko k tyranii hodnot a nastupující agresi nominálně morálně svatých a mnohomluvné morálky. Podstatné však je, že v mnoha případech ono hledání rovnováhy u jednotlivců umožnilo mnoha dalším realizovat přizpůsobení se vnějším okolnostem i ve prospěch vnitřní distance a neprostopupného svědomí. V případě Macháčka a Rittera, v malém a velkém, také provázet a vzdělávat jako učitel budoucí filozofické osobnosti. Pro někoho, kdo má zkušenost s levicovou totalitou, není opakem praviceová totalita, ale liberální demokracie, pro někoho, kdo zažil odepírání občanskosti není opakem odepírání jiného typu občanskosti, ale jak by řekl Odo Marquard, odpírání tohoto odpírání občanskosti, což je projevem odvahy k občanskosti. Proto můžete vést kroužek studentů filozofie, s nimiž jste si nedovedl představit být v jednom kroužku.

Macháčekův Filozofický deník

V pozůstalosti Macháčka je uložen jeho *Filozofický deník*. Deník je datován roky 1963–1968. Od manželky Josefa Macháčka si jeho strojopis vypůjčil Jiří Gabriel, když v roce 1987 připravoval sborník s názvem *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Z důvodu nedostupnosti původní-

191 Viz v předchozím textu uvedené práce, v současnosti vycházejí výběry z jeho textů a díky DLA v Marbachu i záznamy některých přednášek.

ho textu zde z tohoto sborníku vybírám ukázky, které se zabývají vymezením filozofie, jejího základního určení a činností filozofa. Domnívám se, že právě vybrané pasáže doplňují, objasňují a ilustrují mnohé z výše uvedených osobních vzpomínek na styl Macháčkova myšlení, který mohli jeho autoři sledovat na přednáškách i při diskusích ve filozofickém kroužku. Dle mého soudu je zde zřetelný základ a důvody Macháčkova názorově tolerantního postoje vůči studentům a odlišným filozofickým postojům, který se u něj nikterak nesvářil s marxistickou nominální rétorikou či ideovým zázemím.

Proč se lidé zabývají filozofií? Aby byli moudří? Protože jsou moudří? Aby poznali svět a své místo v něm? Protože znají svět a své místo v něm? Anebo: protože milují svou nespokojenost, protože nesnášejí vědeckou šed' a nespokojí se s příliš nezávaznou pestrostí poezie? Nevím. Vím jen to, že já rád filozofii nemám; filozofuji pouze proto, že mám rád člověka i sebe, ale v jiném smyslu, než je běžný. Jak si mám vážit člověka (nebo ho dokonce milovat), když jsou všichni lidé jako já, nebo jenom o trochu horší či lepší? Chci, abych byl jiný, chci, aby druzí byli jiní, a proto užívám filozofie jako chirurgického nože. Má chirurg rád svůj skalpel? Ti, kdo mají rádi filozofii, necht' ji pouze čtou nebo o ní přednášejí, ale ať nefilozofují, dokud nemají člověka tak rádi, že na něj myslí víc než na filozofický „nůž“. Filozofovat by měl jen ten, kdo se už sám pořezal, kdo filozoficky žije, kdo již zplodil alespoň jednu novou myšlenku, ne proto, aby se jí utěšil ze života (aby život filozoficky snášel), nýbrž proto, aby vnesl novou myšlenku do světa nový kvas. Filozofie není opium ani prostředek pro spaní, nýbrž prostředek k probuzení z iluzí a ze spánku. Kant byl probuzen Humem, Kant sám probudil mnoho jiných filozofů, na neštěstí moderní filozofie působí jen jako uspávací prášek nebo v nejlepším případě jako projímadlo.¹⁹² [...]

Materiálem pro filozofii je všechno: filozofie, světový názor, věda, umění, náboženství, všechno, čím se dostáváme do styku se světem a životem, celá naše „zkušenost“ v nejširším slova smyslu. To vše nám slouží k otázce: jaký je náš vztah ke světu, jaký by mohl a měl být, jaký nový, aktuální smysl bychom měli dát tomu všemu?

Materiálem pro filozofa je prakticky všechno, jako pro básníka; v tom je však jeho velikost, vybírá-li si z toho všeho právě to, co je pro soudobý vztah člověka ke světu hlavní. Někdo se může spokojit s tím, že se noeticky vyžívá na myšlenkových vztazích ke světu, druhý si klade otázku vztahu života (člověka) k sexu, jiný si může vybrat za materiál sny a halucinace (v nich je vztah S-O), někdo otázku komunistické přeměny společnosti apod. Konkrétní otázky doby a filozofická otázka nejsou odtržitelné od materiálu – ptát se, znamená ptát se něčeho, a toto něco může být stejně Heideggerovo Dasein jako socialistický člověk. V tom je také třídnost, stranickost v samém kladení otázky, neboť v ní se projevuje, co nás nejvíce zajímá, a budoucnost také ukáže, byl-li náš zájem totožný s hlavním zájmem doby.¹⁹³ [...]

Filozofický materiál: 1. život, 2. věda, 3. ostatní filozofie (včetně filozofie o životě a vědě). Z tohoto ovšem filozof vybírá – především vybírá „sebe“ jakožto svůj vztah k životu, k vědě, k filozofii a umění... Zde také lze mluvit o třídnosti jeho přístupu, ale není to jen souhrn třídních návyků a zájmů (vlivem výchovy rodinné a školní, četby apod.), nýbrž také suma náhod, které ovlivňují jeho výběr. Hlavní motivací výběru je individuální problematika (štěstí, láska, bůh, umění ...); co mne zajímá, co bych chtěl vědět, jak chci žít?¹⁹⁴ [...]

192 GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987, s. 58.

193 Tamtéž, s. 60.

194 Tamtéž, s. 60.

Filozof se neptá, v čem je smysl toho, co už je vytvořeno (člověkem nebo přírodou), nýbrž: jaký nový smysl tomu dát. To je filozofická problematika, a je ovšem víc než jen filozofická – je to v pravém slova smyslu naše existenční problematika. Neptáme se jen, jaký smysl dát životu, jak žít, ale snažíme se také tuto otázku (i odpověď) vtělit v čin, v život. Filozofie není filozofií života, filozofií o životě, ale pro život: kritériem její objektivní správnosti je „úspěch“, s jakým ji osobně, subjektivně dovedeme proměnit v život, jak jí dovedeme ovlivnit ostatní (jejich život a nejen myšlení), do jaké míry se zkrátka a dobře stane „materiální silou“, a to již v nejbližším okruhu naší působnosti. – Dříve filozofové svět jen vykládali, tj. vykládali to, co sami většinou popletli a zamotali. dnes jde o to: změnit se a tím změnit i ostatní – o to, žít v duchu svého poznání.¹⁹⁵ [...]

Filozofie je spíše sebekritikou než sebezpoznáním. „Nedůvěřuj si příliš“ místo „poznej sebe sama“. Jen v tom smyslu (ale vždy) je také antropologií, i když v užším smyslu je filozofie antropologií jen tehdy, když z politických a jiných důvodů (ekonomický a sociální tlak, nejistota atd.) je „třeba“ klást důraz na otázku svobody, práv člověka atd.¹⁹⁶ [...] Filozof si vybírá nejen základní otázku, ale i svůj „směr“. J. F. Mora uvádí (Philosophy Today) přes padesát směrů ve filozofii. Jen některé z nich mají však dnes nějaký význam. I to je důkaz, že právě tyto směry kladou otázky nejdůležitější. Snad některý jiný směr bude aktuální za dvacet třicet let, až se jeho otázka stane aktuálnější, nežli je dnes. [...] Mora také rozlišuje čtvero možných přístupů k chaosu ve filozofických směrech: 1. dogmatický (jen jeden má pravdu), 2. eklektický (všechny mají pravdu), 3. skeptický (žádný nemá pravdu) a dialektický (v každém je kus pravdy i nepravdy). Proč by však měl být druhý přístup eklektický? nejde přece o „pravdu“ (a i v tom případě je eklektický spíše čtvrtý přístup) směrů, a pokud jde o naši pravdu o směrech, pak jsme ji již vyslovili: Všechny jsou výrazem a svědectvím doby, všechny jsou oprávněny, i když jsou zároveň nutně jednostranné. – Otázka ovšem, zda jednostranný důraz na určitý problém neodsouvá do pozadí problémy důležitější. V tom je smysl kritiky – např. marxistické kritiky současné západní filozofie. Čeho je dnes třeba? Nikoli problematizovat všechno, ale: co je dnes třeba problematizovat?¹⁹⁷

Vyjádření o oprávněnosti názorů i vědomí jejich jednostrannosti by mohly být základem pro liberální prostředí diskusí ve filozofickém kroužku. Cézurou pro bezbřehý pluralismus a všeho-čuh v diskusích je snaha zjistit, které z problémů jsou relevantní s ohledem na zacílení filozofie. Můžeme problematizovat např. počet pohlaví u člověka, ale je to s ohledem na stav věcí třeba?

Můj nejoblíbenější filozof – můj největší a nejlepší soupeř. Co mohu postavit proti jeho analýze, proti jeho rekonstrukci zkušenosti? Každá filozofie je vždy rekonstrukce otázek, stanovisek, kritérií. Filozof nestaví, nepokračuje v započatém zkoumání, ale přezkoumává, přemýšlí, přepracovává, rekonstruuje svět. Co je to za blázn, který si vystaví dům, pak ho zbourá a staví jiný, nebo jde hledat Diogenův sud? Není to blázen, je to filozof. (Každá filozofie je rekonstrukcí filozofie, ale Deweyho rekonstrukce ve filozofii jí zrovna není. Zato Wittgenstein ...).¹⁹⁸

Macháček zde obrací obvyklé konverzační téma „oblíbený filozof“. Oblíbeným není ten, jehož názory korespondují s mými, k němuž obdivně vzhlížím, jehož názory mohu s potěšením a nekriticky přejímat a šířit, který vyhovuje mému intelektuálnímu vkusu, světonázorovým preferencím a dalším parametrům, které zvyšují pravděpodobnost intelektuálně radostné při-

195 Tamtéž, s. 65. Zde se objevuje variace na jednu z Feuerbachových tezí – další variace naleznete v kapitole věnované Lubomíru Novému, včetně variace Odo Marquarda: Filozofové svět různě měnili, jde o to jej uchovat.

196 Tamtéž, s. 66.

197 Tamtéž, s. 67.

198 Tamtéž, s. 67–68.

tulení se k příslušnému filozofickému „guru“. Filozofická atraktivita díla příslušného filozofa pro něj spočívá ve zdráhání se přijmout nebo souhlasit s názory, které se mi přičí, protože právě to vede přímo k promyšlení konstrukce a způsobu jeho myšlení. Jak je možné, že si někdo vůbec může něco takového myslet? Před tím, než je „nevyhovující“ autor či jeho teorie zavržen, je možné se pokusit představit jeho dílo či teorii v co možná nejlepší kondici. John Rawls při studiu dějin filozofie a následně i při jejich výuce vycházel z předpokladu, že autoři, které studoval, byli mnohem chytřejší než on. Pokud by u nich našel „chybu“, předpokládal, že si jí byli autoři sami vědomi a nějak se s ní vypořádali. A hledal, kde a jak. Rawls uvádí, že rád citoval poznámku R. G. Collingwooda (1889–1943), britského filozofa, historika a archeologa, v níž se uvádí: „*Dějiny politických teorií nejsou dějinami různých odpovědí na stále stejnou otázku, ale dějinami jednoho nebo více stále se měnících problémů, jejichž řešení se proměňuje současně s nastolováním problémů.*“¹⁹⁹ Proto se pokoušel každého autora představit v co nejpřesvědčivější formě.²⁰⁰ Při studiu dějin nehledal vlastní východiska, ale východiska autorů, které studoval. A toto východisko mohlo být východiskem historického typu. To znamená, že určitá otázka, která při studiu autorů z dějin filozofie napadá mě, nemusela být vůbec položena, a proto na ni ani nelze nalézt v daném díle daného autora příslušnou odpověď. Další možností je, že dostatečně neznáme texty příslušného autora nebo jsme něco přehlédli nebo nečetli. Znamená to, že autoři, u nichž dnes vidíme nějakou „chybu“, žádnou zásadní chybu udělat nemuseli.

Vždy bude mnoho filozofií, protože každý filozof myslí, a ani dva lidé nemohou myslet totéž (různý vývoj, různé vlivy atd.). Svět, ve kterém žijeme, je jediný svět, ale každý z nás má navíc svůj svět a ze svého světa dělá svou filozofii: náš svět = naše filozofie. Ve filozofii jde tedy vždy o subjektivní aspekty „světa vůbec“, o vyjádření a racionální zdůvodnění našeho vztahu k němu (našeho = tak se dívám, tak nazírám na svět). Vědec vysvětluje svět a člověka, básník vyjadřuje vztah člověka (sebe) ke světu, filozof vysvětluje a vyjadřuje vztah člověka ke světu tím, že vysvětluje svět v sobě a sebe ve světě.²⁰¹

Filozof (na rozdíl od vědce) může začít kdekoliv, ale to, co dělají někteří filozofové není začátek; navazují pouze na to, co někdo jiný řekl, hledají, jak ho vyvrátit nebo jak ho doplnit. Pravda, kritika cizí filozofie je vždy kritika z hlediska mé filozofie (zase rozdíl mezi filozofií a vědou) a vlastní filozofie se vždy vyvíjí jen v souvislosti s kritikou cizích názorů (tak je možno udělat jednou ranou např. „marxistickou filozofií“ a „kritiku současné západní filozofie“, neboť jde o dva aspekty téže věci), ale to lze dělat až po „začátku“ – když už mám svou filozofii. Začátek: kde lze hledat data o vztahu mezi S a O. [...] Každá nová filozofie začíná novou otázkou, resp. novým smyslem starých otázek, a proto také novou „metodou“, tj. novou (třebas i jedinou) „myšlenkou“. Nemusí to být odpověď na otázku, ale sama tato otázka.²⁰²

Monismus, dualismus, pluralismus: jeden svět, dva světy, mnohost světů. Jako součást přírody jsem monista, jako člověk, který poznává svět i historii a jako součást této historie (jako tvor společenský) jsem dualista (k přírodě přistupuje vědomí a společnost), jako člověk-jednotlivec (člověk vedle jiných lidí a jiných věcí) jsem pluralista. A každý člověk žije v tomto trojím světě, i když pro filozofa je svět jenom jeden, svět vztahů mezi S a O.²⁰³

199 Citováno dle německého vydání RAWLS, John. *Geschichte der Moralphilosophie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2002, s. 17.

200 Tuto zásadu nalezneme precizně formulovanou u J. S. Milla: „*A doctrine is not judged at all until it is judged in its ‚best‘ form.*“ [Teorie je skutečně posouzena až tehdy, je-li posouzena ve své nejlepší formě.] In: MILL, John Stuart. *Collected Works*, Svazek 10. Toronto University Press 1969, s. 52. [cit. 19. 7. 2020]. Dostupné z <http://oll-resources.s3.amazonaws.com/titles/241/0223.10.pdf>.

201 GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987, s. 68.

202 Tamtéž, s. 70.

203 Tamtéž, s. 70–71.

Podobnou situaci, v níž má člověk na výběr z mnoha možností, světů, názorů a filozofických chutí, popsal barvitě ve svém *Deníku* Witold Gombrowicz:

Jaký máte dojem, když čtete můj deník? Možná takový, že venkovan ze Sandoměřska vstoupil do třesoucí se a vibrující továrny a prochází se po ní jako po vlastní zahradě? Hle rozžhavená pec, ve které se vyrábějí existencialismy, zde zase Sartre z rozpáleného olova připravuje svou svobodu-odpovědnost. Tamhle je dílna poezie, kde tisíc strašlivě zpocených dělníků za hukotu rozjetých pásů a ozubených kol operuje stále ostřejším superelektrickým nožem v stále tvrdším materiálu, tamhle jsou zas hluboké kotle, ve kterých se vaří ideologie, světové názory a víry. To je propast katolicismu. Tam dál je huť marxismu, tadyhle buchar psychoanalýzy, zde artézské studně Hegelovy a fenomenologické soustruhy, tam dál hydraulické a galvanické baterie surrealismu či pragmatismu. A továrna s rámušem a chvatem jede a jede, a vyrábí a vyrábí stále dokonalejší nástroje, a tyto nástroje zase slouží ke zlepšení a zrychlení výroby, takže se to všechno dohromady stává mohutnější, rychlejší a přesnější. Ale já se mezi těmi stroji a výtvy procházím se zamýšleným výrazem a bez valného zájmu, jako kdybych tak doma na venkově chodil po sadu. A každou chvíli, když ochutnám ten či onen výrobek (jako hrušku nebo švestku), říkám: „Hm, hm ... to je pro mě nějak tvrdé.“ Nebo: „toho je na mě moc.“ Nebo: „Jděte s tím k čertu, to je nepohodlné, tuhé.“ Nebo: „No, nebylo by to tak špatné, kdyby to nebylo tak rozžhavené!“ A tak na mě vrhají nevrle pohledy. Hle konzument, který se objevil mezi producenty!²⁰⁴

Otázkou je, jak má v takové situaci filozof postupovat. Aby se mohl domnívat, že nějakou novou myšlenku má, měl by mít přehled o tom, co je v příslušné oblasti vyrobeno. Tento přehled získá často jen na úkor času, který by věnoval hledání nové myšlenky. Současně tento čas „archivnímu zkoumání“ věnovat musí, aby nezískal falešný dojem o své osobitosti. Je to tedy neustálé vyvažování mezi prací v archivu dějin filozofie, čtenáře a originálního myslitele.²⁰⁵ Současně je to činnost, v níž se u filozofa jako Gombrowiczova venkovana a konzumenta snižuje potenciál k rigiditě, bigotnosti, fundamentalismu a manipulovatelnosti. Možná právě tyto vlastnosti měli Macháček i Ritter a další osoby, které kolem sebe shromáždili podobné filozofické kroužky, v nichž převažovalo svobodomyšlné klima bez ohledu na stav okolního světa nebo vlastní dílčí filozofická či politická přesvědčení.

Macháček jako by ve svém *Deníku* pokračoval v reakci na poznámku z Gombrowiczova *Deníku*.

Co se dá z toho udělat? – Nejen v praktickém jednání, ale i v myšlení je fantazie stejně důležitá jako rozum a odvaha. Je to však fantazie, možno říci, „metodická“. Vytvářím si model světa a zkouším, vejde-li se mi do něj skutečný svět. Ne-li, vytvářím si jiný model.

Filozofie stavějící jen na poznacích věd není filozofie, ani není vědecká. Věda nevzniká zobecněním vědy. Řemeslo, které se dnes převážně provozuje, nahrazuje mnohé vědění jedním věděním, a v tom už je jeho chudoba (není to totéž jako vztah konkrétního k abstraktnímu, nýbrž jde o vztah abstrakce vědecké k jakési „filozofické“ abstrakci, která je z hlediska vědy nikoli novým poznáním světa, ale zbytečným a špatným poznáním vědy). Předmětem filozofie je vztah člověka ke světu, přičemž filozofie je sama jedním z aspektů tohoto vztahu; nejde však jen o předmět poznání, nýbrž

204 GOMBROWICZ, Witold. *Deník I*. Praha: Torst 1994, s. 124–125, původní vydání vyšlo v roce 1957.

205 Nebezpečí, že budete považovat svoji myšlenku či koncept za originální, roste tou měrou, jakou snižujete dobu, kterou jste ochotni věnovat četbě textů z dějin filozofie. A odvolávat se na Kanta, který pravděpodobně znal Platóna a Aristotela pouze z *Kurze Fragen aus der Philosophischen Historie* (Lipsko 1731–1736, 7 dílů) od Johanna Jakoba Bruckera (1696–1770), není prozíravé ani dobře obhajitelné. Ne v každém ročníku studujících filozofii na katedrách filozofie sedí ve škamnách Edmund Husserl, a proto je lépe nespoléhat jen na vlastní hlavu. Považovat filozofii za přemýšlivé pokračování v tom, co jste přečetli, považují za dostatečně atraktivní i sebekritický program.

také o „předmět“ (nenormativního, neimperativního) uzákoňování tohoto vztahu. Vztah je tu jako otázka („jak žít“), uzákonění je uzákoněním této otázky; metoda je tu cestou od otázky a jejího smyslu k nové otázce, k novému smyslu.²⁰⁶

Úvahami, které po celou dobu filozofova života stojí v popředí a nemají konečné rozřešení, zakončíme upomínku na působení Josefa Macháčka v čele katedry.

Místo epilogu zde příkládám odkaz na doporučenou četbu: studii s názvem *Emotivní etika*. Macháček v ní podrobně rekonstruuje vznik tohoto proudu v etice, využije zde svoji znalost britské filozofie, obeznamuje čtenáře se základními zdroji této diskuse a upozorňuje na slabiny tohoto zdůvodnění etiky. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1960, roč. 9, č. B 7, s. 43–58. Dostupné z https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/106543/B_Philosophica_07-1960-1_5.pdf?sequence=1.

206 GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987, s. 71.

Jiří Cetl – filozofické apokryfy a podzim filozofů

Jiří Cetl (1925–2002) byl vedoucím katedry v letech 1970–1990 a měl v řadě vedoucích Katedry filozofie specifické místo. Stal se vedoucím po Lubomíru Novém (1963–1969) a byl i vedoucím, který předcházal Nového vedení katedry po roce 1989 (1991–1996). Možná i z toho důvodu (a díky dlouholetému společnému působení na katedře) se následující kapitola o Novém a tato kapitola o Cetlovi vzájemně provazují. Nový nám zanechal k dispozici anekdotickou reflexi Cetlovy osobnosti, jeho zájmů a odborného zaměření. V Nového sborníku textů *Nekrology na živé* jsou Jiřímu Cetlovi věnovány „nekrology“ dva. První obsahuje jeho charakteristiku a nese název *Sdružený nekrolog na doktora Cetla*. Je zmiňován v další kapitole o Lubomíru Novém a je v ní vyloženo, co jsou „nekrology na živé“ a při jaké příležitosti vznikaly. Mezi příznačnými rysy Cetlovy osobnosti uvádí Nový krom dalších individuálních charakteristik pevnou a doživotní náklonnost k brněnskému fotbalovému klubu Zbrojovka. Byl-li profesor Cetl fotbalovým fanouškem, pak ani přítomnost na zápasech oblíbeného klubu, provázená nepochybně vlnami pro fanouška emočně náročných situací, nemohla ohrozit jeho příznačnou jazykovou kultivovanost. Ani při vyjadřování nesouhlasu s děním na hřišti. Právě tento rys jeho osobnosti zmiňuje Nový v textu s triadickým názvem *Tři rysy klasika Jiřího Cetla*.²⁰⁷ Obsahují-li vaše znalosti dějin filozofie i dějiny marxismu,²⁰⁸ pravděpodobně víte, že název obsahuje aluzi na text V. I. Lenina s názvem *Tři zdroje a tři součásti marxismu*.²⁰⁹ Tento text byl uveřejněn v roce 1913 a oněmi třemi klíčovými součástmi, které dle Lenina zanechal Marx jako jádro svého učení, byly: filozofický materialismus, ekonomická teorie a koncept třídního boje. Z mnoha součástí a rysů, z nichž se skládá osobnost a charakter filozofa, zdůraznil reduktivní triadik Nový s ironickým odstupem od oficiálního světového názoru zcela jiné tři součásti Cetlovy osobnosti. Snad i proto, že materialismu, ekonomické teorii natožpak třídnímu boji byl distingovaný Cetl na hony vzdálen. Proto Nový s ohledem na dobu a do jisté míry zřejmě i ironicky zachovává marxistické balení, ale příslušné tři součásti tvoří: silná náklonnost k dějinám filozofie, zdvořilá revoluční praxe (tvořená jednotou zásadovosti a elegance) a smysl pro symbiózu filozofie a estetiky (tedy pro krásu). Zdá se, že inklinace k estetice (a v případě Cetla i ke hře na piano) je pro vedoucí Katedry filozofie charakteristický rys. První rys, náklonnost k dějinám filozofie, si posléze představíme pomocí Cetlových filozofických apokryfů. Druhý a třetí rys prostřednictvím vzpomínek Nového, který popisuje události na fotbalovém zápase. Začneme právě kopanou.

207 NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988.

208 A pokud se zajímáte přinejmenším o německou filozofii 20. století od Benjamina, Adorna po Habermase či Honnetha, tak vám ani nic jiného nezbyvá.

209 LENIN, Vladimír Iljič. *K. Marx – B. Engels: Tři zdroje a tři součásti marxismu*. Praha: Svoboda 1950.

Přihlížející filozof aneb kopaná a hokej jako (téměř) theoriá horos

Nový popisuje ve zmíněném textu *Tři rysy klasika Jiřího Cetla* vypjatou situaci na jednom z mnoha zápasů fotbalového klubu Zbrojovka Brno. V situaci, v níž fanoušci nevybíravě a s použitím patřičného slovníku odsuzují v početném davu na ochozech posouzení herní situace sudím, se profesor Cetl nenechává strhnout davem fanoušků (tedy pouhým míněním davu), zachovává důstojnost a dle Nového vyjádří své mínění rozhodným zvoláním: „*To je subjektivismus!*“²¹⁰ Hle, kterak nás výroky sudího a hodnocení jeho výkonu uvádějí do problematiky axiologie a konec konců i norem a pravidel. Cetlovo další důstojné rozhořčení při utkání tentokráte brněnského hokejového klubu Kometa zaznamenal pro další generace opět Nový. Výrok sudího, s nímž Cetl nesouhlasil, byl s plnou důstojností a zvučným hlasem posouzen následovně: „*To je prohnitý alibismus!*“ Hodnocení činnosti sudího je rovněž známkou kritiky autority, k níž je filozof způsobilý. Nevíme sice zcela určitě, zda Cetl posuzoval výrok sudího nebo chování a reakce některého z hráčů, ale zaujme nás jiná věc. Jak ostře kontrastuje filozofická zdrženlivost, faktické posouzení problematické herní situace a přitom rozhodnost s popisovaným nezdrženlivým a emotivním chováním pozdějšího profesora románských jazyků Lubomíra Bartoše,²¹¹ který dle očitých svědků – filozofů seběhl v této vypjaté chvíli k hrazení ledové plochy, a „*hrozí sudímu pěstí s výkřiky, Ty vrahu! Ty vrahu!*“²¹² Jaký rozdíl v posouzení situace na ledové ploše filozofem a hispanistou! Popsaná účast filozofa s výraznou orientací na dějiny filozofie na sportovním utkání a obecně na zábavných či posvátných událostech nás přivádí k aluzi na samotný počátek filozofie. Řecké slovo *theoria* znamená pohlížet, pozorovat a původně se pravděpodobně používalo pro označení činnosti poselstva, které sledovalo nějakou podívanou. A to ještě před tím, než se v jiném významu stalo ztělesněním či ideálem filozofického vědění u Platóna (*Ústava* 486a) a Aristotela (*Metafyzika* 1072b24).²¹³ Ukažme si to na příkladu. Solón vykonával v Athénách nejprve náležité státnické činnosti a úkony. Po dokončení zákonodárného díla se mohl, jak uvádí Hérodotos, vydat na cesty kvůli „teorii“. V tomto kontextu to znamená kvůli „svatě podívané“ (*theoriá horos*). Tuto činnost lze chápat jako nezaujatou účast vyslance na kultovních událostech (mezi něž patřily rovněž olympijské hry). Obecně řečeno by „svatá podívaná“, tedy „teorie“ mohla původně být také chápána ve významu svobodné a na žádnou povinnost nevázané účasti, přičemž zůstal zachován slavnostní charakter této činnosti. Pokud se tedy někdy člověk vydal kvůli „teorii“ (jako např. Solón), znamenalo to v době Hérodotově, že tak učinil ze svobodného rozhodnutí, které nebylo podmíněno nějakým účelem a šlo o přihlížení jistým událostem. Návštěva profesora Cetla na fotbalovém utkání má tyto teoretické parametry, na rozdíl například od přítomnosti prodávače párků a kelímkového piva, který jde na stadion za jiným účelem. Přítomnost prodávače párků a piva sice pobyt na stadionu přihlížejícím zpřijemňuje, ale není v tomto smyslu teoretická, protože je vázaná na jiný než teoretický účel. Náš *filosofos* přihlíží něčemu, co si přisvojuje v tom smyslu, že za tím jde, aniž by sledoval nějaký účel. Tím by se také dalo vysvětlit to, že profesor Cetl pozoruje fotbalové a hokejové utkání v bezpečné distanci od mínění davu a jako teoretik se také evidentně odlišuje od chování jazykovědně zaměřeného kolegy. Zdá se, že fotbal je v tomto pohledu ideálním prostředkem pro pěstování teorie, která od původního označení pro pozorování

210 NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988, s. 83.

211 Lubomír Bartoš (1932–2017), hispanista specializující se na španělskou jazykovědu, byl náruživým kuřákem doutníků. Jeho průchod chodbou katedry filozofie byl dobře zjištělný i relativně dlouhou dobu poté, co prošel chodbou.

212 NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988, s. 83.

213 Teorie nebyla jednoduchým protikladem praxe, nýbrž byla chápána jako praxi stabilizující vědění – podobně jako v tomto kontextu fyzika stabilizovala zkušenosti přiměřené vědění, týkající se tělesného světa, geometrie stabilizovala vědění o zacházení s formami a velikostmi, logika argumentující promluvu.

vání, přihlížení i posuzování určitých sakrálních nebo jiných svátečních událostí začne nabývat dalších významů jako čistě duchovní nazírání idejí, obsahů nebo abstraktních souvislostí, které nejsou přístupny smyslovému vnímání.²¹⁴ A dalšími explikacemi se po těchto předfilozofických počátcích ustaví jako jeden z klíčových filozofických pojmů.

Je možné, že profesor Cetl přihlížel s oblibou fotbalu i z jiného, tentokrát dějinně filozofického důvodu. V mnoha kolektivních sportech nehraje roli pouze sehranost týmu, zdatnost jednotlivých hráčů, vůle zvítězit a další nezbytné součásti. O výsledku rozhoduje mnohdy to, co filozofové označovali pojmem fortuna, štěstěna. Dnes bychom řekli nahodilost, náhoda. A fortuna byla předmětem zájmu filozofů natolik, že se pokoušeli zjistit, zda je možné ji aktivně ovlivnit a pokud ano, jak. Podobně jako profesor Cetl přihlíželi v 16. století pravděpodobně i renesanční filozofové a humanisté ve Florencii utkáním v tzv. *calcio fiorentino* (též *calcio storico*), možném předchůdci fotbalu, který se tehdy podobal kombinaci rugby a fotbalu a reprezentoval současně symbolický střet městských států, tělesnou zdatnost i slavnost.²¹⁵ Díváme-li se na malbu Jana Van der Straeta s názvem *Calcio in piazza Santa Maria Novella*, která vznikla kolem poloviny 16. století, připomíná hemžení na obraze fotbal, slavnostní shromáždění nebo i náhle vypuknuvší rvačku či strkanici. Ideální místo pro přítomnost přihlížejícího hispanisty i filozofa. Při troše fantazie bychom mohli míč, s nímž se hrálo calcio, vidět v podobě pěti červených koulí na erbu rodu Medicejských. Míč, o nějž se v calciu a později dalších míčových hrách soupeří, mohl na počátku novověku symbolizovat nový tréninkový prostředek, s jehož pomocí jsou lidé uváděni do nových herních situací. Koule, globus již nemusí symbolizovat pouze univerzum, totalitu, povrch, který člověk obývá, ale v podobě míče i příležitost, kterou můžeme zužitkovat v náš prospěch. Fortuna začíná být chápána jako něco, co přináší šanci, jako zvláštní spoluhráč ve hře života. Machiavelli jí (a jejímu vztahu k *virtù*) věnuje 25. kapitulu *Vladaře*. Štěstí a neštěstí představovaly například ještě u Petrarky v textu *De remediis utrisque fortunae* dvě dimenze štěstí. Petrarka ještě píše knihu o uzdravujících prostředcích pro štěstí a neštěstí. Německý filozof Peter Sloterdijk si všímá, že u Petrarky jsou obě dimenze štěstí, neštěstí a štěstí zahrnuty do jedné koncepce fortune a proti oběma se Petrarka pokouší správného křesťana vnitřně obrnit, aby se jimi nenechal svést z cesty pravé zbožnosti. U dalšího velkého Florentána Boccaccia se však již předkládá jiný modus lidské existence, jiný typ vnímavosti jedinečných situací. Lidská inteligence je něčím, co je stimulováno k ráznému zacházení se štěstěnou, s osudem a člověk se vůči štěstěně začíná chovat jinak než v modu křesťansko stoické defenzivity.²¹⁶ Budeme-li hrát společně a hrát i s tím, co hraje s námi, můžeme za určitých podmínek osudu vzdorovat. Machiavelli ve zmíněné 25. kapitole *Vladaře* jasně říká:

Ale přece v nás dosud nepohasla svoboda vůle, a proto je snad pravda, že osud rozhoduje o jedné polovině našich skutků, ale dopřává nám rozhodovat o druhé polovině nebo o něco menší části. Připodobnil bych osud k jedné z těch dravých řek, které v návalu hněvu zaplavují údolí, porážejí stromy a domy, urvou na jednom místě hlínu a ukládají ji na jiném. Každý před nimi prchá, každý se sklání před jejich zběsilostí a nijak jim nemůže vzdorovat. Ale i když je tomu tak, neplyne z toho, že by lidé v klidných dobách neměli stavět k své ochraně náspy a hráze, aby řeky včas povodně tekly vyhloubeným kanálem nebo aby alespoň jejich nápor nebyl tak bezuzdný a zhoubný. Stejně

214 Před nedávnem věnoval fotbalu úvahu s názvem *Kulatý nesmysl. Přemýšlení o fotbale* rakouský filozof Konrad Paul Liessmann, in LIESSMANN, Konrad Paul. *Univerzum věcí. K estetice každodennosti*. Praha: Academia 2012.

215 Podrobně píše o dějinách této specifické míčové hry Horst Bredekamp v knize *Florentiner Fußball. Die Renaissance der Spiele. Calcio als Fest der Medici*. Frankfurt a. M.: Campus 1993.

216 Skeptickou až nihilistickou defenzivitu příkladně vystihuje v moderní době titul knihy E. M. Ciorana, která má v němčině název *Vom Nachteil, zu geboren sein: Gedanken und Aphorismen*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1979. Kniha mohla být zobecněním Cioranova hořkého a současně ironického „sylogismu“, v němž reflektuje svůj život: neštěstí být Rumunem neboli drama bezvýznamnosti. Neštěstí zde má rovněž středověkou, osudovou podobu.

tak osud: projevuje divokost tam, kde se jí nestaví na odpor spořádaná síla, a jeho útok směřuje k místům, kde ví, že nejsou hráze ani náspy, jež by ho spoutaly.²¹⁷

Machiavelli byl autorem, který v politické teorii popisoval člověka, který se již primárně během svého života nepřipravoval na věčnost. Předkládá mu, alespoň v oblasti politické teorie, logiku příležitostí, díky níž může být nově socializován.²¹⁸ Člověk musí podobně jako v calciu chytit míč a zužitkovat přihrávku, protože tím, kdo míč hodí, je fortuna. A panovník a přeneseně i člověk může mít jedinou šanci jej chytit. Máme-li, podobně jako profesor Cetl, náklonnost k dějinám filozofie,²¹⁹ může se pro nás přihlížení míčovým hrám rozšířit za jejich hranice, pomezí čáry či hrazení, do něhož při plném pohlcení hrou a s menším odstupem než filozof buší hispanista.

Filozofické apokryfy

Jiří Cetl psal filozofické apokryfy. Krom toho, že jsou zábavné a vtipné, v nich nenásilně předložil i didaktické pomůcky k dějinám filozofie. A tyto pomůcky jsou rovněž intelektuálně vyzývavé. Aby se jejich čtenář mohl pobavit, měl by mít znalosti z dějin filozofie. Četba apokryfu se tak stává nenuceným přezkoušením ze znalostí základů učení např. prvních řeckých filozofů. Při jejich četbě může platit Vančurovo: smáti se jest lépe vědět. Apokryfy vyšly v roce 2000 pod názvem *Ale vždyť to byli filozofové... Filozofické apokryfy*.²²⁰ Jako ukázkou jsem vybral apokryf věnovaný Hérakleitovi. Objevuje se v něm ironizované tradiční téma, spojující filozofii, moudrost a stáří a také přepjatá očekávání, jež bývají s moudrostí spojována. Pro vychutnání si apokryfu je doporučeno osvěžit si něco o Hérakleitovi, roli ohně v jeho učení, nemnoho o řeckém pojetí logu a dalších nezbytných starověkých filozofických proprietách. Apokryf uvedu jedním z mikropříběhů, k jejichž zaznamenávání motivují člověka, který se zabývá dějinami filozofie, neočekávané kombinace vědění o dějinách a situace, v nichž se nahodile ocitne. Druhým uvedením je osobní vzpomínka na profesora Cetla. Díky ní jsem si s odstupem času uvědomil, že začínající učitel filozofie ví o dějinách filozofie málo, že to, co považuje za aktuální dění, které je nové a přináší něco, co tu ještě nebylo, je mylná představa pramenící z neznalosti, a že nedůvěra vůči starší generaci ve filozofii je spíše známkou omezenosti a nafoukané neznalosti. K takovému závěru lze dojít pouhým počítáním času, který můžete třeba do 25 let strávit studiem knih z dějin filozofie. I v případě, že filozofické knihy mohou

217 MACHIAVELLI, Niccolò. *Vladař*. Praha: Odeon 1969, s. 110–111.

218 V seriálu *Jak prosté* (2016), který velebí v moderním zpracování veškeré dovednosti a intelektuální přednosti slavného Sherlocka Holmese, se v prvním dílu 5. série odehraje dialog na téma štěstí mezi postavou Holmese a jeho ženskou partnerkou Joan Watsonovou. Watsonová: „*Máte štěstí*“. Holmes v odpovědi ve 12:45 vystihuje v machiavellistickém duchu to, s čím Machiavelli začal: „*Štěstí je urážlivý, odpudivý pojem. Představa, že je ve vesmíru síla, která naklání dění pro vás nebo proti vám, je směšná. Na to spoléhají idioti.*“ Do problematiky štěstí ve specifické oblasti se pokusil proniknout rovněž Honoré de Balzac prostřednictvím prozkoumání fyziologie manželství v díle *Fyziologie manželství – Eklekticko-filozofické zkoumání štěstí a neštěstí v manželství* (1829), česky např. v nakladatelství Alfa – Omega v roce 2006.

219 A máme-li pro ně zaujetí, jako hispanista pro hokejové utkání, zjistíme, že nadměrné využití logiky příležitosti by mohlo vést ke zbytněnému štěstí, které je nebezpečné. Dovede nás proto k četbě varovných příběhů, které představuje na počátku 16. století lidový text neznámého autora, který vyšel v Augsburgu kolem roku 1507 pod názvem *Fortunatus*. Vypráví historii člověka, který měl štěstí. Tolik štěstí, že se díky tomu stal nešťastný a na konci odchází do kláštera. Jinou logiku příležitosti by Machiavellimu nabídl Iuvenalis: „*Máš-li rozumu dost, je s mocí tvou, Štěstěno, konec: my z tebe činíme božstvo, my sami, a ptá-li se někdo, jaké mít postačí jmění, tu radu mu ochotně podám: toliko bys necítil žízň a hladu a nemusil mrznout, tolik, co Epikúros v své zahrádce spokojen sklídl, tolik, co Sókratův dům už předtím mívával potřeb. Neříká příroda nic, co nemůže potvrdit moudrost.*“ IUVENALIS, Decimus Iunius. *Satiry*. Praha: Svoboda 1972, Antická knihovna, s. 178.

220 CETL, Jiří. *Ale vždyť to byli filozofové... Filozofické apokryfy*. Brno: Doplněk 2000. Vybrané apokryfy byly dramatinizovány a uvedeny pod stejnojmenným názvem Kočovnou divadelní společností, která působí při Katedře filozofie. Dramatinizace deseti filozofických her vyšly souborně tiskem v roce 2011 jako zvláštní číslo časopisu *Studia Philosophica* 2011, roč. 58, č. 1. Soubor her Kočovné divadelní společnosti je on-line přístupný: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/115465>.

nahrazovat deficit vlastní zkušenosti, kterou jste ještě nemohli získat. Je-li někdo o 40 let starší, pak má vůči vám v četbě náskok a vaše zaostávání se může projevit jako deficit, který vás může vést k mylným závěrům o vlastních kompetencích v oblasti „nového“, „aktuálního“ ve filozofii. A to bez ohledu na aktuální a prosazované výzvy grantové politiky.

Nejprve osobní vzpomínka. Po návratu z prvního měsíčního pobytu ve Vídni v první polovině 90. let mě při jedné příležitosti na katedře profesor Cetl hned vyzpovídal, cože jsem tam v knihovně studoval a zda jsem si koupil nějaké knihy. Stipendium bylo spíše závratně nízké, takže místo knih jsem si z Vídně tehdy přivezl batoh xerokopií, které jsem si postupně pořídil a vystál u xeroxu v univerzitní knihovně. Než je odnosit postupně na katedru k nahlédnutí, dohodli jsme se, že mě zvědavý profesor Cetl navštíví doma, kde si vše v klidu prohlédne a případně vybrané texty si zapůjčí. V pracovním jsem mu vše vyskládal, donesl konvici s čajem a zanechal jej v klidu listovat v roztříděných složkách. Příznačné bylo, že z toho, co mně tehdy připadalo nové, neznámé, objevené a xeroxované hodné, nebylo pro Cetla zase až tak moc nové, a jestli si na závěr půjčil 3–4 složky s nakopírovanými texty, tak to bylo vše. S odstupem času, kdy jsem se zabýval německou filozofií a sledoval témata, kterými se němečtí filozofové 20. století zabývali – například v průřezu témat pravidelných kongresů německé filozofie (první Deutscher Philosophen-Kongress byl v roce 1947, prozatím poslední, XXIV., v roce 2017), v průřezu témat a autorů v německých filozofických časopisech nebo témat, kterým věnovala pozornost např. skupina *Poetik und Hermeneutik*, mi došlo, že toho v mé první vídeňské snůšce profesor Cetl vskutku mnoho nového nenašel. Nyní, při procházení archivních materiálů, jsem si to dal i do souvislosti se zápisy ze schůzí katedry v době, kdy Cetl byl mladým asistentem a vedoucím katedry byl Josef Macháček. Cetl již tehdy sledoval německou literaturu a časopisy, na schůzích katedry pravidelně referoval souhrnně o tématech v německých filozofických časopisech. „Nové“ ve filozofii se dá stejně úspěšně dolovat i směrem zpět po časové ose, takže vydáte-li se směrem vzad, brzo „doženete a předeženete“ ty, kteří si myslí, že vás, moderně a aktuálně, dávno nechali za sebou.

Návštěva u Zenóna

Na tuto osobní vzpomínku tematicky navazuje mikropříběh, který vytváří oslí můstek k Cetlovi apokryfu. V březnu 2019 jsem se shodou okolností ocitl na podrobné prohlídce zařízení, které si oblíbili experimentální filozofové, kteří se domnívají, že filozofický výzkum je nyní třeba legitimovat tím, že bude vypadat jako věda. K tomu potřebují propriety, které to mají alespoň formálně zajistit. Jednou z takových propriet je funkční magnetická rezonance. Jedna z mnoha je umístěna v budově CEITECU v univerzitním kampusu v Brně-Bohunicích. Přednášku o možných rizicích fMR měl pan ing. Starčuk, křestním jménem Zenon. Filozof při tomto zjištění pochopitelně pokřeje, protože do té doby jsem znal pouze Zenóny z dějin filozofie a jednoho z Brna, kterému ovšem Zenón jen přezdívali. Přednáška byla velice podrobně připravena, pan inženýr vysvětlil princip fungování přístroje a zaměřil se na možná rizika, spojená s provozem rezonance a s vyšetřováním pacientů. Bylo fascinující vidět někoho, kdo rozumí složitému přístroji a dokáže si představit všechna myslitelná rizika a podložit své výklady daty, např. o všech zaznamenaných a různě závažných incidentech spjatých s provozem fMR (včetně fotografie plechového vědra paní uklízečky napasovaného do otvoru rezonance). Jeden z kolegů (vzděláním lékař) však přednášejícího upozornil, že přednáška trvá již dlouho. Probíhalo to následovně: „Zenóne (představte si prosím brněnskou výslovnost), *prosím tě, kolik toho asi ještě máš? Kde jsi v přednášce? Mohl bys to zkrátit?*“ Zenon (pan inženýr Starčuk)²²¹ odvětil: „*Asi ve dvou třetinách, zkrátím se.*“ V tu chvíli

221 Omlouvám se tímto panu inženýrovi Starčukovi, že jsem použil v této ilustrativní historce jeho filozoficky atraktivní jméno, které nemůže filozof přejít bez povšimnutí a považuje je za úctyhodné.

vás jako filozofa napadne, že i kdyby se zkrátil, dorazí do cíle později, než jsme zamýšleli, pokud vůbec, stejně jako Achilles již dva a půl tisíce let nedokáže dohonit v posluchárnách filozofie při dějinách antické filozofie svoji želvu. Dějiny filozofie se na jednom místě přihlásí o slovo díky nahodilému setkáním s člověkem, který se jmenuje Zenon (brněnsky „Zenón“) a ten je lékařem po chvíli vyzván k tomu, aby se zkrátil, on sám byl ve dvou třetinách a projevil úmysl se zkrátit. To jsou na chvíli oživené dějiny filozofie, to je hypoplepse, napojování a navazování na to, co tu už bylo a co dává smysl. A hypoplepsi můžete ve filozofii praktikovat, když pohlížíte zpět do dějin filozofie. Po návštěvě u Zenóna se tak dostáváme k vlastnímu Cetlovu apokryfu s názvem Návštěva u Hérakleita.

Návštěva u Hérakleita

Zastavili se, sotva vstoupili do dveří, mužové už většinou trochu postarší a trochu schvácení dlouhou chůzí. Očekávali pohled na důstojného starce, mudrce, který bude hluboce ponořen do sebe sama, aby ve svém duchu našel všechnu pravdu a řád a sloužil obřad Moudrosti. A zatím tu stál muž sice starý, ale příliš vetchý, zcela bez vzeření důstojnosti, v šatu ne zcela čistém a na kolenou prodřeném, a hlavou na temeni skoro holou a s vousem neupraveným a slepeným... Byl shrben a nachýlen a tiskl se zimomřivě k peci, docela obyčejně, ba nepřiliš pevně vypadající peci na chléb. Jako by pro něho neexistovalo nic než tíseň z chladu, který jím pronikal. Stáli zklamáni a rozloženi, nebylo tu na co se dívat. Nejmohutnější z nich, přečnivající ostatní o celou hlavu, nahlas vydechl, byl to výraz nespokojenosti a podráždění, prudce se otočil a vykročil ven z chýše. Ostatní ho následovali, byť váhavěji. A tak ještě mohli zaslechnout slova, která zazněla od pece: – I zde sídlí bohové... Nezastavili se, loudali se dál. Teprve za obcí u skal se zastavili a vytáhli jídlo. – Tak tohle je ten slavný mudrc, o kterém si všichni povídají, vykřikl silák, když polkl sousto chleba. Pro něco takového jsme se vlekli celý den! Takového olezlého a zimou roztrapaného dědka mohu vidět doma, kdy chci! Mysleli jsme, že tu najdeme někoho zvláštního, že o něm budeme moci vykládat těm, co ho nikdy nespátřili, a že nám budou naslouchat a závidět. A zatím je to prašivý dědek! Kývali hlavami: opravdu to nestálo za to. – Ale přece jen, ozval se jediný mladší mezi nimi, jinoch s plavými kučery. Copak jsme nebyli svědky... – Čeho, prosím tě, skočil mu do řeči silák. – Pec, to je místo tepla. Hoří v ní oheň, počátek všeho a základ všeho, dávající teplem svých plamenů život každé věci a každému tvorů... – Hlouposti! Viděl jsem, co jsem viděl: chladnoucí pec na spadnutí a u ní uslintaného třepáka, zblblého stáří! – A co když, rozohňoval se mladík dál, co když právě v té chvíli chtěl osušit duši a načerpat z ohně sílu a novou moudrost? – Bajky, co už jsme slyšeli tolikrát! Co všechno lidé nenapovídají... Viděl jsem, co jsem viděl! Teď se ozval muž nemladý sice, ale zpřímá se držící: – Každý z nás vidí jen to, na co stačí. Vždyť i on soudí, že povaha je každému démonem a osudem... Co když jen ty máš zaslepené oči a zalehlé uši? Copak jsi neslyšel, co řekl? „I zde sídlí bohové.“ – No a? To nám říkají kněží, co si pamatuju. – Nerozuměls' mu. Ano, je starý a nemocný člověk. Ale moudrý jako nikdo. Hned pochopil, že má před sebou jen čumily. A přece nám řekl to nejdůležitější: že i v tom nejobyčejnějším, nejnuznějším, nejnevznešenějším je nejobdivuhodnější, nejhodnotnější, nejvznešenější, to nejvšeobecnější, podle čeho a čím se všechno děje, plyne a uplývá, božský rozum a řád... A že i my, tupí a nechápaví, propadnuvší pouhému zdání, můžeme se toho dobrat, budeme-li s pokorou a bázní myslet svým vlastním rozumem... Hérakleitos se už mezitím ohřál a volně se posadil na lavici u pece. Protahoval si záda a nespokojeně mumlal: – Zase jedni takoví... Zvědaví, nechápaví, podobní hluchým. Jak praví přísloví: jsouce přítomni, jsou nepřítomni. Ale možná, že některý z nich... časem... Ne bez obtíží vstal a sklonil se k ohništi. Hleděl na uhlíky, které se ocitly trochu dál od plamene a už skoro uhasly. Vzal hůl a postrkoval je blíž k ohni už skomírajícímu: skoro hned se rozžhavily a oheň vzplál mocněji. Uspokojen se znovu posadil.

– Je to jako s tím rozumem, s Božským Rozumem. Při odloučení vyhasínáme. Spojení s ním se spřížňujeme s celkem a nabýváme rozumu... A Rozum nabývá námi...²²²

Stáří, teorie, humor a smrt

V Cetlově apokryfu o Hérakleitovi zaujme několik skutečností, u nichž se v komentáři pozastavím. Na návštěvu k Hérakleitovi se vydali muži, kteří již nebyli nejmladší. S ohledem na pověst filozofa měli očekávání, jak by se měl projevit, jakého by měl být vzezření, a doufali v setkání plné porozumění a vlídné moudrosti. Toto očekávání není ani v nejmenším naplněno a díky neodpovídajícím vnějším znakům návštěvníci usoudí, že namáhavá cesta nesplnila účel. Cetlova sebeironizující poznámka o „olezlém a zimou roztřepaném dědkovi“ naznačuje, že si o závěrečných fázích života nedělal v tomto ohledu přílišné iluze. Jeho postoj si doplníme o další typ reflexe stáří, který v závěru svého života předložil jen o něco mladší německý filozof Odo Marquard (1928–2015). Stáří a konci života věnoval jednu ze svých posledních knih s názvem *Endlichkeitsphilosophisches. Über das Altern*.²²³ Marquard zde zobrazuje stáří jako něco, co ukazuje nehezké pravdy života – něco, s čím se návštěvníci u Hérakleita nechtěli smířit. Stáří jednoduše ukazuje přetřžitelnost, neudržitelnost, pomíjivost a konečnost. Kniha vyšla při příležitosti Marquardových 85. narozenin a snad proto zde Marquard připomíná, že oslava narozenin má v tomto věku co do činění se smrtí. Stejně jako slavíme každý rok narozeniny, mine nás každý rok den, v němž jednou zemřeme. Na rozdíl od data narození my sami datum úmrtí neznáme a každý rok stále nevíme, jak je daleko. Nevíme, od kterého dne budeme bytší. Vědomí tohoto faktu může zvýšit hodnotu našeho uplývajícího života, kterého z hlediska času nebude více, ale o každých dalších narozeninách méně. Na tomto prostém faktu nic nemění ani to, že stáří představuje v západních společnostech v posledních dekádách delší a lépe využitelný interval než dříve. Stáří není pro Marquarda homogenním obdobím. Člení si je do tří období. První začíná odchodem do penze a čerství penzisté (z pohledu německého důchodce, akademika) je často využívají k cestování, pěstování zálib, dalšímu pokračování práce, vzdělávání a sportu. Druhé období je spjato se sledovatelnými tělesnými a duchovními omezeními a třetí fáze se závažnou stařeckou slabostí a zvýšenou potřebou pomoci druhých. Po dosažení 85 let se Marquard domníval, že již značně překročil první stadium a dosáhl pokročilého stařeckého věku, hranice třetího stadia, které lze z důvodu vyšší nutnosti pomoci druhých označit z jeho pohledu jako druhé dětství. Hranice mezi jednotlivými stadii jsou patrné s ohledem na tělesné změny a na množství chronických onemocnění a postižení. Marquard sám v té době byl již po dvou mozkových příhodách a na jedno oko téměř neviděl. Tělo v tomto období začíná v různých ohledech (např. hybnost) fungovat v omezené míře, totéž platí pro schopnosti sluchu, zraku a řeči. Smysly ztrácejí rostoucí měrou sílu a zaznamenávají sílu. Stáří Marquard v té době popisoval jako vratké období, které přináší mnoho hnusného i krásného. Jako filozof postupuje podobně jako Cetl a naznačuje totéž: smutek ze stáří lze stěží unést bez sebeironie. Při pohledu zpět se sice může jevit prožité dobrodružství života velkolepě, ale z perspektivy úplného konce života to může být téměř nicotné. Marquard vždy zdůrazňoval, že čas života je ultrakrátká epizoda, která je nutně limitovaná smrtí. Smrt je pro nás jakkoli vitální a kognitivně ničím neohraničený apetit na svět nepřekročitelnou hranicí. Přesto přináší stáří Marquardovi jako filozofovi určité benefity. Ke stáří podle něj náleží to, čemu říká vítězství toho, „jak to je“, nad tím, „jak by to být mělo“ (*So-ist-es* a *So-hat-es-zu-sein*). V tomto smyslu je pro něj stáří obdobím dominance rozumu a humoru. Proč a díky čemu? Smrt, která je ve stáří neodbytně naléhavá, stvrzuje, že před sebou postupně máme stále méně budoucnosti, až nebudeme mít před sebou budoucnost žádnou. Proto se mohou v tomto období stát iluze (které

222 CETL, Jiří. *Ale vždyť to byli filozofové... Filozofické apokryfy*. Brno: Doplněk 2000, s. 12–14.

223 MARQUARD, Odo, WETZ, Franz Josef. *Endlichkeitsphilosophisches. Über das Altern*. Stuttgart: Reclam 2013.

obvykle vznikají ve spojení s konformismem vůči představám o budoucnosti) nadbytečné a stařeč může být vůči budoucnosti nekorektní. Tento postoj se podobá schopnosti humoru, který má v Marquardově pojetí podobu vítězství nebo převahy zjištění toho, jak se věci mají, nad tím, jak se někdo domnívá, že by být měly, či nad jinými nedostatečnými, odbytými diagnózami, prognózami nebo myšlenkami. S pomocí rozumu a humoru je právě stáří vhodným obdobím k tomu, abychom viděli a akceptovali, jak to je. S vědomím blízcího se smrtelného finišu, tedy v situaci smrtelného starého člověka, jsou rozum a humor ve stáří formami neomezované a vůči rychle ubývající budoucnosti na korektnost nevázané možnosti říci, jak se věci mají. Současně může rozum a humor nerušeně a intenzivně pracovat, protože s ohledem na nastávající situaci může šetřit intelektuální energii tím, že si uspořídá reakce na různá citová pohnutí, soucit, hněv, bolest, krutost nebo odpor. Tuto situaci si můžeme přirovnat k situaci Sigmunda Freuda, který vydal v roce 1928 esej s názvem *Der Humor*.²²⁴ Text psal nedlouho poté, kdy mu zemřela dcera (1920), strýc (1925), přítel, kolega a žák Karl Abraham (1925) a poté, co mu diagnostikovali rakovinu hrtanu (1923). Bylo mu 71 roků, trpěl bolestmi, prodělal několik operací. V této situaci a z našeho pohledu „pěstoval teorii“ – přemýšlel a bez nadbytečných skrupulí psal o humoru, který napomáhá snášet neúprosnost stáří, které se může vysmívat malicherností nabubřelého já, nebo ještě lépe: pomíjet je a neztrácet tím čas. Marquard rozvíjí v úvahách o stáří myšlenky svého celoživotního učitele Joachima Rittera. V tomto případě vychází z Ritterova textu s názvem *Alte als Elend und Glück* z roku 1969. Stejně jako on chápe stáří jako období a stav vhodné k pěstování vančurovského pojetí humoru (humor jest lépe vědět) a teorie. Teorií ve své finální knize Marquard rozumí schopnost vidět a říkat: tak to je. Právě proto jsou staří lidé ideálně disponovaní k pěstování teorie v tomto smyslu. Ke stáří náleží konec iluzí spojených s budoucností. Nejjistější budoucností starých lidí je smrt. Na budoucnost orientované iluze jsou iluzí nekonečnosti. Iluzí, že čas půjde nekonečně dále a když pomine, pořád ještě bude nějaký. Dalším typem iluze orientované na budoucnost je iluze o iluzi naplnění. Ta bude rozbita mortalitou, která přemůže naši snahu o finalitu, završení. Naše smrt je silnější než naše cíle. Ve stáří můžeme s pomocí humoru a rozumu provádět aktivity, mezi něž náleží provozování teorie. Nemusíme při tom brát ohled na budoucnost, ve smyslu obav říci něco, co by pro nás mohlo mít následky. Marquard hovoří o fenoménu tzv. „nevymáchané huby“, která může v teorii otevřeně říkat to, co její vlastník viděl, a také to, co se nehodí. V tomto smyslu se teorie podobá smíchu. Smích je rovněž výsledkem kapitulace umělé „zabedněnosti“ vůči skutečnosti. Je vítězstvím „tak to je“ nad „tak by to být mělo“. V tomto smyslu je pro Marquarda stáří hraniční reakcí, agregátním stavem smíchu. Stejně jako pro Helmuta Plessnera je smích a pláč hraniční/mezní reakcí, je specificky lidskou reakcí.²²⁵ Z této perspektivy se lidé smějí (pláčou), když se setkají s nějakým typem hranice, např. s konvencí, s očekáváním, a když jsou tyto hranice konvencí nebo očekávání prolomeny. Prolomeny mohou být díky objevení se nebo odhalení něčeho, co se případná hranice snaží skrýt, oddálit, nechat nepovšimnuté, stranou, nepřiznané, zamlčené. Díky tomu, že se objeví, eviduje nebo vybaví něco, co v dané chvíli vytvoří tlak na uznání přítomnosti, existence nebo evidence něčeho, co se právě nehodí, a přesto je. Proto Marquard v návaznosti na Plessnera chápe obě hraniční reakce, smích a pláč, jako něco kognitivního a současně rozumového. Jsou to reakce na to, jak to je (*So-ist-es-Reaktion*).²²⁶ Proto považuje smích a pláč za paradigmaticky rozumové a ze stejných důvodů považuje za hraniční reakci také rozum. Rozum ohraničuje, má hranice a současně má šanci reagovat hraničními reakcemi na těžkosti s těmito hranicemi. Z tohoto pohledu jsou hu-

224 FREUD, Sigmund. *Der Humor*. *Gesammelte Werke XIV* (1925–1931). London/Frankfurt a. M. 1940, s. 381–389.

225 PLESSNER, Helmut. *Lachen und Weinen. Eine Untersuchung der Grenzen menschlichen Verhaltens*. München: Leo Lehnen/Francke 1950; původně Arnheim 1941.

226 Podrobně popisuje vztah mezi rozumem a smíchem např. v textu *Vernunft und Humor, Vom Sieg des So-ist-es über das So-hat-es-zu-sein*. In: MARQUARD, Odo, WETZ, Franz Josef. *Endlichkeitsphilosophisches. Über das Altern*. Stuttgart: Reclam 2013.

mor, vyvolávající smích, a lidský rozum hraniční reakce. Představuje-li rozum hraniční reakci, pak si můžeme rozumné vymezit poukázáním na to, co je nerozumné, tedy poukázáním na to, čím rozumné být nechce, co tabuizuje, vytlačuje a vypuzuje. Odhraničování a vylučování nežádoucích skutečností může z Marquardova pohledu probíhat i tak, že se to, co je nežádoucí, přestylizuje do „méně skutečného“, „horšího“, „neplatného“ či „nicotného“.²²⁷ Rozum uzavírá, vylučuje a definuje se pomocí vymezování a ohraničování a hraniční reakce vylučují a vyčleňují.²²⁸

Marquard toto téma rozvíjí v návaznosti na Rittera a Plessnera a domnívá se, že rozum, jako hraniční reakce, o sobě něco neprozrazuje tam, kde vyčleňuje, vylučuje a zamítá, odhraničuje, ale tam, kde se mu to nedaří. Své schopnosti může rozum projevit nejen tam, kde odmítá, vypuzuje a vyčleňuje to, co je pro něj nežádoucí, ale tam, kde je připraven a schopen zahrnout a pojmout i to, co se mu právě nehodí nebo co svojí aktivitou vylučuje nebo odmítá. Své kompetence neprojevuje rozum v Marquardově perspektivě tam, kde uzavírá hranice a tím vymezuje skutečnosti, ale tam, kde hranice otevírá, nechává je kolabovat a připouští dodatečné skutečnosti. Tam, kde v oficiálně platném nechává viditelné to, co je neplatné, nehodnotné, anulované, nicotné (*das Nichtige*) a v oficiálně neplatném, anulovaném, nehodnotném to, co platí. Proto není pro Marquarda rozum pouze hraniční reakcí, která vyčleňuje, ale především hraniční reakcí, která zahrnuje. Není pouze vyčleňujícím rozumem, ale především zahrnujícím a pojímajícím rozumem. Jednalo by se o jakousi metafunkci rozumu. Tuto metafunkci může rozum plnit i s pomocí humoru, který zahrnutím a evidencí toho, co bylo vyloučeno, pomínuto či klasifikováno jako nicotné, může vyvolat smích. Rozum a humor mají k sobě blízko a jejich sblížení zdůvodňuje Marquard následovně. Ve smíchu jde podobně jako při užívání rozumu o dvojí jednání: uzavírání a otevírání hranic, vyčleňování a zahrnování. Věci smíchu, vyvolaného humorem, není vyčleňování, ale zahrnování. Obdobně uvažuje o smíchu Ritter. Jestliže oficiálně uznaná a platná skutečnost vyčleňuje a vymezuje jiné skutečnosti a klade je jako neplatné, anulované, nehodnotné, (a mohli bychom dodat: zastaralé, nemoderní, přežití, konzervativní, modernímu evropskému smýšlení neodpovídající a mnoho dalších spojení, vůči nimž se zpravidla vymezují progresivisté všech zemí), pak smích upozorňuje na to, že oficiálně neplatné bez ohledu na nominální proceduru vyloučení náleží do naší skutečnosti.²²⁹ Marquard i Ritter proto spatřují funkci smíchu v tom, že vážnému, platnému, vymezenému a oficiálně uznanému zviditelňuje jeho sounáležitost s vyčleněnými skutečnostmi života. V tomto smyslu je humor (a jeho zahrnující rozumnost) zpochybňováním vymezování, vyčleňování, vytyčování hranic a tím je formou návratu vypuzeného, tedy formou zahrnujícího rozumu. V tom spočívá kritická funkce rozumu, v níž humor vystupuje jako metafunkce rozumu. Představuje jednu z vrcholných schopností sebereflexe rozumu, která vystupuje proti vlastnímu omezení, které spočívá v ohraničování. Připomíná to, co rozum sám vytlačil a vystrnadil do ústraní.

Humor je rovněž spjat s tím, co je skutečné, konkrétní, faktické, každodenní a konečné. Všimá si podružností, detailů a současně je schopen držet distanci od skutečnosti, včetně té skutečnosti, kterou sám představuje. Odstup si udržuje tím, že je antiredukcionistický, má smysl pro

227 Marquard uvádí další příklady způsobů, jimiž může rozum provádět vylučování, odhraničování: z věčného je časové, přičemž z trvalého se stalo změnitelné, přičemž z nekonečného se stane konečné, z duchovního smyslové, z nutného nahodilé a kontingentní, z obecného jednotlivé, racionální se „demaskuje“ jako afektivní, z nepochybnitelného se stane to, o čem lze pochybovat, z nepodmíněného se stane pouze faktické a historické apod.

228 Příkladně etablojící a vylučovací procedury rozumu popsal rovněž např. Martin Heidegger ve své nástupní přednášce ve Freiburgu 24. července 1929 (HEIDEGGER, Martin. *Was ist Metaphysik?* Frankfurt am Main: Verlag Vittorio Klostermann 2006) nebo o čtyřicet let později Michel Foucault (FOUCAULT, Michel. *L'ordre du discours: Leçon inaugurale au Collège de France prononcée le 2 décembre 1970*. Paris: Gallimard 1972). Foucault i Heidegger zdůraznili, že rozum západní tradice uzavírá, vylučuje, etabloje se a definuje jako hraniční reakce, která spočívá ve vyčleňování a vymezování.

229 Ritter rozpracovává svůj koncept v textu RITTER, Joachim. *Über das Lachen*. In: RITTER, Joachim. *Subjektivität*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1974, s. 62–92.

vidění neabsolutního, reflektuje konečnost, dává události do spojitosti v perspektivě konečnosti. Snad právě proto se pro Marquarda stal moderní svět obdobím racionalizace a současně epochou humoru.

S humorem je spjat smích. Smích je pro Marquarda výsledkem myšlení a myšlení chápe jako činnost všímajícího si a pozorujícího rozumu. „... *myšlení je pokračování smíchu s pomocí smíchových svalů mozku.*“²³⁰ Humor nás dle Marquarda stále upomíná na to, čím stále jsme, i když bychom tím (např. jako moderní) oficiálně již být nechtěli nebo být nesmíme (napadají-li vás souvislosti s jurodivostí politické, genderové, rasové, menšinové, multikulturní a všeliké další korektnosti, je to na místě). V tomto smyslu může Marquard předložit razantní tezi: „*Smích a myšlení jsou zřeknutím se úsilí zůstat hloupý.*“²³¹ Součástí této snahy je schopnost rozumu a humoru reagovat v situaci „takto by to mělo být“ (takto bychom chtěli, aby to vypadalo, takto bychom chtěli, abyste to viděli, takto bychom chtěli, abyste jednali a mluvili) s ohledem na to, „jak to je“. Tyto „*So-ist-es-Reaktionen*“ jsou v Marquardově konceptu hraniční reakce zahrnutí, které nás uvolňují od zapírání skutečnosti. Klíčový přínos ze spojení zahrnujícího rozumu a humoru je uvědomění si rozdílu mezi tím, jak to být má, a tím, jak to je ve skutečnosti.²³² V tomto smyslu je humor ve spojení s rozumem antiiluzivní a rezignuje na nebezpečí zůstat cizí vůči skutečnosti.

V Marquardově perspektivě náleží mezi benefity stáří antiiluzivní a vůči budoucnosti nekonformní vítězství toho, „jak to je“, nad tím, „jak by to být mělo“. Ten, kdo už nic nechce (a s ohledem na krátící se čas chtít nemusí) a nemá v budoucnu již nic na vyřízení, získává jako kompenzaci schopnost vidět více.²³³ A stáří je takový úsek života, v němž (z narůstajícího nedostatku budoucnosti, směřujícího k nule) se dá dělat stále méně a nakonec nic. Proto může Marquard spojit stáří, humor a teorii: „*Teorie je to, co se činí, když už není co dělat. Proto náleží teorie ke stáří: stáří je ve zvláštní míře vhodné k pěstování teorie.*“²³⁴ Proto je z pohledu Marquarda stáří filozofa zvláště vhodné nejen pro humor, ale i pro tvorbu teorií v tom smyslu, v jakém jsme o teorii hovořili v souvislosti s návštěvou profesora Cetla na fotbalovém utkání. Podobný postoj líčí Milan Kundera ve své zmínce o privilegii svobody, kterého se dostává stáří. Kunderovo privilegium svobody je variantou Marquardem popisovaného benefitu filozofova stáří, který spočívá ve schopnosti utváření neiluzivních teorií a smyslu pro vančurovský humor (viz úvodní kapitola 3 x 3 je devět filozofů). „... *jen když je člověk stár, nemusí se již starat o mínění svého houfu, o mínění publika a o budoucnost. Je sám se svou blízkou smrtí a smrt nemá uši, ani oči, nemusí se jí líbit; může dělat a mluvit, co se líbí jemu samotnému.*“²³⁵

Jenže to vše se vztahuje ke třem fázím stáří filozofa, které Marquard zmínil. Jakmile se blížil k završení třetího a neodvratně finálního období, setkáme se u něj s pochybnostmi o této kompenzačně povzbudivé teorii o tvorbě teorií ve stáří. Je možné, že si uvědomil, že stáří může velebit

230 „...*Denken [...] ist die Fortsetzung des Lachens unter Verwendung des Lachmuskels Gehirn als Mittel.*“ MARQUARD, Odo. *Loriot lauréat*. In: MARQUARD, Odo. *Skepsis und Zustimmung. Philosophische Studien*. Reclam: Stuttgart 1995, s. 95.

231 „*Kurzum: Lachen und Denken – beide – sind der Verzicht auf die Anstrengung, dumm zu bleiben.*“ Tamtéž, s. 96.

232 Marquard doslova hovoří o vítězství toho, co je, nad tím, co být má (*Sieg des So-ist-es über das So-hat-es-zu-sein*). Tamtéž, s. 55.

233 „*Wer nichts mehr will, gewinnt – kompensatorisch – die Fähigkeit, viel zu sehen.*“ Tamtéž, s. 72.

234 „*Theorie ist das, was man macht, wenn nichts mehr zu machen ist. Darum gehört zum Alter die Theorie: das Alter ist in besonderem Masse theoriefähig.*“ MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 19, Mappe 3, Prosa: Vorträge und Aufsätze, 6 stran strojopisu *Der Lebensabschnitt der Zukunftsvermeidung* (nedatováno). O tomto tématu podrobněji BRÁZDA, Radim. Odo Marquard, Humor, Vernunft und Lachen. *Pro-Fil*, Brno: Masarykova univerzita, 2015, roč. 16, č. 2, s. 51–68.

235 KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace*. Brno: Atlantis 2014, s. 37.

ten, kdo mu ještě oslabený, oloupený o smyslové radosti, ještě si uvědomující vlastní duchovní úpadek, intelektuální nechutenství, schopnost koncentrace a trpící dalšími neduhy, nepohlédl přímo do tváře. V Marquardově pozůstalosti jsem našel nedatovaný, místy trochu nesouvislý a nedokončený strojopis z období nedlouho před úmrtím.

[...] Ale většinu mám již za sebou: částečně méně šťastně, částečně šťastně: vlastně se už ani nesluší žít: stojím náklady na penzi, jsem na cestě stát se rizikem pro zdravotní pojišťovnu. Budoucnost odumřela nebo odumírá ta, která pro mě byla ještě zajímavá, už ani nejsem nijak zvlášť schopný pro teorie, o kterých jsem psal, pro které je stáří zvláště vhodné, protože nemohou být podplaceny budoucností – pak smrt. Občas mám strach z těžkého umírání. Umírání je zkušenost, z níž se nelze ničím poučit pro život, protože je příliš pozdě. [...] Umírání a smrt jsou konec, nikoli cíl, který by se ještě dal dosáhnout. Stáří je konec, žádný cíl. Nelze je proměnit do cíle, neboť jinak se vezme smrti starého důstojnost. Nyní se musí akceptovat, že je člověk na konci, že to není cíl, ale konečnost: konec.²³⁶

V Cetlově textu, který byl podnětem k rozpravě o stáří a humoru, si lze všimnout, že jediný vstřícný komentář k návštěvě u Hérakleita předkládá nejmladší účastník. Nečekané je to v tom, že se v této situaci nesnaží starý napodobit mladšího nebo se chovat jako mladý, ale mladý projevils pochopení pro to, co je zkušeností starého mudrce. V modu temporálně se vpřed rítícího světa jsou staří dnes spíše znázorňováni jako zpozdlilí pošetilci, kteří jsou progresu na překážku a jejichž zkušenost je pro moderní svět dávno mrtvá. Tento obraz je však kompenzován i jinými obrazy, které stále častěji pronikají i do obrazů popkultury, které mají širší dosah než filozofická pojednání na téma mládí a stáří, byť některá z nich jsou líbezně formulována, jako v případě filozofa Ladislava Klímy:

[...] i neomezenější staří vynikají ve mnohých podstatných bodech nad mladé i dospělé – i nenanější; hlubokým poznáním života – třeba pro ně slovy nevyjádřitelným; stáří nemůže býti nahrazeno ani géniem, – ať šumí proti tomu mládí sebe bláznivěji; a k pochopení této věty je zase nutno – být starý –: Bedenk' t, der Teufel, der ist alt – so werdet alt, ihn zu verstehen! (Goet.) (s. 315). – Dále je stáří ethicky ušlechtlejší než všechny ostatní životní periody: mírné, tolerantní, odpouštějící, spravedlivé, – vidící i smějící se... (315). Nutně vybuje dnes kult mládí – symptom sestárlé kultury... Mládí je opak úctyhodnosti: syrové, surové, něco naprosto nedodělaného, hloupého, směšného, barsarského, zvířecího – nezralá švestka – jedna šestina... Kultus mládí je proti kultu stáří kultem animality proti kultu lidskosti, t. j. rozumu... Jen buďte důslední, pánové, kteří klečíte před „majestátem dítěte“: udělejte už raději svým idolem spanilý 3 měsíční foetus nebo, lépe, ohromně zvětšené spermatozoon, ozdobte jím všechny křižovatky!... udělejte to jako divoši se starými otci: ať se vyšplhají na strom! Nedokážou-li to, ať jim syn rozpoltí hned lebku! Bude to od vás mužnější – i humannější – než dnešní zbaběle skrytý posměch a despekt ke stáří!²³⁷

236 MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 26, Mappe 2, Verschiedenes, Notizen, list strojopisu. V Kasten 27, Mappe 7, Verschiedenes, Notizen jsem narazil na volně loženou poznámku: „*Drei věci chci ještě dělat: psát, spát, zemřít.*“ („*Drei Dinge möchte ich noch tun: schreiben, schlafen, sterben.*“)

237 KLÍMA, Ladislav. *Sebrané spisy III, III. Úcta ke stáří*. Praha: Torst 2017, s. 315–316.

Lubomír Nový – filozof v neklidné době

Lubomír Nový (1930–1996) vykonával funkci vedoucího katedry dvakrát, v období 1963–1969 a 1991–1996. Na Nového život a dílo vzpomínali při příležitosti dvacátého výročí úmrtí jeho kolegové, kteří s ním působili na brněnské katedře. Blok osobních vzpomínek s názvem *K 20. výročí úmrtí Lubomíra Nového* je k dispozici ve *Studia philosophica* (2017, roč. 64, č. 1).²³⁸ Nového si pamatuje jako student rovněž autor tohoto textu. Ve druhé polovině 80. let mi jako studentovi Nový při nahodilé konzultaci v pivnici U čápa (z katedry stačilo jen přejít ulici Gorkého) a po otázce, čím se právě zabývám, ochotně nabídl, že mi domluví schůzku s Josefem Zumrem, který je znalcem díla Ladislava Klímy a české filozofie vůbec. O něco později jsem mohl zajet do Prahy a setkat se s dr. Zumrem (ještě v jeho dnes již neexistujícím domku v Libni, v ulici Na Hrázi (věčnosti). S doporučením od Nového mi Josef Zumr, který tehdy pracoval jako překladatel, ochotně a přátelsky ukázal tehdy nepublikované fotografie Ladislava Klímy i portrét pořízený v nemocnici nedlouho před jeho smrtí a seznámil mě s osudem Klímovy pozůstalosti.²³⁹

Dle vzpomínek kolegů razil Nový při sestavování konferenčních či jiných vystoupení zásadu jejich rozčlenění na tři hlavní části, zdůraznění tří hlavních otázek nebo tří hlavních bodů. Triadiků různého druhu se vyskytuje v dějinách filozofie řada. V tomto smyslu by jím byl i Friedrich Nietzsche, který se v předmluvě k *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen* domníval, že obraz člověka je možné vytvořit ze tří anekdot: „*Ze tři anekdot lze vytvořit obraz člověka; pokusím se o to, abych z každého systému vybral tři anekdoty, a to ostatní pustím k vodě.*“²⁴⁰ Nietzsche tuto poznámku učinil v kontextu, v němž zdůrazňuje, že se při pokusu stručně zprostředkovat dějiny starších řeckých filozofů nutně nevyhneme neúplnosti. Ale současně se pokusil vybrat ty stránky učení, v nichž dle jeho mínění nejsilněji vystupuje osobnost filozofa. Domníval se, že by se ve velkém množství zprostředkovaných myšlenek mohla odmlčet osobnost příslušného filozofa. Navíc hrozí, že by se obsáhlé pojednání týkalo již vyvrácených systémů. Pak se předmětem jeho zájmu stane to osobní, které je věčně nevyvrátitelné. A to se Nietzsche pokusil vtěsnat do tří anekdot. Nietzsche tímto stylem pěstuje značně odlišný program dějin filozofie, než jaký reprezentoval například Hegel (triadik zcela jiného typu). Osobně-individuální charakter a znaky nějaké filozofie, které nejsou spjaty s abstraktními pojmy, jsou redukovány na střízlivá fakta biografie nebo zcela opominuty. Pro literárně a rétoricky vyjádřenou subjektivitu autora není místo – nepatří do instrumentáře filozofie, a proto může být z dějin vypuštěna. Z hegelovského pohledu by anekdotické předávání tradovaného bylo zcela bezcenné. V Hegelově perspektivě jsou těla filozofů v dějinách filozofie těly pomíjivými. Jejich existence je omezena časem, ale jejich díla je v pomíjivosti nenásledují, protože jejich obsah tvoří to rozumné (*das Vernünftige*).

238 Dostupné z <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/136557>.

239 S Josefem Zumrem jsem se setkal znovu po letech na Katedře filozofie v Olomouci, kde jsem působil jako začínající asistent a kam on dojížděl z Prahy přednášet.

240 „*Aus drei Anekdoten ist es möglich, das Bild eines Menschen zu geben; ich versuche es, aus jedem Systeme drei Anekdoten herauszuheben, und gebe das Uebrige preis.*“ NIETZSCHE, Friedrich. *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*. [cit. 20. 2. 2019]. Dostupné z <http://www.nietzschesource.org/#eKGWB>.

Pro Hegela nejde ve filozofii o osobnosti a charakter. Proto odmítá historiografické zprávy a doxografické výtahy o životech filozofů. Pointu odmítnutí biografie filozofa ve prospěch jeho teorie představuje výrok Martina Heideggera, který koluje spíše v anekdotické podobě: „Aristoteles se narodil, pracoval a zemřel. Věnujme se jeho myšlení.“ Jako anekdotu jej uvedla Hannah Arendtová ve své promluvě při příležitosti 80. narozenin Heideggera v roce 1969 (aniž by však s podobným stanoviskem sama souhlasila).²⁴¹ U Heideggera nalezneme původní výrok v neutrální formulaci v přednáškách o Aristotelovi ze zimního semestru 1924: „Na osobnosti filozofa nás zajímá pouze následující: narodil se tehdy a tehdy, pracoval a zemřel. Vze-zřením filozofa a podobně se zabývat nebudeme.“²⁴² Po vydání *Überlegungen II-VI*, tzv. *Schwarzen Hefte* v roce 2014, by možná Heidegger sám uvítal maximální koncentraci pozornosti na dílo a minimalizovaný zájem o jeho život, zvláště v kritických letech 1931–1938. Tato linie dějin filozofie, která je bez ohledu na Hegelovo mínění nepřerušena až do současnosti, však na rozdíl od Hegela neodsouvá otce anekdotických dějin filozofie, Diogena Laertského, na okraj zájmu, ani se nedomnívá, že se zabýval špatnými anekdotami. Dějiny filozofie postupují přinejmenším po obou liniích, souvislosti života a díla se zvažují s ohledem na jednotlivé případy a hegelovský pohled nás nemusí nikterak svazovat. Připomeňme si, že „anekdota“ byl původně filologický terminus technicus pro ještě nevydané spisy nebo dosud neznámé epizody ze života známé osoby. Anekdotou mohl být (v dnes již málo či téměř nepoužívaném významu) nějaký detail, který původně nebyl určen veřejnosti, nějaká utajená, neznámá okolnost, příhoda, která má neznámou i zůstat. Anekdota mohla rovněž označovat krátké vyprávění, které učinilo viditelným charakter velkého muže či ženy, stejně tak i zdánlivě nepodstatnou okolnost soukromého života, záznam biografického, ale příznačného detailu. Snad i proto a ve volné návaznosti si Nového připomeneme ukázkami z jeho dvou vybraných textů, které mají osobní charakter, a jednoho textu, který je Novému věnován a zaměřuje se přímo na jeho osobu. Ukázky jsem se v komentářích pokusil volně a s využitím aluzí spojit se světem filozofie mimo katedru filozofie v Brně. Nejprve nám Nový v ukázce ze *Skeptické mezihry* popíše proces, v jehož průběhu osudy děl následují pomíjivost těl až k možnému poslednímu čtenáři – bez ohledu na to, zda obsahují tři nebo více částí, anekdoty nebo abstraktní úvahy o čísle.

Skeptická mezihra

První ukázka je vybrána z knihy *Filosofie v neklidné době* (1965). Ve výtisku, který jsem měl v rukou, jsem našel za přehybem obálky složený výstřížek s recenzí, která vyšla v blíže neurčených novinách dne 12. listopadu 1965. Recenze má název *Filosofie v dnešku* a autor v ní Nového knihu charakterizuje na jednom místě takto: „Volbou otázek i závěry rozhodně vyvolává různorodou reakci: někteří se snad budou pozastavovat nad neobvyklostí pojmosloví a přístupů, stoupcenci matematického myšlení mohou nazvat knížku filozofickou poezií nebo zbytečnou metafyzikou a ty, kdo se hlásí k filozofii člověka, možná rozhoří, že místy příliš odbíhá od člověka k vnějšímu světu.“ Zdá se, že v roce 1965 kniha rozhodně nezapadla a vzbudila pozornost i kritickou reflexí tehdejšího marxismu svým jazykem, příklady z literatury a kinematografie. Vybraný text je z kapitoly s názvem *Skeptická mezihra*. Má formu krátké eseje a je psán volnějším stylem než hlavní části textu.

241 „Aristoteles wurde geboren, arbeitete und starb. Wenden wir uns seinem Denken zu.“ In: ARENDT, Hannah, HEIDEGGER, Martin. *Briefe 1925 bis 1975 und andere Zeugnisse*. Frankfurt a. M.: Klostermann 1998, s. 184.

242 HEIDEGGER, Martin. *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie. Gesamtausgabe*. Dil II.18, Frankfurt a. M.: Klostermann 2002, s. 5.

Přehlížím zrakem knihovnu, oči přebírají jeden svazek za druhým. Tuny papíru již popsali vědci, umělci a filosofové všech dob. A denně chrlí tiskárny další a další svazky knih a časopisů. Čím vyšší jsou hory knih, do kterých uložilo lidstvo své poznání, tím více nás tíží myšlenka na hranice lidského vědění i na hranice naší vlastní existence. Nepřehledné množství pramenů existuje o Kantových antinomiích, o jednom zlomečku, o jedné epizodě lidského vědění. Co je komu do Kanta? Co je mi po antinomiích? Miliony lidí žily bez Kanta a jeho antinomií a budou dále žít a možná budou žít šťastně právě proto, že nic nevědí o Kantovi a o jeho antinomiích. A teď si představme, že nějaký profesor, tehdy ještě pouze „Oberasistent“ a později „Privatdozent“, stal se profesorem proto, že zasvětil svůj život rozboru Kantových antinomií. Pečlivě si uložil do svého soukromého archívu pět výstřižků z různých časopisů, ve kterých ho za spis o Kantovi pochválili, a deset výstřižků ohnivě polemiky, která se kolem jeho interpretace Kantových antinomií rozpředla. Byla to bouřlivá polemika a v kavárně Lux se na ni ještě několik let vzpomínalo. Náš profesor filosofie prožil tak svůj krátký nadějný život a zemřel ve věku 61 let. Mezitím jeho „Oberasistent“ sbíral také výstřižky o plodné vědecké činnosti svého představeného a nyní píše nekrolog oslavující „tohoto skromného, avšak vynikajícího“ učenice, který se zapsal nesmazatelným písmem do dějin filosofie. Brzy se však ukáže, že toto „nesmazatelné písmo“ je petit: jméno profesora a jeho spisu objeví se petitem skromně vysázené v neskromně tlusté příručce o Kantovi z pera jiného profesora filosofie. Tento petit, zaručující relativní nesmrtelnost, vydrží v nejlepším případě několik desítek let a po té době se tlustá příručka, ve které byl zapsán, sama změní ve stručný petitový záznam v jiné, ještě obsáhlejší příručce a s ním zmizí jméno našeho profesora. Jeho spis o antinomiích zapadne v několika exemplářích v různých knihovnách a v síních starých hradů a zámků, kterými projdou unavení turisté spěšným krokem, aby za vraty vyměnili povinnou úctu za zájem o věci méně věčné: půjdou na pivo, sednou si do auta a budou se těšit z koupání, ze slunka, z milování. Zatím v té době jiný profesor filosofie studuje opět Kantovy antinomie, aby je vyložil tentokrát z marxistického hlediska, protože je to velmi potřebné z důvodů účinného boje proti buržoazní ideologii. Stráví na tom pět let života, a když uvážíme, že učednická léta ukončí ve třicítce a že v sedmdesátce již mnoho nevytvoří, zbývá mu čtyřicet let, ve kterých může napsat asi osm knížek a desítky studií, článků a recenzí. A tak stráví filosof léta svého života psaním děl, o která po jeho smrti málokdo zavádí... Již vidím před sebou úsměvy těch, kteří o své vědě nikdy nezapochovali a kteří se o filosofii vysloví pohrdavě: „Tak je to tedy, sami filosofové pochybují o jejím smyslu.“ Jak jsou sebejistí! Vždy vědí, co jejich obor znamená a co sami znamenají! Jsou slabí, protože nikdy nepoznali meze své existence a meze své vědy. Anebo se tak jen tváří, aby si sami něco namluvili a překlenuli svou vlastní nejistotu. Síla je tam, kde je činorodá práce při plném vědomí těchto mezí.²⁴³

Nový se v textové ukázce *Skeptické mezihry* zmiňuje o několika tématech. První se týká uvědomění si již tehdy a dnes ještě více nepřehlédnutelného a pozornou četbou fakticky nezvládnutelného množství filozofické literatury. Reálně to znamená existenci textového rezervoáru, který je více než 2 500 let permanentně plněn produkcí primární filozofické literatury. Na primární autorskou literaturu jsou nabaleny komentáře, syntetizující práce, slovníky, disputace, sumy, výklady a interpretace primární literatury. Ty se místy mohou osamostatnit do podoby primární literatury. Jak to vypadá jen v části světa v číslech? Ukážeme si to nikoli na monografiích a studiích, ale na bibliografiích studií a monografií. Od roku 1949 předkládá *Répertoire bibliographique de la philosophie* (RBP) soupisy bibliografií filozofické literatury. Jedná se o ročenky, které sledují filozofickou produkci: monografie a texty vycházející ve filozofických časopisech v 8 jazycích. Nynější podoba RBP vychází od roku 1991 pod trojím názvem *International Philosophical Bibliography – Répertoire bibliographique de la philosophie – Bibliografisch Repertorium van de Wijsbegeerte*. V č. 1/1949 tvořilo databázi sledovaných časopisů 226 periodik, v roce 2006 stoupl počet sledovaných časopisů na 503. Tato rozsáhlá řada systematicky uspořádaných bibliografií má i speciální

243 NOVÝ, Lubomír. *Filosofie v neklidné době*, Praha: Československý spisovatel 1965, s. 45–47.

rubriku pro texty o pojmu filozofie a pro úvody do filozofie. Jen první a druhý díl RBP z roku 2006 obsahují celkem 10 000 položek a 2 814 recenzovaných knih.²⁴⁴ Podobně dokumentují obsáhlost filozofické literatury soupisy Wilhelma Risse (1931–1998) *Bibliographia philosophica vetus* (1998) nebo *Bibliographia Logica: Verzeichnis der Druckschriften zur Logik mit Angabe ihrer Fundorte. Band I, 1472–1800* (1965). První díl *Bibliographia Logica* tvoří soupis autorů a děl a má 235 stran. Z jednoho oboru v období 1472–1800. *Index auctorum* prvního Risseho dílu má 39 stran (s. 237–276) s cca 50 jmény na stránce, přičemž u každého autora se odkazuje prostřednictvím letopočtu na vydání 1–13 děl. Nebudou-li předmětem vašeho zájmu Kantovy antinomie, ale logika a její dějiny, zkuste si spočítat, kolik vám zabere pouhé kurzorické čtení děl obsažených v prvním dílu *Bibliographia Logica*.

Proč se v takové situaci věnovat psaní dalších textů, když vyhlídka na to, že si jich někdo všimne, je mizivá a okruh lidí, kteří skutečně čtou specializované texty, se pravděpodobně zmenšuje? Existuje stále větší množství knih, které vplouvají do dějin filozofie s rostoucím a přesnějším věděním, nebo pouze s větším množstvím filozofů? Věnuje-li filozof pozornost novým věcem, věnuje méně času studiu minulého, a pak objeví a experimentálně ověří něco, co bylo s pomocí spekulace před několika staletími vysvětleno a popsáno mnohem přesněji. V Novém popsané situaci je pochopitelné, že po přechodu na masové, manažersky spravované univerzity není již ani tak podstatné, co je v textu napsané, ale kolik nových kusů textů a studií se vyprodukovalo, zda jsou v anglickém jazyce a umístěny v časopisech prvního kvartilu. Co filozofovi záleží na kvartilu a citačním indexu? Koho má dohnat a předejít, když si má dávat na čas?

V situaci rychlých změn, zaměření se pouze na to, co je nové, trendem a v souladu s aktuálními výzvami institucí udělujících granty, v situaci osvojování si a přijímání prosazovaných zájmových preferencí, se můžete stát „moderní“ pouhou zdrženlivostí, která je dočasně přezíravě hodnocena jako zpátečnická a brzdící nemodernost. Není vyloučeno, že stále se zrychlující vír změn vynese opakovaně v průběhu jednoho života na světlo opět to, co zde již bylo. A to bude chvíli chápáno jako moderní, aktuální, trendové. Je kategorie trendu, pokroku, aktuálnosti něčím, co má zasahovat i do organizační výuky a zaměření filozofie? Z pohledu univerzitního provozu, který je řízen marketingově, jistě ano, z pohledu filozofů tomu tak být nemusí a je otázka, zda by to pro filozofa otázkou být mělo.

Vědomí hranic vědění a mezi vlastní existence lze chápat jako nemožnost obsáhnout již vyprodukované, předložené a v textech konzervované vědění v omezeném čase. Zda rovněž přečtené a zažité je otázkou. Je v této situaci možné rozšiřovat vědění bez nejistoty, že naše vědění již jen neduplikuje to, co bylo uloženo v zapomenutých nebo jen nikdy či dlouho neotevřených svazcích? Ověřit si, že tomu tak není, znamená přebírat se v již napsaném minulém. A než si to ověříme, naučíme se několika jazykům, v nichž jsou již sepsané texty napsané, je pravděpodobné, že zemřeme. Současně nikdo nemusí obsáhnout vše, aby pochopil klíčové problémy filozofie. Jinému k tomu nepomůže ani nevšední encyklopedická znalost. Další si osvojí technologii dobrého života přirozeným způsobem a jako doplněk mu postačí běžná příruční knihovna, neubíjející smysluplná práce, zdraví, pravidelné procházky a dobrá strava.

Působí-li filozof na univerzitě, nejde ani tak primárně o to, aby se zapsal do dějin jiným typem písma než petitem, ale aby zpřítomňoval a oživoval to minulé, které u nových generací mívá často kredit starého a nepoužitelného harampádí (pokud však o existenci tohoto harampádí vědí). Porozumíme-li knihám našich předchůdců jako rozšiřující se nabídce zkušeností, které jejich čtenář dosud nemohl získat, pak by to platilo pouze v případě, že o nich možný čtenář ví. Pokud ne, získává zkušenost jinak, déle a do své smrti se nemusí dovědět o omezenosti své zkušenosti. V horším případě se omezená zkušenost použije k radikálním postojům typu, zde sto-

244 Touto problematikou se zabývá studie BRÁZDA, Radim, JASTRZEMBSKÁ, Zdeňka. Problémy sebeprodukce ve filozofii I: Funesův syndrom. *Pro-Fil* 17 (2) 2016: 15–29. Uvedený ročník a ročníky předchozí jsem si hapticky procházel při návštěvách Rakouské národní knihovny.

jím a nemohu jinak, rychlým odsudkům a hodnocením nebo hermeneutickým válkám o jedinou správnou interpretaci.

Nekrology na živé

Vlastní a fyzicky nutně omezenou existenci může filozof věnovat získávání vědění po dobu, která má jasně vymezený konec. Smrt může filozofa zastihnout při snaze předávat vědění jiným osobám, které mají rovněž omezenou fyzickou existenci. Nepřekročitelnou hranici života připomíná zmínka o smrti G. W. F. Hegela, zapsaná v sešitu, který je vystaven v Schiller-Nationalmuseum v německém Marbachu. Jedná se o sešit s poznámkami z Hegelových podzimních přednášek v roce 1831. Poznámky z přednášek věnovaných dějinám filozofie si pečlivě činil budoucí hegelovský filozof, spisovatel a teolog David Friedrich Strauss (1808–1874). Jeho rodný Ludwigsburg je z terasy Schillerova muzea vidět na horizontu při pohledu směrem na jihozápad. Strauss 14. listopadu 1831 ukončil poznámky z přednášek stručným zápisem: „14. list. večer zemřel Hegel na cholera.“²⁴⁵ Hegel sice pravděpodobně zemřel z jiné příčiny, ale ukončení přednášek z tohoto ultimátního důvodu bylo faktem. Přednášky skončily náhle, bez epilogu, a po letech zemřel jiným způsobem, nezvratně, penzionován a uprostřed vědecké činnosti v rodném Ludwigsburgu i Strauss. Rok před smrtí se Straussovi dostalo řádné porce kritiky jeho díla od Friedricha Nietzsche. V první z *Nečasových úvah* s názvem *David Strauss, vyznavač a spisovatel (David Strauss, der Bekenner und der Schriftsteller* z roku 1873) naložil Straussovi tolik kritiky jeho díla, že by snad bylo klidnější odcházet ze světa zapomenut a nepovšimnut. V roce 1900 však odejde i Nietzsche. A bez ohledu na on-line přístupné kompletní dílo prostřednictvím *Nietzsche Source*²⁴⁶ může potkat odsunutí z aktuálního zájmu a na základě kritérií využitelnosti, flexibility, aplikovatelnosti a politicky motivovaných preferencí i jeho génia. Ve výjimečných případech se filozof může pokusit udržet v přítomnosti i po smrti a s pomocí jiných prostředků než pouze svých textů a pozůstalosti. Jeremy Bentham (1748–1832) odkázal po smrti své tělo svým následovníkům. Jeho preparované mrtvé tělo sedí dodnes na jeho vlastní přání ve vitríně na University College London. Dle zadněschodištních historek býval na výroční zasedání vědecké rady dovážen a byl v zápisech veden jako přítomný, ale nehlasující.

Podobně jako najdeme na poslední stránce Straussova sešitu poznámek z Hegelových přednášek lakonický záznam o Hegelově smrti, zmiňuje ve svých poznámkách své učitele i Nový, byť v souvislosti s jinými událostmi, než je náhlé úmrtí. Ve svých vzpomínkách uvádí, že jako pomocná vědecká síla přepisoval na psacím stroji text Mirko Nováka s názvem *Otázka hudby hrané k práci a hudby reprodukované do veřejného prostoru*.²⁴⁷ Zpětně nahlíženo: budoucí vedoucí katedry pomáhal jako písař tehdejšímu vedoucímu katedry. Podobně autor této knihy chodil na přednášky Jana Zouhara, který byl vedoucím katedry v letech 2000–2012. A nynější vedoucí a první žena v čele katedry, Zdeňka Jastrzemska, navštěvovala jako studentka přednášky autora této knihy. S dalším vedoucím katedry Jiřím Cetlem spojují Nového krom kolegiálních vazeb i texty z *Nekrologů na živé*. Nekrology se týkají pouze smrti zdánlivé, při níž se prostřednictvím nekrologu příslušnému budoucímu nebožtíkovi dá nahlédnout do reflexe jeho života, zpravidla při příležitosti kulatých narozenin. Na téma smrti skutečné, nikoli pouze zdánlivé, nakonec dojde řada i v posledním z těchto drobných textů, který je nekrologem na smrt. Nového nekrology můžeme

245 „Am 14. Nov. Abends ist Hegel an der Cholera gestorben.“ Osobní záznam autora při návštěvě Schiller-Nationalmuseum v Marbachu v roce 2017.

246 *Nietzsche Source* poskytuje kompletní elektronickou edici Nietzscheho díla: <http://www.nietzschesource.org/>.

247 NOVÁK, Mirko. *Otázka hudby hrané k práci a hudby reprodukované do veřejného prostoru. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1954, roč. 3, č. B 2, s. 178–179. Ukázky z tohoto textu uvádím v kapitole věnované Mirko Novákovi.

považovat za zpřístupnění kousku každodenní historie katedry, univerzity a jejích členů. Dnes by se podobné záznamy zřejmě mohly řadit k tzv. orální historii. Nový psal nekrology na živé svým kolegům, přátelům, vlastní katedře, sám sobě i smrti. Je pochopitelné, že se nekrologu dostalo již za života od kolegů i jemu. Autorem byl sociolog Pavel Pácl (1932–2013) a Nového představitel následovně:

Původem z moravské vísky začal v Židenicích s etikou, aby po letech stejně Židenice od své etiky asanoval. Cestoval po francouzských lyceích, západoněmecko-rakouských vědeckých fórech a honolulských barech.²⁴⁸ Reformátor evropského pohřebnictví; vzpomeňme jeho propracované studie, která pohřbívá lidi ve stoje. Zpěvák izraelských budovatelských písní. Významný metafyzik, proslavený zejména teorií cedníku a metodou měřitelnosti prázdna v sobě. V cirkusových arénách celého světa nedostižný polykač zubů! Teoretický sexuální maniak a maniakální sexuální teoretik... Velkoobchodník s kvasnicemi. Sociologický fenomenolog a inteligentní pedant. Kosmetický poradce; jeho dialog s Blankou Filipcovou²⁴⁹ na toto téma si dala do francouzštiny přeložit firma Chanel. Plesový organizátor evropského formátu. Atd. atd. atd. Jedním slovem – umělec života, který to dotáhl od úctyhodné filozofie v neklidné době po úctyhodnou dobu v neklidné filozofii, logice a sociologii.²⁵⁰

Zmíněná teorie cedníku se týká dle slov z Nového *Autonekrologu* přístupu k ženám, přesněji možného oboustranně vstřícného kontaktu se ženami. Muž před ženou neskrývá a plně přiznává své fyzické i mentální nedostatky (v případě například nekompletního, evidentně deformovaného, nesymetrického či disproporčně ustaveného těla by to ani nebylo možné). Ženy, kterým nepřehlédnutelné nedostatky vadí, propadají cedníkem. Další konverzace a kontakty jsou vhodné se ženami, které jsou vůči nedostatkům vstřícné (nebo jim nevadí, v nejlepším možném případě je nevidí nebo je za nedostatky nepovažují).

Pácllem dále zmíněná metoda měřitelnosti prázdna, náležející do oblasti metafyziky, je zřejmě v Nového *Autonekrologu* dohledatelná teorie piva jako nástroje vědeckého poznání a sociální terapie. Nový ji formuluje následovně: „a) *Poznání: součtem množství vypitého piva lze měřit prázdno v duši (např. 4 püllitry = prázdno v duši o rozměru 2 dm³). b) Terapie: pivo je prostředek k oslabení dvou sociálně nejkonfliktnějších sfér, tj. pivo účinně zabraňuje myšlenkovým rebeliím (po pivě se totiž blbne) a sexuální anarchii a maniactví (po pivě se totiž ..., no, po něm se právě neblbne).*“²⁵¹

Cetlovy teze o Novém (a Marxovy teze o Feuerbachovi)

Dalšímu z řady vedoucích katedry věnoval Nový *Sdružený nekrolog na doktora Cetla*. Při jiné příležitosti věnoval v roce 1986 Cetlovi další zdravici, která začíná slovy: „*Jak už to ve vědě chodí – nemaže na to, abych byl druhým Cetlem, stal jsem se alespoň prvním badatelem o Cetlovi.*“²⁵² Zdá se, že v roce 1986 ještě Nový netušil, že se v roce 1990 stane po Cetlovi opět vedoucím katedry.

248 Bar Honolulu je píseň od Jiřího Suchého. Její obliba Lubomírem Novým byla důvodem, proč ji v různých souvislostech zmiňují jeho kolegové. Obecně je možné použít označení „Bar Honolulu“ i pro restaurace s atmosférou, která se v písni popisuje.

249 Blanka Filipcová, nar. 1928, socioložka zabývající se výzkumem využití volného času a životního stylu; spoluautorka ve své době reflektované a diskutované knihy *Různoběžky života: Zápas o socialistický způsob života*. Praha: ÚFS ČSAV 1974, 2. vyd. 1976; spoluautorem byl Jindřich Filipek.

250 NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988, s. 37.

251 Tamtéž, s. 42.

252 Tamtéž, s. 82.

Vždy miloval Zbrojovku, své nikdy nemyté auto, literaturu, klid, rozvážné vyřizování připisů s přesvědčením, že vše nějak dopadne; a naopak se svatým nadšením vždy odsuzoval prohnílý alibismus fotbalových soudců, neobjektivnost vídeňské televize a fanoušků Baníku Ostrava, škodlivost buržoazní ideologie, zejména antropologismu, scientismu, fenomenolexistencialismu, náboženského tmářství a dalších nezdravých tendencí, jako je např. balkanizace naší stravy, což mu např. nebránilo v tom, že si v Akademické kavárně dával k obědu nejčastěji srbské žebírko.²⁵³

Jiří Cetl se mu o několik měsíců později odvděčil *Tezemi o Novém*, které volně odkazují na některé z 11 Marxových Tezí o Feuerbachovi z roku 1845.²⁵⁴ Cetlovy parafráze mohou sloužit jako pomůcka pro ověření si znalostí z dějin filozofie, protože vtip je zde výsledkem použití dikce Tezí při hodnocení Nového. Cetl vybrousil formu filozofického pastiše a hříčky s aluzemi na život a na názory slavných filozofů ve svých filozofických apokryfech.²⁵⁵

Srovnajme si oba texty. Nejprve původní Marxovu 1. tezi:

Hlavním nedostatkem veškerého dosavadního materialismu – včetně feuerbachovského – je, že předmět, skutečnost, smyslovost se pojímá jen ve formě objektů čili nazírání, nikoli však jako lidská smyslová činnost, praxe, nikoli subjektivně. Proto se stalo, že činnou stránku, v protikladu k materialismu, rozvíjel idealismus – ale jen abstraktně, protože idealismus samozřejmě nezná skutečnou, smyslovou činnost jako takovou. Feuerbach chce mít smyslové objekty skutečně odlišné od myšlenkových objektů; ale lidskou činnost samu nepojímá jako předmětnou činnost. Pokládá proto v “podstatě křesťanství” za vpravdě lidský jedině teoretický postoj, kdežto praxi pojímá a fixuje jen v její špinavě čachrářské jevové formě. Nechápe proto význam “revoluční”, “prakticko-kritické” činnosti.

Cetl ctí dikci první teze a upravuje ji pro Nového: „Hlavním nedostatkem všech dosavadních charakteristik a posudků docenta Nového (včetně Nového samotného) je, že svůj předmět, skutečnost Nového, pokládají za postižitelný. Proto se stalo, že nepostižitelné postižitelné na něm bylo zatím pochopeno jen ve své špinavě čachrářské jevové formě.“²⁵⁶ Cetl zachovává použití vančurovsky znějícího slova „čachrářský“. Zde přeneseně použito v obou případech ve významu „nepoctivě nebo pokoutně obchodovat“ i „jednat nepoctivě, s postranními úmysly“, tedy ve významu jednání, které by mohlo zastírat pravou povahu věcí. V originálním znění je doslova uvedeno „... ve své špinavě-židovské jevové formě“.²⁵⁷

Cetlova druhá teze o Novém nenabízí přímé srovnání s textem některé z 11 tezí, ale po analýze jejich obsahu se nabízí hravý odkaz na tezi 4. a 6., v nichž se hovoří o světě představovaném a skutečném, o světském základu světa, který je rozpolcen a sám se sebou v rozporu. *Tento základ musí tedy být nejprve ve svém rozporu pochopen a potom odstraněním rozporu prakticky revolucionován* (4. teze). 6. teze popisuje individuum jako souhrn společenských vztahů a Feuerbachovi vytýká, že *nemůže abstrahovat od dějinné skutečnosti a předpokládat abstraktní – izolované – lidské individuum*. Cetlova teze, doplněná o Wittgensteinovu tezi z Traktátu, pak zní: „*Tak se docent Nový*

253 Tamtéž, s. 27.

254 CETL, Jiří. Teze o Novém. In: NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988, s. 38–39. Srov. MARX, Karl. *Thesen über Feuerbach*. [cit. 21. 2. 2020]. Dostupné z http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_533.htm. V textu dále uváděné znění tezí odkazuje na on-line dostupný český překlad http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/km_tof.htm [cit. 21. 2. 2020]. Teze jsou v knižním vydání vřazeny do ENGELS, Friedrich. *Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filosofie*. Praha: Svoboda 1949.

255 CETL, Jiří. *Ale vždyť to byli filozofové... Filozofické apokryfy*. Brno: Doplněk 2000. Ukázka z apokryfů je uvedena v kapitole věnované Cetlovi.

256 CETL, Jiří. Teze o Novém. In: NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988, s. 38.

257 „... in ihrer schmutzig-jüdischen Erscheinungsform gefasst und fixiert wird.“ MARX, Karl. *Thesen über Feuerbach*. [cit. 21. 2. 2020]. Dostupné z http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_533.htm.

jevíl jako voluntarista i jako fatalista, jako dřič i jako povaleč, jako filozof i jako sociolog, jako sexuální maniak i jako evangelický nesmělec, jako mluvka i jako přívrženec teze „o čem nelze mluvit, o tom se má mlčet“, jako opilec i jako spáč v baru Honolulu atd. atd., aniž se chápalo, že se tím definiens stává průsečíkem projekcí definovatelů.“²⁵⁸ S podobnou reflexí nesnází při pokusech charakterizovat osobu, jejíž barvitý život lze zachytit díky nedostatečnému rozlišování zdánlivě pouze v protikladech, jsem se naposledy setkal při pokusu charakterizovat německého filozofa a spisovatele Petera Sloterdijka. Novinář Koen Haegens charakterizoval Sloterdijkova stanoviska následně: Sloterdijk je „levicový, pravcový, elitářský sociálně demokratický liberál s ... originálními myšlenkami“.²⁵⁹ Podobně jako Cetyl hovoří i zmíněný novinář o osobě filozofa se sympatiemi. V jednom případě je to míněno s humornou nadsázkou, ve druhém vážně. Obojí hodnocení naznačuje, že některé osobnosti se vzpírají jednoduchým dichotomiím, jednoznačnému buď/anebo, s nimiž si běžně vystačíme, a že zdánlivě se vylučující označení téže osoby nemusí znamenat rozpor, relativizaci, ale pobídku k explikaci a přesnějšímu rozlišování. A přesnější rozlišování může poskytnout dobré důvody, proč může někdo být evangelický nesmělec, spáč v baru Honolulu i elitářský sociálně demokratický liberál. Z této perspektivy je u filozofů zřejmě důležitější, zda máte dobré nápady a napadají vás originální a inspirativní myšlenky a spojení.

Marxova 4. teze zní:

Feuerbach vychází z faktu náboženského sebeodcizení, zdvojení světa na svět náboženský, představovaný, a na svět skutečný. Dělá vlastně to, že převádí náboženský svět na jeho světský základ. Nepozoruje, že po vykonání tohoto díla zbývá ještě udělat to hlavní. Skutečnost, že se světský základ odpoutává sám od sebe a ustavuje jako samostatná říše v oblacích, se dá totiž vysvětlit právě jen tím, že tento světský základ je sám rozpolcen a že je sám se sebou v rozporu. Tento základ musí tedy být nejprve ve svém rozporu pochopen a potom odstraněním rozporu prakticky revolucionován. Tedy například, když byla jako tajemství svaté rodiny objevena pozemská rodina, musí být tato pozemská rodina podrobena teoretické kritice a prakticky zničena.

Cetyl si s částí textu pohraje následujícím způsobem: „V úsilí pochopit jeho nepostižitelnou bytost se nepochopilo, že tajemství jeho bytosti nesmí být podrobena teoretické kritice a prakticky převráceno.“²⁶⁰

Slavná 11. teze zní: „Filozofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit.“ Marx se takto pokusil koncentrovaně vyjádřit podstatu uvažování o dějinách v 19. století. Cetylova 4. teze: „Hodnotitelé chtěli docenta Nového rozmanitě měnit; jde však o to ho zachovat.“²⁶¹ Cetylova variace na 11. tezi byla napsána 1980. V roce 1973 vydal německý filozof Odo Marquard knihu věnovanou problémům filozofie dějin s názvem *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie*, které začínají větou: „Filozofové dějin svět jen různě měnili, záleží na tom, abychom jej ušetřili.“²⁶² Ušetřit, zachovat, může znamenat i uchovat ve stavu, který se při nedostatečném nebo povrchním rozlišování může zdát plný protikladů, nedostatků, neslučitelností nebo zastaralý. Něco uchovat znamená současně smysl pro minulost v přítomnosti, schopnost hypolepse a v případě nekrologů i potěšit se za živa tím, co bylo a bude minulé.

258 CETL, Jiří. Teze o Novém. In: NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988, s. 38.

259 „... linker, rechter, elitärer sozialdemokratischer Liberaler mit ... originellen Ideen.“ SLOTERDIJK, Peter. *Neue Zeilen und Tage: Notizen 2011–2013*. Berlin: Suhrkamp Verlag 2018, s. 34.

260 CETL, Jiří. Teze o Novém. In: NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988, s. 38.

261 Tamtéž, s. 38.

262 „Die Geschichtsphilosophen haben die Welt nur verschieden verändert; es kommt darauf an, sie zu verschöner.“ MARQUARD, Odo. *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2017, s. 13. Německé slovo „verschöner“ má význam nejen zkrášlit, učinit příjemnějším, ale též nezpůsobit žádnou škodu, nezpůsobit nic zlého, ušetřit, uchovat.

Epilog pro posledního čtenáře

Nový se snažil při vědomí hraničnosti a konce lidského života poskytnout svým kolegům časově předsunuté potěšení, kterého by se většinou jeho kolegové z katedry nebo fakulty nemohli dočkat. Psal jim k významnému jubileu s určitým předstihem nekrology, kterými se mohli pobavit za svého života a zpravidla ještě v den narozenin, kdy stále projevovali vitalitu a intelektuální svěžest. *Nekrology na živé* nabízely živým potěšení z pohledu na vlastní život sub specie aeternitatis a mohly i upozornit na to, že se v budoucnu může stát, že dotyčný filozof věnoval léta svého života psaní děl, o která po stěží určitelné době a po jeho smrti málokdo zavadí. V mezním případě by mohl každý filozof jednou přijít i o svého posledního čtenáře a skutečně upadnout v zapomnění. Spisovatel Julian Barnes popisuje variantu tématu nejistoty osudu díla a pozůstalosti, nad níž se v naší ukázce pozastavil Nový, následovně:

Nejdřív vás přestanou tisknout a pošlou vás do temných koutů antikvariátů a prodejních webových stránek. Potom, pokud máte to štěstí, krátký návrat na scénu a dotisk jednoho či dvou titulů. Pak zase konec, načež nastane období, kdy vás jako téma vnutí několika vysokoškolským studentům, kteří unaveně listují vašimi knihami a říkají si, proč jste toho museli napsat tolik. Nakonec nakladatelství zapomenou, akademický zájem povadne, společnost se změní a lidstvo se posune o kousek dál, zatímco evoluce bude vytrvale plnit svůj bezúčelný účel a měnit nás všechny v tvory odpovídající bakteriím a měňavkám. Je to nevyhnutelné. A v určité chvíli (která musí logicky nastat) bude mít spisovatel svého posledního čtenáře.²⁶³

Alespoň kousky z Kanta, Benthama i Hegela se na katedrách filozofie dosud čtou a v lepším případě i studují. Nový, stejně jako Barnes a mnozí filozofové a spisovatelé od počátku dějin evropské filozofie a literatury před nimi, s nadhledem připomněl dimenzi pomíjivosti i neukončenosti filozofického snažení. Nový ji v první ukázce ze *Skeptické mezihry* kompenzuje zdůrazněním tradičního (pokud odoláme ve snaze o slovní hříčku použití slova „starého“) motivu neustávajícího filozofického úsilí při plném vědomí těchto mezí.

Při vědomí mezí se *Filozofové ve městě* pokusili oživit v časových diagonálách osobnosti těch, kteří budovali katedru filozofie, kteří jsou přítomni v knihách, archivech, paměti a portrétech, byť již nehlasují o dalších osudech tenké filozofické linie, která je spjata s Katedrou filozofie v Brně, i těch filozofů, kteří budou byvší, ale po určitou dobu budou zprostředkovávat filozofii dalším, kteří budou byvší a kteří mohou mít svého prvního i posledního čtenáře.

263 BARNES, Julian. *Žádný důvod k obavám*. Praha: Odeon 2010, s. 220.

Prameny a bibliografie

Archiv MU

AMU, fond A 1, Rektorát MU
AMU, fond A 2, Filozofická fakulta
AMU, fond B 13, Vladimír Hoppe
AMU, fond B 67, Josef Tvrký

Deutsches Literaturarchiv Marbach

MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 16, Mappe SS 91, Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters, 1. Band, vázaný strojopis cca 250 stran, plus suplementy.
MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 17, Mappe 3, Vorträge und Aufsätze, Poetik und Hermeneutik, *Einleitungsreferat für die Diskussion der Vorlage Blumenberg* (9 stran strojopisu; text byl součástí agendy k přípravě setkání skupiny *Poetik und Hermeneutik* k tématu *Das Komische* v roce 1974).
MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 19, Mappe 3, Prosa: Vorträge und Aufsätze, 6 stran strojopisu *Der Lebensabschnitt der Zukunftsvermeidung* (nedatováno).
MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 26, Mappe 2, Verschiedenes, Notizen.
MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 27, Mappe 7, Verschiedenes, Notizen.

ALTHUSSER, Louis. *Budoucnost je dlouhá: fakta*. Praha, Karolinum 2001.

ARENDE, Hannah, HEIDEGGER, Martin. *Briefe 1925 bis 1975 und andere Zeugnisse*. Frankfurt a. M.: Klostermann 1998.

BALZAC, Honoré de. *Fyziologie manželství – Eklekticko-filozofické zkoumání štěstí a neštěstí v manželství*. Dobřejovice: Alfa – Omega 2006.

BARNES, Julian. *Žádný důvod k obavám*, Praha: Odeon 2010.

BECHER, Erich (ed.). *Bericht über den X. Kongress für experimentelle Psychologie in Bonn vom 20.–23. April 1927*. Jena: Gustav Fischer Verlag 1928.

BLACKMORE, John, HENTSCHEL, Klaus (eds.). *Ernst Mach als Aussenseiter*. Wien: Braumüller 1985.

BLAHYNKA, Milan, VLAŠÍN, Štěpán. *Řád nové tvorby: Vladislav Vančura*. Praha: Svoboda 1972.

BLUMENBERG, Hans. *Das Lachen der Thräkerin*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1987.

BLUMENBERG, Hans. *Schiffbruch mit Zuschauer*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2012.

BRÁZDA, Radim. Odo Marquard, Humor, Vernunft und Lachen. *Pro-Fil 16 (2) 2015*, s. 51–68. <https://doi.org/10.5817/pf15a-2-1194>.

BRÁZDA, Radim, JASTRZEMBSKÁ, Zdeňka. Problémy sebereprodukce ve filozofii I: Funesův syndrom. *Pro-Fil 17 (2) 2016*, s. 15–29. <https://doi.org/10.5817/pf16-2-1588>.

BREDEKAMP, Horst. *Florentiner Fußball. Die Renaissance der Spiele. Calcio als Fest der Medici*. Frankfurt a. M.: Campus 1993.

BÜHLER, Karl. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Gustav Fischer Verlag 1934.

- CETL, Jiří. *Ale vždyť to byli filozofové... Filozofické apokryfy*. Brno: Doplněk 2000.
- CUMMINS III, George M. *Janáček's Eternal Love*. Bloomington 2015.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix. *Co je filozofie?* Praha: Oikoymenth 2001.
- DRATVOVÁ, Albína. *Deník 1921–1961 Scientific Diary*. Praha: Academia 2008.
- ENGELS, Friedrich. *Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filosofie*. Praha: Svoboda 1949.
- FISCHER, Josef Ludvík. *Hovory a zpovědi*. Praha 1922.
- FISCHER, Josef Ludvík. *Soustava skladebné filosofie na podkladě zkušenosti. Kniha první, Základy poznání*. Praha: Melantrich 1931.
- FISCHER, Josef Ludvík. *Případ Sokrates*. Praha: Lidové noviny 1994.
- FISCHER, Josef Ludvík. *Listy o druhých a o sobě*. Praha, Torst 2005.
- FOUCAULT, Michel. *L'ordre du discours: Leçon inaugurale au Collège de France prononcée le 2 décembre 1970*. Paris: Gallimard 1972.
- FREUD, Sigmund. *Gesammelte Werke XIV (1925–1931)*. London/Frankfurt a. M., od 1940.
- GABRIEL, Jiří (ed.). *Malý ateistický slovník*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1962.
- GABRIEL, Jiří. *Filozofie Josefa Tvrdeho. K dějinám české filozofie mezi dvěma světovými válkami*. Brno: UJEP 1982.
- GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987.
- GABRIEL, Jiří. *Brněnský filozofický seminář. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1993, roč. 42, č. B 40, s. 71–75.
- GABRIEL, Jiří, KROB, Josef, PAVLINCŮVÁ Helena, ZOUHAR, Jan (eds.). *Slovník českých filozofů*. Brno: Masarykova univerzita 1998.
- GABRIEL, Jiří. *Filosof Mihajlo Rostohar*. Brno: vl. n. 2016.
- GOMBROWICZ, Witold. *Deník I*. Praha: Torst 1994.
- HEIDEGGER, Martin, *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie. Gesamtausgabe*, díl II.18, Frankfurt a. M.: Klostermann 2002.
- HEIDEGGER, Martin. *Was ist Metaphysik?* Frankfurt am Main: Verlag Vittorio Klostermann 2006.
- HOPPE, Vladimír. *Přirozené a duchovní základy světa a života: od života sub specie temporis k životu sub specie aeternitatis*. Praha: nákladem Miloše Procházky 1925.
- HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival. Socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum 2019.
- INGENFELD, Martin. *Fortschritt und Verfall: Zur Diskussion von Religion und Moderne im Ausgang von Joachim Ritter*. MAP 2016. <https://doi.org/10.16994/bae>.
- IUVENALIS, Decimus Iunius. *Satiry*. Praha: Svoboda 1972.
- JANIK, Allan, TOULMIN, Stephen. *Wittgenstein's Vienna*. New York: Simon and Schuster 1973.
- JURČAK, Alexej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: Poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum 2018.
- KLÍMA, Ladislav. *Sebrané spisy III*. Praha: Torst 2017.
- KOLÁŘÍKOVÁ, Ludmila. *Profesor Mihajlo Rostohar zemřel. Paedagogika Psychologica 2/1967*. [cit. 19. 7. 2020]. Dostupné z https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/112769/I_PaedagogicaPsychologica_02-1967-1_11.pdf?sequence=1.
- KOUŘILOVÁ HOŘÍNKOVÁ, Lenka. *Vladimír Hoppe (1882–1931). Studia Philosophica 59, 2012, 2, s. 43–61*.
- KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace*. Brno: Atlantis 2014.
- LASSWITZ, Kurd. *Die Lehre Kants von der Idealität des Raumes und der Zeit im Zusammenhange mit seiner Kritik des Erkennens allgemeinverständlich dargestellt*. Weidmann 1883.
- LASSWITZ, Kurd. *Seifenblasen und Traumkristalle*. Lüneburg: Dieter von Reeken 2012.
- LENIN, Vladimir Iljič. *K. Marx – B. Engels: Tři zdroje a tři součásti marxismu*. Praha: Svoboda 1950.
- LISSMANN, Konrad Paul. *Die großen Philosophen und ihre Probleme. Vorlesungen zur Einführung in die Philosophie*. Stuttgart: UTB 1998.
- LISSMANN, Konrad Paul. *Univerzum věcí. K estetice každodennosti*. Praha: Academia 2012.
- LOHSE, Simon, REYDON, Thomas. *Grundriss Wissenschaftsphilosophie: die Philosophien der Einzelwissenschaften*. Hamburg: Meiner 2017. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2987-8>.

- LUKACS, Georg. *Zur Ontologie des Gesellschaftlichen Seins*. Místo vydání neuvedeno. Erster Band, Facsimile Publisher 2016.
- LÜBBE, Hermann. *Zeit-Verhältnisse: Zur Kulturphilosophie des Fortschritts*. Wien: Styria 1983.
- LÜBBE, Hermann. *Zeit-Erfahrungen: Sieben Begriffe zur Beschreibung moderner Zivilisationsdynamik*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1996.
- MACH, Ernst. *Erkenntnis Und Irrtum: Skizzen Zur Psychologie Der Forschung*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth 1905.
- MACHÁČEK, Josef. Emotivní etika. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1960, roč. 9, č. B 7, s. 43–58.
- MACHIAVELLI, Niccolò. *Vladař*. Praha: Odeon 1969.
- MARKHASEV, Lev Solomonovich a další. Beethoven gegen Hitler: Das Leningrader Radio in der Blockade. *Osteuropa*, Vol. 61, No 8/9, 2011, s. 215–229.
- MARRAMAO, Giacomo. *Minima Temporalia*. Wien: Passagen 1990.
- MARQUARD, Odo. *Skepsis und Zustimmung. Philosophische Studien*. Stuttgart: Reclam 1995.
- MARQUARD, Odo, WETZ, Franz Josef. *Endlichkeitsphilosophisches. Über das Altern*. Stuttgart: Reclam 2013.
- MARQUARD, Odo. *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2017.
- MARX, Karl. *Thesen über Feuerbach*. [cit. 21. 2. 2020]. Dostupné z http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_533.htm.
- MILL, John Stuart. *Collected Works*. Svazek 10. Toronto University Press 1969. [cit. 19. 7. 2020]. Dostupné z <http://oll-resources.s3.amazonaws.com/titles/241/0223.10.pdf>.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. IX. sjezd filozofický v Paříži. *Slovo a slovesnost*, číslo 3, 1937, s. 172–179. [cit. 18. 8. 2020]. Dostupné z <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=205>.
- NADOLNY, Sten. *Objevení pomalosti*. Praha: Volvox Globator 1997.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Krise estetiky. *Česká kultura I*, 1913.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Hostinského esthetika. Díl I. Všeobecná esthetika*. Praha: Jan Laichter 1921.
- NIETZSCHE, Friedrich. *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*. Elektronická edice Nietzsche Source. [cit. 20. 2. 2019]. Dostupné z <http://www.nietzschesource.org/#eKGWB>.
- NOVÁK, Mirko. *Vznik pojmu krásna v řecké filosofii*. Praha: Rozpravy České akademie věd a umění 1932.
- NOVÁK, Mirko. *Česká esthetika. Od Palackého po dobu současnou*. František Borový. Bez udání roku vydání (1941).
- NOVÁK, Mirko. Otázka hudby hrané k práci a hudby reprodukované do veřejného prostoru. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1954, roč. 3, č. B 2, s. 178–179.
- NOVÁK, Mirko. *Projev předsedy přípravného výboru České společnosti pro esthetiku prof. dr. Mirko Nováka na ustavujícím valném shromáždění (5. března 1968)*. [cit. 21. 2. 2020]. Dostupné z <http://estetika-old.ff.cuni.cz/?s=ke-stahnuti-es>.
- NOVÝ, Lubomír. *Filozofie v neklidné době*. Praha: Československý spisovatel 1965.
- NOVÝ, Lubomír. *Nekrology na živé*. Brno: [s.n.] 1988.
- PLEINER, Radomír. *Minilexikon k dějinám lodí a námořní plavby*. Praha: Naše vojsko 1994.
- PLESSNER, Helmut. *Lachen und Weinen. Eine Untersuchung der Grenzen menschlichen Verhaltens*. München: Leo Lehnen/Francke 1950.
- RAWLS, John. *Geschichte der Moralphilosophie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2002.
- RISSE, Wilhelm. *Bibliographia Logica: Verzeichnis der Druckschriften zur Logik mit Angabe ihrer Fundorte*. Band I, 1472–1800. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung 1965.
- RISSE, Wilhelm. *Bibliographia philosophica vetus*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung 1998.
- RITTER, Joachim. *Subjektivität*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1974.
- RITTER, Joachim. *Metaphysik und Politik. Studien zu Aristoteles und Hegel*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2003.
- RITTER, Joachim. *Vorlesungen zur Philosophischen Ästhetik*. Hrsg. von Ulrich von Bülow und Mark Schweda. Marbacherschriften. Neue folge. 6, Göttingen: Wallstein Verlag 2010.
- ROSS, Alex. *Zbývá už jen hluk*. Praha: Argo 2011.

- ROSTOHAR, Mihajlo. *Psychologické základy počátečního čtení*. Brno 1934.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Dumy samotářského chodce: na desíti procházkách*. Praha: Sokol 1913.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Sny samotářského chodce*. Praha: K+D Svoboda 2002.
- SCHWEDA, Mark. *Entzweiung und Kompensation: Joachim Ritters philosophische Theorie der modernen Welt*. Freiburg: Alber 2013.
- SCHWEDA, Mark. *Joachim Ritter und die Ritter-Schule zur Einführung*. Hamburg: Junius 2015.
- SCHWEDA, Mark, von BÜLOW, Ulrich. *Entzweite Moderne. Zur Aktualität Joachim Ritters und seiner Schüler*. Göttingen: Wallstein Verlag 2017.
- SKÁČEL, Jan. *Co zbylo z anděla*. Praha: Československý spisovatel 1960.
- SLOTERDIJK, Peter. *Eurotaoismus: zur Kritik der politischen Kinetik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1989.
- SLOTERDIJK, Peter. *Sphären I. Blasen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1998.
- SLOTERDIJK, Peter. *Sphären II. Globen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1999.
- SLOTERDIJK, Peter. *Sphären III. Schäume*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2004.
- SLOTERDIJK, Peter. *Stress und Freiheit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2011.
- SLOTERDIJK, Peter. *Kritika cynického rozumu*. Bratislava: Kalligram 2013.
- SLOTERDIJK, Peter. *Neue Zeilen und Tage: Notizen 2011–2013*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2018.
- STERNE, Laurence. *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho*. Praha: Odeon 1985.
- SUS, Oleg. *Estetické problémy pod napětím. Meziválečná avantgarda, surrealismus, levice*. Praha: Nakladatelství Jůza a Jůzová 1992.
- ŠVANCARA, Josef. *Mihajlo Rostohar (1878–1966) v tradici celostní a experimentální psychologie*. Brno: Masarykova univerzita 1999.
- TVRDÝ, Josef. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno 1947.
- TVRDÝ, Josef. *Vybrané kapitoly z filosofie*. Brno: Komenium 1947.
- TVRDÝ, Josef. *Zápisky k životopisu*. Brno: Masarykova univerzita 2002.
- WENZEL, Dietmar (ed.). *Kurd Lasswitz: Lehrer, Philosoph, Zukunftsträumer. Die ethische Kraft des Technischen*. Meitingen: Corian Verlag 1987.

Summary

Philosophers in the city

The book *Philosophers in the City* was written on the occasion of the centenary of the founding of the Philosophical Seminar at the Faculty of Arts of Masaryk University in Brno. It is devoted to the first nine philosophers who held the position of the Head of the Philosophical Seminar, which later became the Department of Philosophy. Their life, work, and activity at the position of the Head are documented by excerpts from their academic and popularizing texts, from materials stored in the Archives of Masaryk University. The selected texts provide insight into their official and personal correspondence, diary entries, memories of their contemporaries, and other documents related to their work and life. I attempted to connect and parallel the selected texts and archives with general philosophical themes and European philosophers of the time as well as contemporary philosophers. One of the aims of these connections, parallels, and emphases of the perennial philosophical problems that were part of the ideas and works of the selected nine philosophers is to point out the natural connection of regional philosophical thinking to European and world philosophy. The presented reminder of the century-old history of the Department of Philosophy could stimulate the question of whether the „philosophical grass“ in the neighboring garden is really always „greener“. It is and should be clear that we have common topics of interest with the first nine men at the head of the department. In another context, we share them with the philosophers of the present and previous generations, just as they shared them with the philosophers of their own and previous generations. Awareness of this natural philosophical continuity is compactly described in the verses of the Brno poet Jan Skácel: „*It is yesterday, it will be today and it was tomorrow...*“ The selected excerpts, archival materials, their comments, and supplements do not always emphasize only the professional curriculum, the venerable books written by these philosophers, their research, and teaching activities. I also pay attention to what can be called *parva philosophica*, that is, trifles, mentions, notes, insignificant traits of philosophers who are slowly becoming unknown and foreign to the students of the department. This includes memories of contacts with colleagues, links to interests, inclinations, pleasures, jokes, and other leisure activities. For some of these philosophers, these activities and interests are often casually blended with philosophy or a philosophical view of events and their surroundings. And small notes and observations may not be far from the so-called canonical or large issues. Respect for our predecessors can also be shown with a touch of humor because humor and anecdote can lead us to forms of intellectually non-trivial exercise of reason. In the text, as in everyday life and memories of it, serious things and trifles, which can be described as whims, are collected. In the same way, I could not avoid mentioning death in the book. As we enter the next hundred years of the existence of the Department of Philosophy, it may be found appropriate to remind us of the hundred years that have passed since the founding of the Philosophical Seminar.

Jmenný rejstřík

Althusser, Louis 62–63
Antheil, George 15
Arendtová, Hannah 132
Aristotelés 111, 132,
Atlas, Samuel 65
Avraamov, Arsenij 15

Balzac, Honoré de 122
Barnes, Julian 139
Barša, Pavel 104, 105
Barth, Paul 31, 33, 34
Bartoš, Lubomír 120
Baumgarten, Alexander Gottlieb 89
Beer, Antonín 12, 26, 53, 54
Becher, Erich 33
Benjamin, Walter 96
Bentham, Jeremy 135, 139
Blahynka, Milan 8
Bláha, Inocenc Arnošt 26, 44, 53, 54, 56, 60, 66
Blackmore, John 34
Blumenberg, Hans 63, 85, 86
Brahe, Tycho 72
Bréhier, Émile 67, 72, 73, 74
Böckenförde, Ernst-Wolfgang 110
Bredekamp, Horst 121
Brosz, Pavel 66
Brucker, Johann Jakob 116
Burrow, Trigant 32
Bühlerová, Charlotte 32
Bülöw, Ulrich von 92, 111

Cage, John 16, 17
Cassierer, Ernst 112
Cetl, Jiří 15, 101, 102, 103, 110, 119–129, 135, 136, 137, 138
Cioran, Émile Michel 121
Collingwood, Robin George 115
Cummins III, George M. 30

Deleuze, Gilles 57, 105
Dorazilová, Miroslava 68
Dratvová, Albína 54, 60
Driesch, Hans 33
Durdík, Josef 18

Engels, Friedrich 119, 137

Fechner, Gustav Theodor 17, 18, 19, 21, 33, 34
Filipcová, Blanka 136
Fischer, Josef Ludvík 26, 45, 53–63, 66, 67, 73, 110
Foucault, Michel 127
Freud, Sigmund 90, 107, 126

Gabriel, Jiří 8, 9, 25, 66, 71, 78, 92, 94, 100, 101, 102,
103, 107, 109, 112, 113, 115, 117
Gherasim, Vasile 65
Glücklich, Julius 12
Gombrowicz, Witold 116
Guattari, Félix 57, 105
Guyau, Jean-Marie 70

Halas, František 53
Habřina, Rajmond 76, 78, 79, 80
Hába, Alois 16
Haegens, Koen 138
Harna, Josef 87, 88
Hartmann, Nikolai 75
Haškovec, Prokop Miroslav 26
Havránek, Bohuslav 37
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 90, 111, 112, 116, 131,
132, 135, 139
Heidegger, Martin 90, 112, 113, 127, 132
Helfert, Vladimír 14, 15
Helmholtz, Hermann von 33, 43,
Hendrich, Josef 86
Hentschel, Klaus 34
Hérodotos 120

Hilbert, Jaroslav 22
Hlavoň, Karel 101, 102, 103, 104,
Hoppe, Vladimír 26, 41–51, 54, 56, 58, 59, 66, 72
Hoppe-Trinitzerová, Marie 83
Horák, Ivo 105
Houda, Přemysl 105
Hozman, Karel 101, 102, 103
Høffding, Harald 69
Horyna, Břetislav 104, 107
Hostinský, Otakar 19

Chlup, Otokar 26, 30, 44, 54, 56, 60, 66
Chmelař, Vilém 37, 87
Chudoba, František 45

Iuvenalis, Decimus Iunius 122

James, William 102, 103
Janáček, Leoš 30
Janik, Allan 107
Jastrzemska, Zdeňka 7, 134, 135
Jelínek, Milan 38
Ježek, Jaroslav 22
Jodl, Friedrich 25
Jöel, Karl 33
Jurčák, Alexej 105, 106

Keller, Jan 104
Klíma, Ladislav 129
Kolářiková, Ludmila 39
Kouřilová Hořínková, Lenka 44
Kovárna, František 21
Kozák, Jan Blahoslav 60, 73
Kožíšek, Josef 33
Krasinski, John 95
Krejčí, František 19, 25
Kriele, Martin 110
Krob, Josef 8
Kundera, Milan 128

Lalande, André 86
Landgrebe, Ludwig 73
Lasswitz, Kurd 17–18, 19
Le Bon, Gustav 32
Lenin, Vladimir Iljič
Liessmann, Konrad Paul 63, 121
Lohse, Simon 36
Lukács, Georg (György) 106
Lübbe, Hermann 110

Mach, Ernst 33–35, 41, 43, 75
Macháček, Josef 9, 74, 75, 99–117, 123
Machiavelli, Niccolò 121, 122,
Markhasev, Lev Solomonovich 16
Mareš, František 25
Marquard, Odo 8, 32, 63, 71, 110, 111, 112, 114, 125–129,
138
Marx, Karl 62, 67, 99, 107, 108, 119, 136–138
Masaryk, Tomáš Garrigue 16, 25, 26, 41, 42, 43, 54, 66,
68, 72, 105
Martinec, Theodor 37
Meinong, Alexius 25, 33
Mill, John Stuart 43, 115
Moede, Walther 32
Mukařovský, Jan 21, 73

Natorp, Paul 33
Nejedlý, Zdeněk 20–22
Nietzsche, Friedrich 78, 131, 135
Novák, Arne 12, 26, 43, 54
Novák, Mirko 14, 15, 17, 18, 26, 73, 85–97, 102, 135
Novotná, Hana 56
Novotný, František 54, 56
Nový, Lubomír 92, 100, 101, 102, 103, 119–120, 131–139

Oeing-Hanhoff, Ludger 110

Palacký, František 18, 21
Patočka, Jan 73
Pavlincová, Helena 8
Pavlov, Ivan Petrovič 93
Pácl, Pavel 136
Pelikán, Ferdinand 73
Petrušek, Miloslav 55, 100
Platón 48, 56, 61, 68, 69, 89, 116, 120
Pleiner, Radomír 85
Poppelreuter, Walther 32, 33
Pratt, Joseph H. 32

Rádl, Emanuel 60
Rawls, John 115
Rehmke, Johannes 33
Reydon, Thomas 36
Riedel, Gustav 87, 88, 100
Richtr, Jan 29, 30
Risse, Wilhelm 134
Ritter, Joachim 86, 88, 89, 90–92, 110–112, 116, 126, 127
Rohrmoser, Günter 110
Ross, Alex 15

Rostohar, Mihajlo 13, 25–39, 43, 44, 45, 54, 56, 61, 88,
Rousseau, Jean-Jacques 46, 48–51

Řeřucha, Jan 29–30

Schenk-Danzingerová, Lotte 32

Schilder, Paul Ferdinand 32

Schrimpf, Hans Joachim 110

Schulhoff, Ervín 16

Schweda, Mark 92, 111

Simmel, Georg 43, 67

Skácel, Jan 7

Sloterdijk, Peter 18, 49, 50, 51, 62, 63, 96, 97, 99, 121,
138

Solón 120

Sotolář, Josef 79

Sókratés 53, 60, 61, 62, 63

Spaemann, Robert 110

Starčuk, Zenon 123

Steiner, Rudolf 16

Sterne, Laurence 53

Strauss, David Friedrich 135

Střítecký, Jaroslav 104

Suchý, Julius 41

Sus, Oleg 89, 101

Šabata Jaroslav 101

Šorin, Alexander 16

Švancara, Josef 25

Topič, František 57

Toulmin, Stephen 107

Tvrdý, Josef 9, 26, 60, 65–82, 86, 87

Tyrš, Miroslav 18, 19, 21

Uher, Jan 60, 73, 80

Václavek, Bedřich 53

Vančura, Vladislav 8

Válek, Petr 16

Vertov, Dziga 16

Vlašín, Štěpán 8

Volkelt, Johannes 19, 33

Weber, Heinrich 33

Weber, Max 90

Wenzel, Dietmar 18

Werner, Heinz 31, 32,

Whewell, William 74

Wittgenstein, Ludwig 68, 107, 114, 137

Wundt, Wilhelm 25, 27, 31, 32, 33, 35

Xantipa 61, 62

Xenopol, Alexandru Dimitrie 65

Zbořil, Blahoslav 65, 67, 70, 73, 80

Zich, Otakar 11–22, 25, 26, 45, 54, 66, 86, 87, 104

Zouhar, Jan 8, 57, 135

Zumr, Josef 131

Filozofové ve městě

Radim Brázda

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

Redakce ediční řady MUNI ARTS 100: Mgr. Kateřina Najbrtová, Ph.D.

Produkce: Mgr. Vendula Hromádková

Obálka: návrh Martin Matoušek, kresby Mgr. Ivo Pezlar, Ph.D.

Grafická koncepce edice a sazba: Mgr. Pavel Křepela

Vydání první, 2021

Náklad: 200 výtisků

Tisk a knihařské zpracování: Reprocentrum, a.s., Bezručova 29, 678 01 Blansko

ISBN 978-80-210-9826-8

ISBN 978-80-210-9827-5 (online ; pdf)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9827-2021>

Ediční rada Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D., *předsedkyně*

doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D., *tajemnice*

doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.

prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.

prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.